

T.C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇALIŞMA EKONOMİSİ VE ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ
ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

**1990 SONRASI TÜRKMENİSTAN'IN SOSYO
EKONOMİK DEĞİŞİMİ VE ÇALIŞMA
HAYATINA ETKİLERİ**

NOVRUZGUL GELDİMYRADOVA

TEZ DANIŞMANI
DR.ÖĞR. ÜYESİ AYTÜL ÇOLAK

EDİRNE, 2022

Tezin Adı: 1990 Sonrası Türkmenistan'ın Sosyo Ekonomik Değişimi Ve Çalışma Hayatına Etkileri

Hazırlayan: Novruzgul GELDİMYRADOVA

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, Türkmenistan'ın tarihi sürecini, Sosyal Sovyet Cumhuriyetler Birliği dönemindeki ve sonrasında gelişen ekonomik, sosyal ve kültürel değişimleri ve o dönemin endüstri ilişkileri anlatılmaya çalışılmıştır. Çalışmada, ayrıca Türkmenistan'ın bağımsızlığını kazanmadan önceki nüfusun ekonomi içindeki yerini ve dönüşüm sürecinde nasıl bir ekonomik yol izlendiği gösterilmeye çalışılmıştır.

Çalışmanın diğer boyutunda, eğitim durumu, kanunlar ve mevcut ekonomik durumu, çalışma hayatı ve iş piyasasının yapısı analiz edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Türkmenistan, Ekonomi, Değişim, Çalışma Hayatı, Endüstri İlişkileri, Tarım.

Name of Thesis: Socio Economic Change of Turkmenistan After 1990 and Its Effects on Working Life

Prepared by:

ABSTRACT

The aim of this study is to explain the historical process, economic structure and changes of Turkmenistan after leaving the Union of Social Soviet Republics and the industrial relations of that period. The study also tried to show the place of the population in the economy before Turkmenistan gained its independence and what kind of economic path was followed in the transformation process.

In the other dimension of the study, educational status, laws and current economic situation, the structure of the labor market were analyzed.

Keywords: Turkmenistan, Economy, Change, Industrial Relations, Agriculture

ÖNSÖZ

Bu çalışmada bir Türkmenistan vatandaşı olarak kendi ülkemin hem tarihsel hem de ekonomik seyrini inceleme, daha iyi anlama ve görme imkanı buldum. Bu yönü itibariyle çalışmam benim için hem akademik hem de şahsi bağlamlarda ayrı bir öneme sahiptir.

Çalışmamın oluşum sürecinde benden yardımlarını esirgemeyen hem akademik olarak hem de psikolojik olarak bana çalışmada yön veren ve gelişimime önemli katkı sağlayan tez danışmanım Sayın Dr. Öğr. Üyesi Aytül Çolak'a sonsuz teşekkürlerimi arz ederim.

Ayrıca, eğitim sürecimde maddi hem de manevi desteklerini benden esirgemeyen değerli aileme de bu vesileyle teşekkürü bir borç bilir, arz ederim.

27.01.2022

Novruzgul GELDİMYRADOVA

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
ABSTRACT.....	ii
ÖNSÖZ.....	iii
İÇİNDEKİLER	iv
TABLO LİSTESİ	vi
ŞEKİL LİSTESİ.....	vii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRKMENİSTAN VE TÜRKMEN BOYLARI

1.1. Büyük Selçuklu Devleti	5
1.1.1. Büyük Selçuklu Devleti'nin İktisadi ve Siyasi Yapısı.....	9
1.2 Çarlık Rusya'sının Türkmen Topraklarına Gelmesi	11
1.2.1 Zakaspi Eyaleti.....	13
1.3. Sovyetler Birliği'nin Kurulması ve Türkmenistan'da Çalışma Hayatı.....	15
1.4. 1991- Bağımsız Türkmenistan	19
1.4.1. Coğrafik Yerleşim.....	19
1.4.2. Demografik Yapı.....	20
1.4.2.1. Nüfus	20
1.4.2.2 İş Gücü.....	22
1.4.3. İdari ve Siyasi Yapı.....	27
1.4.4. Eğitim ve Kültür.....	33

İKİNCİ BÖLÜM

EKONOMİK DEĞİŞİM SÜRECİNDE TÜRKMENİSTAN'IN EKONOMİSİ

2.1. Türkmenistan'ın Ekonomik Değişim Süreci.....	38
2.2. Transformasyon Ekonomileri ve Geçiş Döneminde Türkmenistan Ekonomisine Etkileri.....	39
2.2.1. Geçiş Ekonomileri ve Devletlerin Yerine Getirmesi Gereken Sorumlulukları	41
2.2.2. Dönüşümün Unsurları	43

2.2.3. Geçiş Ekonomileri Grubu	44
2.2.4. Geçiş Ekonomilerinin Başlangıç Koşulları ve Yaşanan Deneyimler	46
2.2.5. Transformasyon Ekonomilerinde Özelleştirme	48
2.3. Türkmenistan Ekonomisinin Revizyonu	49
2.4. Ekonomik Reformların İlk Aşamasının Geçiş Sürecindeki Etkisi.....	52

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKMENİSTAN EKONOMİSİ VE ÇALIŞMA HAYATI

3.1. Türkmenistan Cumhuriyeti'ndeki Mevcut Sektörler	54
3.1.1. Tarım Sektörü.....	56
3.1.1.1. 1980-1990 Türkmenistan Sosyal Sovyet Cumhuriyeti'nde Tarımsal Yapı	60
3.1.1.2 1990 Sonrası Bağımsız Türkmenistan'da Tarım.....	61
3.1.2. Petrol- Doğal Gaz Sektörü	65
3.1.3. Turizm Sektörü.....	68
3.1.4. İnşaat Sektörü.....	69
3.1.5. Tekstil Sanayisi	70
3.1.6. Yabancı Sermaye ve Türkmenistan'daki Doğrudan Türk Yatırımları.....	72
3.2. Dış Ticaret ve Dış Politika	76
3.2.1. İhracat.....	79
3.2.2. İthalat.....	81
3.3. Türkmenistan'ın Türkiye'ye Uyguladığı Tarife ve Tarife Dışı Engeller	84
3.4. Türkmenistan'daki Çalışma Hayatı	85
3.4.1. Özelleştirme; Kamu ve Özel Sektör.....	86
3.4.2. İşsizlik ve İstihdam	90
3.4.3 Türkmenistan'daki Sendikalar (Kardeşler Arkalaşığı)	95
3.4.4. Sosyal Sigorta ve Sosyal Güvenlik, İş Hukuku	97
3.4.4.1. Sosyal Sigortalar.....	97
3.4.4.2. Sosyal Güvenlik.....	99
3.4.4.3. İş Hukuku	100
3.4.5 Ücretler, Vergiler ve Gelir Dağılımı	101
SONUÇ.....	105
KAYNAKÇA	110

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: Türkmenistan’da Nüfusun Cinsiyete Göre Dağılımı.....	21
Tablo 2: Çalışanların Sektörel Dağılımı	93
Tablo 3: Büyük ve Orta Ölçekli İşletmelerde Çalışanların Cinsiyete Göre Dağılımı	94
Tablo 4: Dış Ticaret Gelişimi.....	77
Tablo 5: Türkmenistan’ın İhracatı (Milyon \$).....	80
Tablo 6: Türkmenistan’ın İthalat Yaptığı Ülkeler (2018).....	81
Tablo 7: Türkmenistan’ın Yıllara Göre Türkiye’den Yaptığı İthalat.....	82
Tablo 8: Türkmenistan'ın Yıllar İtibarı İle Temel Tarım Ürünleri Miktarı	65

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 1: Büyük Selçuklu Devleti	7
Şekil 2: Türkistan Haritası	12
Şekil 3: SSCB Haritası	16
Şekil 4: Türkmenistan'ın Coğrafi Konum Haritası	19
Şekil 5: Köpet Dağı	20
Şekil 6: Türkmenistan Nüfus Piramidi 2016	21
Şekil 7: Türkmenistan'da Petrol ve Doğalgaz Sektörü (2000-2017)	24
Şekil 8: Türkmenistan'ın Doğalgaz Üretimi	25
Şekil 9: Yıllara göre Türkmenistan'da kanıtlanmış doğalgaz rezervleri	26
Şekil 10: Türkmenistan Ekonomisinin Sektörel Dağılımı	27
Şekil 11: Türkmenistan 1. Cumhurbaşkanı Saparmurat Niyazov	29
Şekil 12: Türkmenistan Halısı	36
Şekil 13: Türkmenistan Bayrağı	36
Şekil 14: Ahalteke (Türkmen Atı)	37
Şekil 15: Yıllara Göre İthalat Göstergeleri (2011)	82
Şekil 16: Toplam Nüfusun Sektörlere Göre Dağılımı (2011)	56
Şekil 17: Taş Un Değirmeni	59
Şekil 18: Cehennem Kapısı	69

GİRİŞ

Sosyal Sovyet Cumhuriyetler birliğinden ayrılan Türkmenistan, 27 Ekim 1991 senesinde bağımsızlığına kavuşmuştur. Ülke Sovyetler döneminde hammadde üreticisi görevini üstlenmiştir. Türkmenistan ekonomisi tarıma dayalı merkezi bir sistem tarafından idare edilmekteydi. Bağımsızlığını kazandıktan sonra merkezi sistemden piyasa sistemine geçilmiştir. Genelde tarım ülkesi olan Türkmenistan nüfusunun yarısı kırsal alanda yaşamaktadır. Bundan dolayıdır ki ülkede pamuk, buğday üreticiliği ekonominin önemli kalemini oluşturmaktadır. Piyasa ekonomisine geçişle birlikte tarım sanayisi, endüstri sistemleri de gelişmeye başlamıştır.

Türkmenistan iktisadi yönden sadece doğalgaz ve petrol üzerinden işleri yürütemeyeceğini anlamış, piyasa ekonomisine geçişle birlikte özel girişimciliğin desteklenmesi, yeni iş alanlarının oluşturulması, ülkedeki katma değeri yüksek malların üretilmesi için önemli yatırımlar yapmıştır.

Çalışmada, Geçiş ekonomisi olarak, Türkmenistan'da yaşanan sosyo ekonomik dönüşüm, gelinen nokta ve bu dönüşümün çalışma hayatına etkileri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Araştırma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, Türkmenlerin hangi boydan geldikleri, nasıl yaşam geçirdikleri, yüz yıllarca yaşamış, hanlıklar, beylikler kuran devletin neden birlik olamadığını, devletin yıkılmasına sebep olan iktisadi ve siyasi nedenler araştırılmıştır. Diğer taraftan Türkmen düşünürleri Azadi ve oğlu Mahtumkulu Firaki'nin ekonomi, din, siyaset, felsefi görüşleri incelenmiştir. Çarlık Rusya'sının Türkmen topraklarını ele geçirmesiyle ne tür değişikliklerin yaşandığı anlatılmak istenmektedir. 70 yılı aşkın süre Sovyet egemenliği altına yaşayan Türkmen milletinin bağımsızlıktan sonraki izlediği politika anlatılmıştır.

Tezin ikinci bölümünde geçiş ekonomileri ülkelerinin hangi gruba girdiği, geçişteki başlangıç koşullarının ne tür başarı elde ettiğine değinilmiştir. Türkmenistan'ın piyasa ekonomisine geçişi ile yaşadığı ekonomik ve sosyal değişiklikler anlatılmıştır.

Üçüncü bölüme gelindiğinde ise Türkmenistan'ın çalışma hayatındaki değişiklikler anlatılmıştır. Merkezi sistemden uzaklaşıp piyasa ekonomisine gidişte sendikaların, iş hukukunun, sosyal güvenlik sistemlerinin gelişimi irdelenmektedir. Türkmenistan tam bir tarım ülkesi olduğundan dolayı reformun en çok tarıma yapılması amaçlanmıştır. Türkmenistan Orta Asya'da zengin doğal kaynaklara sahip bir ülkedir. Orta Asya'nın toplam doğalgaz rezervinin %5'ni Türkmenistan oluşturmaktadır.

Bu çalışma kaynak yetersizliği ve mevcut olan kaynaklarda da bilgilerin tam verilmemesinden dolayı istenilen düzeyde olmamıştır. Bu kaynaklar da yüzeysel bilgi içerdiğinden dolayı, genel olarak tekrar edilmesine neden olmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRKMENİSTAN VE TÜRKMEN BOYLARI

Togalak Tepe, Çoban Tepe ve Gök Tepe de yapılan kazı çalışmalarında bulunan eserlerde, Türkmen topraklarında oturma M.Ö 500-600 yıllarda başladığı görülmektedir. Bugün Türkmenistan sınırlarında ikamet eden Türkmenler 9. Asır Oğuz boyundan gelmiştir.¹ Yerleşik hayata geçmekle birlikte Oğuz kabileleri yani, Türkmenler tarihte büyük izler bırakmışlardır. Büyük Selçuklu Devleti, Türkmenlerin Orta Asya topraklarında kurduğu büyük devletlerden biridir. Türkmenistan'ın Güneyinde yerleşen Merv şehri Selçuklu devletine başkentlik yapmış ve devletin siyasi, iktisadi, medeni, askeri yönden gelişmesini sağlamıştır. “Türkmen” sözcüğünün geçmiş asırlarda ve günümüzde bilim adamları tarafından dikkat çekmesi bu nedenle açıklanabilir.²

“Türkmen halkının Nuh aleyhisselama kadar uzanan büyük tarihi geçmişi var. Nuh aleyhisselam’ oğullarından Yafes’in soyuna, yurt olarak Türkistan iklimini vermiştir. Yüce Tanrı, Türkmen’e velutluk (verimlilik) verdi. O çoğaldıkça çoğaldı, arttıkça arttı. Tanrı ona iki özellik verdi: Ruh Yüceliği (ruhbelentlik) ve Cesaret. Yolunu aydınlatacak bir ışık olarak da, onun gönlüne ve zihnine feraset meşalesini koydu. Bundan sonra, bu kullarına umumi isim verdi: TÜRK İMAN. Türk:asıl, İman:nur demektir. Buna göre TÜRK İMAN, yani TÜRKMEN şu anlama gelir: “Aslı nurdan”, Türkmen adı dünyada işte böyle türedi”.³

Orta çağlarda, “Türkmen” sözcüğü, genel olarak, “Türk’e benzer” anlamında kullanılmıştır. 14. asırda yaşayan Reşideddin, bu kelimenin “Türk’e benzer” anlamını taşıdığını söylemiştir. Daha önceleri “Türkmen” kelimesinin kullanılmadığını belirterek; Mavereünnehr ve İran topraklarında yaşayan Oğuzların Taciklere benzemesi nedeniyle, Taciklerin bunları “Türkmen”olarak adlandırdığını yazmıştır. Oğuzname’de; “Oğuzlar, Horosan ve Mavereünnehr’e indiklerinde, hava şartları biyolojik yapılarını değiştirdi. Komşuları onları ‘Türk manend’, diğer bir ifadeyle, ‘Türk’e benzer’ diye adlandırdı” denilmiştir. Bu müellifler, Türkmenlerin biyolojik

¹ Gungör Turan, Ahmet Dinç, “*Bolşevik Esaretinden Enerji İmparatorluğuna Türkmen İktisat Tarihi*” Gazi Kitapevi, Takdim 1, 2015. s.2

² G.Turan, A.Dinç, a.g.e, s.1

³ Saparmyrat Türkmenbaşy, “*Ruhnama*”, (Türkmenistan Devlet basımevi), Aşkabat 2001, s.11-12

yapısının komşu devletlerden farklı olduğunu belirtir. Gerçektende, Türkmenler, diğer Orta Asya milletlerinin antropolojik yapısına çok benzememiştir.⁴ 11. asır filozofu Kaşgarlı Mahmud bunu eserinde şöyle anlatır: “İskender-i Zülkarneyn (Makedonyalı İskender) Türklerin ülkesine geldiğinde Türk’e benzeyenleri görmüş ve onlara ‘Türk manend’, ‘Türk’e benzer’ demiştir”. Sonrasında sözcük “Türkmen” adı olarak kalmıştır. 10. asırdan itibaren Oğuzların İslam dinini kabul eden halkına “Türkmen” denildiğini bilinmektedir. Bu fikre doğunun meşhur âlimlerinin eserlerinde de rastlanmaktadır. Mehmed Neşri’ye göre kelime, “Türk” ve “iman” sözcüklerinden oluşmaktadır.⁵

“Türkmen” kelimesini Oğuzların iç kuruluşu ile bağlayan müelliflerde vardır. Ğ. F. Blaraberg, A. Bekmiradow onu “tir keman” sözcüklerinden diye söylüyor. Oğuzhan (Çince Mode) II. asırda yaşamıştır. Bir rivayete göre oğuzların üç tanesine ok, diğer üç tanesine ise yay verilmiştir. Böylece onlara “bozoklar” ve “üçoklar” demişler. İran dilinde ok “tir”, yay ise “keman” demektir. Onların fikrine göre, oğuzların daha iyi savaşan askerlerine “tir kemanlı halk”, yani Türkmen demiştir. Türk tarihçiler „Türk halklarının kökü“, Avrupa’lı tarihçiler ise „Saf kanlı Türk“ diye değerlendirmişlerdir. Bu fikri Batı Avrupalı A. Vamberi, J. Deni, L. Ligeti ve diğerleri desteklemişlerdir. Türkiye’den N. Kefesoğlu ve Faruk Sümer de bu fikre katılmaktadırlar. N. Kefesoğlu Türkmen adınının 8. Yy.’da Samiryeçye’de ortaya çıkan Karluklar Devleti ile bağdaştırmakta ve Karluklar Devletini oluşturan boyların birine “Türkmen”, yani “Saf kanlı, büyük Türkler” denildiğini ifade etmektedir. Faruk Sümer ise “Türkmen” adına “Özen Türk”, yani “Türki halkların kökü, gerçek Türk” anlamını vermektedir. Türkmen edebiyatçısı A. Annanurov’unda bu fikri benimsediği görülmektedir.⁶ İlk türk ismi koyulan Aşin (Asyanşe) Hun padişahının kurt anneden doğan oğludur. Çinliler Asyanşe’nin masaldaki halkını Tu-kyu diye adlandırmışlardır. Fransız türkolog Pelo, Tu-Kyu kelimesini Türkler diye tercüme etmiştir. Ona göre „Türk adı“ ve „Yut“ Moğolca çokluk manasını veren ektir. Yani Türkyut Türkler manasını vermektedir. Çince Türk kelimesi sıkı, güçlü, sabırlı manalarını vermektedir.

⁴ Yazliyev Ç., İbrahimov S., Nuriyev A., Türkmenistanın Tarihi, İlham, 1.kitap, 1994, Aşgabat, s.102.’den aktaran Turan, Dinç, s.8

⁵ Turan, Dinç, a.g.e, s.9

⁶ Dinç, Yayar, Erol, a.g.e, s.13

Önceleri Türkyut kelimesi Turgut diye kullanılmıştır. Örneğin Turgut Özal, ilk Türk manasına geliyor. Turgut ismi hanımlara da koyularak Türkan (Türkan hatun) olarak yaygınlaşmıştır. A.N.Kononov Türkmenler Turgutlar'ın neslinden diye kendi kitabında bahsetmiştir. Aradan birkaç yüzyıl geçince şimdiki Türkmenistan'da Turgut ismi ortadan kalkmış ve o ismi sadece Türkiye Türkleri kullanır olmuştur.⁷

İsim ve bazı geleneklerin değişmesinin en büyük nedenlerinden biri Rusya eğemenliği altında 70 yılı aşkın süre kalmasından dolayı unutulmaya maruz bırakıldığı olarak söylenebilir. Türkmen kelimesi 5. Yy da ortaya çıkmasına rağmen tam olarak 10. 11. Asırda geniş olarak kullanıldığı sonucuna varılabilir.

“Atalarımızdan miras kalan geçmişimiz mukaddes ve azizdir. Atalarımız binlerce yıl, öz benliklerini ve millet olma şuurlarını korudular ve bunu mukaddes bir değer bildiler. Onlar için tarihin engellerini aşmak kolay olmadı. Azimle, fedakarlıkla ve yürek coşkusuyla elde edilen bu vatana ve şanlı geçmişimize duyulan sevgi, milletimizin her bir ferdinin kalbinde yer etmiştir. Milletimiz bu vatanın koynunda, köyünde, obasında, şehrinde birbiriyle sınıksız bir hayat yaşamaktadır.” Saparmyrat Türkmenbaşı⁸

1.1. Büyük Selçuklu Devleti

Türkmenistan Büyük Selçuklu Devleti'nin kurulduğu önemli merkezlerden biridir. 1040 yılında Dandanakan savaşında Gazneli Devletine karşı savaşı kazanan Selçuklular, Müslüman Türk devleti olarak ortaya çıkmıştır. X. asır ortasına gelindiğinde Orta Asya'da Müslümanlığı kabul eden Oğuzlar, Türkmen adını almışlardır. Müslüman Türkmenler, Türk-İslam tarihinde en büyük devletlerinden biri olan Selçuklu Devleti'ni 11. Asırda Türkmenistan topraklarını her anlamda kuvvetlendirmiştir.⁹

⁷ Annayev, Ballıyev, “*Türkmen Halkının Köne Tarihinden*” (Gorkut Seyitnazar Seydi adındaki Türkmen devlet Pedagogiki institutu), 1993, s.86.

⁸ Saparmyrat Türkmenbaşı, “*Ruhnama*”, (Türkmenistan Devletbasımevi), Aşkabat 2001, s.15

⁹ Remzi Kılıç, “*Büyük Selçuklu Devleti'nin Türkmenler Tarafından Kuruluşu Faaliyetleri Ve Türkmenistan'ın Stratejik Önemi*” (Türkmen Halkının Kemale Gelmesi Ve Dünya Medeniyeti'ne Çıkış Tarihi I. Uluslar Arası Bilim Konferansı), (22-25 Şubat 2011), Aşkabat- Türkmenistan, s. 1-9, Bildiri.

Büyük Selçukluların hâkimiyet sürdürdüğü Türkmenistan topraklarında, günümüzde otuz ülke istikamet etmektedir. Bu ülkelerde yaşayan insanların geneli Müslüman'dır. Türkmenistan toprakları stratejik konumda yerleşmiş, tarihî ticaret ve seyahat yollarının Çin'den başlayarak Anadolu'dan ve Avrupa'ya, Türkistan'dan İran'a uzanan önemli merkezlerden biridir. Tarihte Türkmenistan sahası siyasî ve askerî hâkimiyet içinde, büyük Türk devletlerinin mücadele ettiği yer olmuştur. Tarihi ipek yolu, doğu batı arasında ticari kervan yollarının önemli bir geçit yeridir.¹⁰ Selçuklu İmparatorluğu, tarihte Türklerin yüzden fazla kurmuş olduğu siyasî teşekkül arasında yer alan dört büyük imparatorluktan biridir. Hunlar, Göktürkler, Selçuklular ve Osmanlıların üçüncüsüdür. Türk Milleti'nin İslam Medeniyeti içerisinde kurmuş olduğu ilk imparatorluktur. Selçuklu Devleti'nin temelleri Türkmenistan'da yani İslamlaşmış bir muhitte atılmıştır. Bu nedenle Selçuklular eski Türk toplumu değerleriyle İslâmî değerlerin uyumlu bir şekilde kaynaştığı Türk-İslam devletidir. Selçuklu-Türkmen devletinin sınırları doğuda Sibirya'dan batıda Marmara denizi ve Ege kıyılarına, kuzeyde Kafkaslardan güneyde Mısır'a kadar uzanmaktaydı. Yani Afrika hariç bütün İslam dünyasını içine alan, hatta Anadolu'yu da İslam yurdu haline getirdiği düşünüldüğünde, Büyük Selçuklu Devleti'nin ortaya çıkışı, Türk ve İslam tarihi açısından büyük bir mana ifade etmektedir. Zira Selçuklular Türkmenistan coğrafyasında kurulmuş oldukları için bu bölgenin stratejik önemini de ortaya koymaktadırlar. Selçuklular Türk gücü ile İslam imanını birleştirmek suretiyle XI-XIII. asırlarda haklı olarak tarihe silinmez damgalarını vurmuşlardır.¹¹

¹⁰ Remzi Kılıç, a.g.e , s.78

¹¹ Akyüz, "*Türk Eğitim Tarihi*", (Pegem Akademi Yayınları, 12. Baskı), Ankara 2008.'den aktaran Remzi Kılıç.

Şekil 1: Büyük Selçuklu Devleti

kaynak: <https://bilgeturkhaber.com/tarihte-buyuk-selcuklularin-bilinmeyenleri>

Selçuklu devletinin sosyal ve etnik yapısı, İslam olduktan sonra Türkmen adını alan Oğuz boylarından oluşmaktadır. Selçuklular ise yirmi dört Oğuz boyundan biri olan Kınık boyundan çıkmıştır. Büyük Selçuklu devletinin kuruluşunun yirmi dört Oğuz boyundan geldiği anlaşılmaktadır. Selçukluların çoğunluğu Türkmen coğrafyasında bulunan şehirlerde teşkilatlanması Türkmenlerin son derece güvenilir ve devletlerine bağlı olduklarını da göstermektedir. Merv şehri Selçuklular zamanında altın çağlarından birini yaşamıştır. Merv şehri Doğu Horasan hâkimiyetini eline alan Çağrı Bey'in idare merkezi olmuştur. Çağrı Bey ve oğlu Alparslan Merv'de kendi adlarına sikke bastırdılar. Alparslan'ın Selçuklu tahtına geçmesiyle (1063) birlikte Merv her zaman Horasan'ın idaresi ile görevlendirilen Selçuklu şehzâdelerinin merkezi haline gelmiştir. Sultan Melikşah (1072-1092) zamanında surları yeniden inşa edilen Merv, Sultan Sencer devrinde Sâve savaşıyla 1119'dan itibaren Büyük Selçuklu Devleti'nin başşehri olmuştur. Sultan Sencer (1118-1157) uzun süren saltanatı boyunca Merv'i geliştirmek için büyük gayret sarf etti. Sultan Sencer

devrinde her açıdan en parlak dönemini yaşayan Merv, çok sayıda medrese ve kütüphanesiyle bir ilim ve kültür merkezi haline gelmişti.¹²

Sultan Tuğrul Bey'in devletinin sınırları kuzey, güney, doğu ve batı istikâmetinde devamlı genişlemiş ve yayılmıştı. Tuğrul Bey'in önemli icraatlarından biride, Türkmen akınlarını Anadolu'ya düzenli olarak kanalize etmek suretiyle Türkiye'nin ebedi bir Türk yurdu olmasına katkısıdır. Oğuzlar büyük topluluklar halinde Selçuklu ülkesine göç etmeye başladılar. Tuğrul Bey hâkim olduğu ülkelerin halkını korumak, refah seviyelerini yükseltmek, bu arada devletin temelini ve askerî gücünü oluşturan Türkmenlere yurt bulmak ve iskân etmek, onların geçim imkanlarını hazırlamak durumunu da başarı ile sağlamıştır. Anavatan Türkmenistan'dan Anadolu'ya isabetli bir biçimde o zamanki Bizans ülkesine Türkmenleri muhacerât yolu ile iskân eylemiştir. İran ve Azerbaycan ülkelerinde gerçekleşen Selçuklu fetihleri ile Anadolu kapısı Türkmenlere açılmıştır. 1048 Pasinler, 1064 Ani ve 1071 Malazgirt zaferleri ile Sultan Alparslan (1063-1072) devrinde artık Türkmenler baştan başa Anadolu'yu Türkiye (Türkmen Yurdu) haline getirmişlerdir.¹³

Sultan Sencer Selçuklu hanedanlığının kuvvetli sultanlarının sonuncusu olmuştur. Sencer, 1157'ye kadar Horosan'ı yönetmiştir. Sınıflaşma ve feodal anarşinin büyümesi Horosan'da Selçuklu devletinin zayıflamasına sebep olmuştur. 1141 yılında Sultan Sencer, Maveraünnehr'de hayvancılıkla uğraşan Karahitaylılar'a yenilmiştir. 1153 yılında, Oğuzlar ve Türk lehçesi konuşan diğer kabilelerin isyanları Büyük Selçuklu devletinin ortadan kalkmasında en önemli etkidir. Oğuzlar, 1153 yılının sonlarında Merv'i ele geçirmiştir. 1157 yılında Sultan Sencer'in ölümü, Orta Asya topraklarında hüküm süren Selçuklu devletinin yıkılışını hızlandırmıştır.¹⁴

Bilindiği üzere, Büyük Selçuklu Sultanlığının içinden çıkan atabeglikler ve diğer küçük devletler İran, Mezopotamya ve Suriye bölgelerini yönetmişlerdir. Bunlar güçlü bir sultanlık kuramamışlar bu nedenle 12. Yüzyılda tahtlarını Moğollara

¹² Remzi Kılıç, a.g.e, s.105

¹³ Nesimi Yazıcı, "*İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi*", (TDV Yayınları), Ankara, 2002, s.212'den aktaran Remzi Kılıç

¹⁴ Turan, Dinç, a.g.e, s.5

kaptırmışlardır. Selçukluların mirası uzun yıllar devam edecek olan Osmanlı hanedanlığına geçmiştir.¹⁵

622 yıl devam eden ve bu sürede 36 padişahın hükümdarlık ettiği Osmanlı Devleti'ni, 1299 yılında Osman Gazi kurmuştur. 1258 yılında dünyaya gelen Osman Gazi, Türkmen beylerinden Ertuğrul Gazinin üçüncü oğludur.

1277 yılında Söğüt'e yani Anadolu'ya yerleşen Türkmenler, Ana vatanları olan Horasan'da yaşayan Ertuğrul Gazi'den, dış baskılardan dolayı büyük zorluklar çektiklerini söyleyerek yardım istemişlerdir. Bunun üzerine, Merv'de yapılan görüşmeden sonra Ertuğrul Gazi, Anadolu'daki Türkmenlere destek vermek üzere 400 atlı ile birlikte Anadolu'ya gitmiştir.

1.1.1. Büyük Selçuklu Devleti'nin İktisadi ve Siyasi Yapısı.

Siriderya'nın kenarlarında yaşayan Selçuklu Türkmen'i Oğuzlar 10. asırda güneye doğru hareket ederek Nur-Buharadan Amuderya'yı geçmişler ve kısa zamanda (1025-1038) müslüman halkın yaşadığı tüm Asya'yı, kendilerine bağlamışlardır. Selçuklu Devleti'nin yürütmüş olduğu iktisat politikası sonucunda sadece Türkmenistan'da değil, orta ve yakın doğuda da ekonomi kısa zamanda büyük gelişme kat etmiştir.¹⁶

Selçuklu devletinin en önemli şehirlerinden biri de devletin başkenti Merv'dir. Sultan Sencer zamanında şehre yeni binalar, kütüphaneler ve okullar yaptırmıştır. Bu binalardan biri de Sultan Sencer Türbesidir. Türbe zamanının mimari bakımından oldukça göze çarpıcıdır. Türbe restore edilmiş, ziyaretçiler, turistler için açık hale getirilmiştir. XI-XII. asırlarda Merv şehrinin bu denli büyümesi ve gelişmesi onun bir başkent olmasından öte onun önemli ticaret yolunun üstünde bulunmasından kaynaklanmaktadır. Merv'de, Nusay'da ve Şehrislam'da XI-XII. asırlara ait Çin Seladonu (yüksek kaliteli farfor) bulunmuş. (Masson 1955) Merv'li tacirler de uzak

¹⁵ Türkmenbaşı, a.g.e, s.136

¹⁶ Ahmet DİNÇ-Fatih Mehmet Sayın-Niyazmyrat Halow, "Türkmenistan Kaynaklarına Göre Büyük Selçuklu İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi", (History Studies Prof. Dr. Enver Konukçu Armağanı / 2012), s.109

mekânlara gidip ticaret yapmaktadır. Nitekim Bağdat şehrinde onlara ait ticaret merkezi olan mahalle bulunmaktadır. Kuzey Horasan'ın ikinci büyük şehri Nusay'dı. Arkeolojik araştırmalar bu şehrin de XI-XII. asırlarda gelişmiş olduğunu gösteriyor; şehirde seramik ürünleri, cam ve demir işletmeleri bulunuyordu.¹⁷

Büyük şehirlerin sosyo-ekonomik gelişmesinin yanında küçük şehirlerde de bu etki görülmektedir. Nitekim buna Mehne şehri örnek gösterilebilir. X. asırda küçük bir yapıya sahipken XI. asırda iç ve dış kaleye sahip ve gelişmiş bir şehre dönüşüm sağlamıştır. Şehirde Türkmenistan kaynaklarına göre Büyük Selçuklu İmparatorluğunun da Devlet ve Ekonomi arkeolojik araştırmalar sonucunda kerpiç ve camdan yapılmış ürünler, demir ve bronzdan yapılmış eşyalar bulunmuştur. İş bölümünün giderek yaygınlaşması şehir ve köylerde üretimin artmasına sebep olarak Şehristan, Kufe, Abivert, Saragt, Ahur, Ürgenç ve Horezm gibi küçük şehirlerin çabuk büyümesine etkisi olmuştur. 1035-1040 yılları Selçuklu-Gazneli savaşında, Selçuklu hükümdarlarının fitnecilere karşı mücadelesinde Horasan ve Harezmi şehirlerinin rolü etkili olmuştur.¹⁸

Selçuklu dönemine ilişkin olarak gerçekleştirilen kazılarda geçmişe ait birçok eşya ve paralardan yola çıkarak devletin iktisadi durumunu aydınlatılmak mümkündür. Bileziklerle beraber bulunan madeni paralardan Büyük Selçuklu Devleti Sultanı Alparslan (1063-1072), oğlu ve mirasçısı sultan Melikşah (1072- 1092) ve Selçuklu şehzadeleri Tuğan ve Arslan Şah adlarına para bastırdıkları anlaşılmıştır. Altın ve gümüş karışımı paralar arasında, Selçukluların ilk sultanı Tuğrul beyin sultanlık ettiği devirde (1038-1063) Herat şehrini yönetmek için tayin edilen Hasan Baygu ve Selçuklular tarafından Horasan'dan çıkarılmış olan Gazneli sultanı İbrahim (1059-1098) adına basılmış (zikkelenmiş) madeni paralara da rastlanmıştır.¹⁹

Selçukluların yerleşim alanları tarım bölgeleri arasındaydı ve bu bölgeler arasında sıkı bir bağlantı vardı. Buradan doğu Avrupa'ya, Uzak Doğu'ya, Orta Asya ve Hindistan'a, yakın ve Ortadoğu'ya akan önemli tarım yolları geçmekteydi.

¹⁷ Sayın, Halow, Dinç, a.g.e, s.109

¹⁸ Sayın, Halow, Dinç, a.g.e, s.109-110

¹⁹ Turan, Dinç, a.g.e, s.5

Özellikle Siriderya'nın zengin tarım arazileriyle Maveraynnehr arasında sıkı temaslar bulunmaktaydı. Oğuzlar ve komşu Sigil ve Sayra Türkmenleri (bugünkü Taşkent'te yerleşik) buraya karaköl kuzu derisi, koşmalar, koyunlar getirmekteydi. Zengin tüccarlar eşya ve mal getirip, geriye at, deve ve zarbiyanadan alınan gümüşlerle dönmekteydi. Ayrıca belirtmek gerekir ki, Selçuklu oluşumu zamanında yerli nüfusun bir kısmı İslam dinine girmeye başlamıştı. Kendilerine has farklı birtakım inançlardan sonra gelen bu "tek ilah" inancı sosyal dokunun değişmesine yol açmaktaydı.²⁰

1.2 Çarlık Rusya'sının Türkmen Topraklarına Gelmesi

Türkistan, 19.yüzyılın ikinci yarısında Rusya ve İngiltere'nin Asya hakimiyeti için nüfuz mücadelesi verdikleri bölgelerden biridir. Bu mücadele sırasında Türkistan'da Kazak bölgeleri ve bağımsız Türk devletleri (Hive, Hokand ve Buhara) Çarlık Rusya'sı tarafından işgal edilmiştir. İşgal sonrası Rusya, bölgede askeri idari yapılar kurarak, Asya'nın ortasında önemli bir güç haline gelmiştir.²¹ Çalışmada bahsi geçen Türkistan kelimesi, doğuda bugünkü Çin sınırlarında bulunan Doğu Türkistan'dan başlayıp, batıda Hazar Denizine kadar uzanan ve güneyde Afganistan'dan kuzeyde İrtiş nehrinin orta kısımlarına kadar olan coğrafya kastedilmektedir.

19. yüzyılda Rusya'nın güneye doğru yayılmasında kültürel-ideolojik etkenlerin yanında, özellikle I. Petro'dan itibaren etkin olan devletin ekonomik çıkarları başlıca rolü oynamıştır. Petro, ticaret merkezlerine ve denizlere hâkim olma stratejisini benimsemişti. Kendisinden sonra bu politikayı Asya'da etkin uygulayanlardan biri II. Katerina oldu (1762-1796). Daha sonra I. Aleksandr (1801-1825) aynı politikayı devam ettirdi. Nitekim süreklilik arz eden bu politika sayesinde 19. yüzyılın ikinci yarısında Rusya, Türkistan dâhil, Asya'nın birçok bölgesinde askeri ve politik açıdan güçlü bir devlet haline geldi.²²

²⁰ Agajanov S.G., Gosudarstvo Seljukidov i Srednyaya Aziya v 11-12 Vekah, Moskva:Izdatelstvo Nauka, 1991, s.21.' den aktaran Turan, Dinç, s.2

²¹ Hayri Çapraz, "Çarlık Rusyası'nın Türkistan'da Hâkimiyet Kurması", (SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi), Aralık 2011, Sayı:24, s. 51

²² Hayri Çapraz, a.g.m, s. 56

Kaynak <https://tr.wikipedia.org/wiki/Dosya:SovietCentralAsia1922.svg>

Şekil 2: Türkistan Haritası

XVIII. yüzyılda Rus Çarlığının Türkistan'a gelmesiyle birlikte, Türkmen topraklarındaki zenginlikleri de fark etmiştir. 1819 – 1836 yıllarında Türkmenistan ticaret, pazar oluşturma ve askeri strateji belirlemek için Rusların yoğun kullandığı iskan olmuştur. Böylece, Hazarın doğu kısmında Türkmenbaşı şehrine yerleşme amaçlı askerlerini getirmeye başlamıştır. 1881'de Ahal'ın Göktepe kalesini fethettikten sonra Çarlık Rusya'sı iyi niyet göstergesi olarak bu topraklarda siyasi politikalarını uygulamaya geçmişlerdir.²³

Zakaspi Ruslar için yeni gelir kaynağı ve yeni ticari bölge oluşturmuş, bölgede üretilen hammaddeler merkezde işlenmiş ve Türkistan bölgesinin ekonomik olarak geride kalmasına neden olmuş.²⁴

²³ “Zakaspi welayatynyn Türkmenistan Respublikasy Bolmasy”, Gollanma Kitaphanası, <http://gollanma.com/zakaspi-oblastynyn-turkmenoblastyna-owrulmegi.html> (Erişim:01.12.2021)

²⁴ “Zakaspi welayatynyn Türkmenistan Respublikasy Bolmasy”, Gollanma Kitaphanası, <http://gollanma.com/zakaspi-oblastynyn-turkmenoblastyna-owrulmegi.html> (Erişim:01.12.2021)

Çarlık Rusya'sı Orta Asya'nın tüm sömürge bölgelerinde yürüttüğü çalışma ile kendi çıkarları için halkların bir takım kültürel bağılıklarını ortadan kaldırmayı amaçlamış ve bu konuda oldukça başarılı olmuştur. Göçebe halkları yerleşik düzene oturtarak toprakla iç içe olmalarını sağlamıştır.²⁵

Ruslar Orta Asya'da hakimiyet kurduktan sonra bölgeyi 4 eyalete bölerek yönetmiştir; 1. Bölge. Fergane, 2. Bölge Samarkand, 3. Bölge Sırderya 4. Bölge Zakaspi. Zakaspi eyaleti Türkmenistan sınırında Hazar Denizinin kıyısında yerleşen Türkmenlerden oluşuyordu.

1.2.1 Zakaspi Eyaleti

Rus Çarlığı hükümetine Zakaspi eyaletinden daha fazla kar elde etmek amaçlı yeni sulama sistemlerinin oluşturulması için tarım uzmanları tarafından pek çok tasarı ortaya konmuş, ancak yönetim Zakaspi'den sağladığı gelirden memnun olduğu için, fazla giderin gereksiz olduğu kanaatine varmıştır. Bu durumdan dolayı tasarı kağıt üzerinde kalmıştır. Tasarılarından biri Amuderya'dan Garagum kanalının geçirilmesi teklifi yapılmış, fakat bu tasarı kısa tarihte Rusları maddi yönden zorlayacağı için tekliften vazgeçilmiştir. Tasarı SSCB inşasından sonra hayata geçirildi ve kanal Lenin'in adını aldı, 1990 yılında kanalın adı S. Niyazov olarak değişmiştir.²⁶

Rusların Orta Asya topraklarına gelmesinin ekonomik açıdan olumlu yönleri de vardı. Özellikle tarım sektöründeki gelişmeler göz ardı edilemeyecek kadar ilerlemiştir. Kanal ve barajlar kurularak daha verimli üretim yapılmış, yeni teknolojik aletlerle üretim artışı sağlanmıştır.

27 Şubat 1917'de Bolşevik İhtilali gerçekleşti. Türkmenistan Çarlık döneminde bölgenin en gelişmiş ülkelerden biriydi. Çarlık sistemi, üretimin artmasını engellemiştir. İşletmelerdeki üretim mekanizmaları yeterince geliştirilmemiştir. Zakaspi demir yolu endüstrinin oluşumuna olanak sağlayan önemli etkenlerden biridir. Türkmenistan'dan alınan pamuk, ipek gibi mahsuller işlenmek

²⁵ Suray Charyyeva, a.g.e, s. 15

²⁶ https://tr.wikipedia.org/wiki/Karakum_Kanal%C4%B1#cite_note-k1-2

üzere diğer ülkelere gönderiliyordu. Ekim reformu milletleri Çarlığın ve yerli feodalların zulmünden kurtardı. SSCB döneminde Türkmenistan ekonomisi baştan aşağı değişti.²⁷

Ayrıca, Sovyet Rusya'nın her yerinde olduğu gibi, Türkmenistan'da da, Zakaspi bölgesi de dahil olmak üzere, ekonomi zor durumdaydı. Dört yıl süren Birinci Dünya Savaşı, her anlamda ülkeyi zorda bıraktı. Sanayi kuruluşları durma noktasına geldi, ekilebilir araziler savaş sonucunda zarar gördü. İşçilerin durumu kötüleşti.²⁸

Bazı işletmeler, insan gücü ve kaynak yetersizliği nedeniyle kapatıldı. Tarımsal üretim keskin bir düşüş yaşadı. Örneğin, Zakaspi bölgesinde 1920'de gayri safi milli hasıla, savaş öncesi hasılanın sadece %25,4'ne denk geldi. Bölgedeki başlıca tarım ürünü olan pamuğun ekildiği alan 10 kattan fazla azaltılarak 4387 hektara düşürülmüştür. Hayvan sayısı %2'lik artış gösterdi. Sonuç olarak, böylesine büyük bir ekonomik yıkımdan etkilenen insanların zaten vahim durumu şimdi daha da kötüleşti.²⁹

Bolşevik devriminden sonra Sovyet yöneticileri gelişme adı altında, Orta Asya'daki hedeflerini oluşturdular. Bu amaçlara ulaşmak için, programlı bir şekilde hareket etmişlerdir. Bu plan programlar, Sovyetlerin Orta Asya'da yürüttüğü politikalarından farklılık gösteren yönleri şu şekildedir;³⁰

-Rusların askeri ve siyasi otoritesini oluşturmak,

-Ülkelerin uzun vadede Rusya'ya ekonomik ve teknolojik bağımlılığın devam ettirilmesini sağlamak,

²⁷ Yayar, Dinç, Erol, a.g.e, s.17-18

²⁸ “Zakaspi welayatynyn Türkmenistan Respublikasy Bolmasy”, Gollanma Kitaphanası, <http://gollanma.com/zakaspi-oblastynyn-turkmenoblastyna-owrulmegi.html> (Erişim:01.12.2021)

²⁹ “Zakaspi welayatynyn Türkmenistan Respublikasy Bolmasy”, Gollanma Kitaphanası, <http://gollanma.com/zakaspi-oblastynyn-turkmenoblastyna-owrulmegi.html> (Erişim:01.12.2021)

³⁰ <http://www.academical.org/dergi/makale/s6ortaasyasovyetler.htm> (2006) Nazif Shahrani, (Çev. Vildan Serin), Akademik Aratırmalar Dergisi, Orta Asya ve Sovyetler Dönemi Uygulamalarını Sorgulama, sayı 6, 2006.

-Orta Asya Müslümanların gelenek ve göreneklerini sistematik şekilde yok etmek,

- Sovyet kültür ve cemiyetini oluşturmak.

Türkmen Sovyet hükûmeti iktisadî gelişmeleri belli bir plana (5 yıllık planlar) bağlamıştı. Çiftçiler ve yoksul kesim eski han ve tüccarların ellerinden kurtarılacak, ekilen tarlaların sayısı arttırılacaktı. Bu tarlalarda daha çok pamuk ekimi yapılacak, pamuk alanları iki katına çıkarılacaktı. İktisadi gelişmede en büyük iş çiftçiye düşüyordu. Çünkü yeni kurulan fabrikalar için hammadde çiftçinin tarlasından sağlanmaktaydı. Fabrikaların çoğalması, işçi sayısının da artması anlamına geliyordu. İhracat 1925-26 yıllarında 588 milyon manata ulaşmıştı. 1931'e gelindiğinde bu rakamın 1 milyar 800 milyon olması bekleniyordu. Çiftçilerin gayretleriyle beş yıl içinde fabrikalardaki üretim miktarının giderek artması ve bunun sonunda bütün sanayi mallarının fiyatında %28'lik bir düşüş olması beklenmekteydi.³¹

Ağustos 1921'de, Türkistan ASSC'nin MİK'inin kararı ile Zakaspi bölgesinin adı Türkmen Eyaleti olarak değiştirildi. Türkmen yerleşimine ilk adımı veren halklar Orta Asya ve Kazakistan olmuştur. Bu büyük bir olaydı, TSSC'nin kuruluşuna hazırlanmak için atılan en önemli adımlardan biriydi.³²

1.3. Sovyetler Birliği'nin Kurulması ve Türkmenistan'da Çalışma Hayatı

26 Temmuz 1924'de Orta Asya'da Türkistan devletlerinin genel hatlarının belirlenmesi ile ilgili komite toplandı. Toplantı sonucunda bölünen milletler birleştirilecekti. Karara göre halklar kendi kararlarını kendileri verecekti. Türkmenistan Sosyal Sovyet Cumhuriyeti'ni Buhara'dan Türkmenabat, Kerki şehrini, Zakaspi'den Aşgabat, Türkmenbaşı, Tecen, Merv, Hiva hanlığından ise Daşoguz, Köhneürgenç'i kendi topraklarına dahil etmiştir. TSSC Anayasası 1927'de kabul

³¹ Begench RAHMANOV, Ahmet KANLIDERE, “*Bolşevik Dergisi (1925-1929) ve Sovyet Türkmenistanı'nın Oluşum Yılları*”, (Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi / Journal of Turkish History Researches, Yıl/Vol. 1, Sayı/No. 1 Güz/Fall 2016 ISSN: 2459-0185), s.215

³² “Zakaspi welayatynyn Türkmenistan Respublikasy Bolmasy”, Gollanma Kitaphanası, <http://gollanma.com/zakaspi-oblastynyn-turkmenoblastyna-owrulmegi.html> (Erişim:01.12.2021)

edilmiştir. Bu bölgelerde zaten Türkmen halkları yaşıyordu. TSSC sınırlarında yaşayan 1 milyonu aşkın nüfuslu halkın %80'i Türkmenlerden oluşmaktaydı.³³

Kaynak: <https://tr.maps-russia.com/d%C3%BCnya-haritas%C4%B1-sscb>

Şekil 3: SSCB Haritası

Sosyalizmin başlangıcında, Türkmenistan'da neredeyse hiç büyük sanayi kuruluşu yoktu. TSSC'yi artık kendi mühendislerini eğitmek zorundaydı. Bunun içinde belli derecede emek ve kaynak gerekmekteydi. Ancak dışarıdan yardım gelmiyordu. Sadece iç kaynaklara dayanmak zorundaydı. Daha doğrusu, savunmayı güçlendirmek ve ulusal ekonomiyi güçlendirmek için gerekli olan üretim kaynaklarını, işçinin emeğini kullanarak gelişmiş bir sanayi yaratmak gerekiyordu.³⁴

Türkmenistan'da yeni endüstriyel yapı, eski küçük işletmelerin yeniden yapılandırılması ile birlikte gerçekleştirildi. Çeleken'in petrol, Jebel'in Tuzu, Garaboğaz'ın Miroblite-Sülfat ve Gyzylarbad'ın Genel Demiryolu Atölyesi yeni ekipmanlarla donatıldı. Aynı zamanda yaklaşık 90 büyük sanayi kuruluşunun inşaatına başlandı. Ülkenin çok yerleri şantiye haline geldi. Neredeyse her şey elle yapıldı. Yine de çalışma temposu çok yüksekti. Edindiğimiz bilgilere göre, insanlar işlerini büyük tutku ile yapıyorlardı. Günde 9-14-16 saat çalışanlar da vardı. Ücretler düşüktü ama

³³ Yayar, Dinç, Erol, a.g.e, s.18

³⁴ “*Senagat Karhanalarynyň Gurulyşy*”, Gollanma Kitaphanasy, [Milli İşçi Kadrlarynyň Taýarlanylşy | Gollanma](#) (Erişim: 12.12.2020).

insanlar bu duruma rağmen alın teri dökerek, tutkuyla çalışırlardı. Çünkü yaptıkları işe çok inanıyorlardı.³⁵

1928'de Aşkabat'ta ilk büyük sanayi kuruluşları, ipek ve tekstil fabrikaları faaliyete geçti. 1931'de Charjov (Türkmenabat) İpek Fabrikası, 1934'te Derveze'de Sülfür Fabrikası, 1935'te Aşkabat Mekanik Fabrikası, ayakkabı, dikiş ve pamuk fabrikaları devreye girmiş. 1938'de Aşkabat Mekanik Cam Fabrikası, Garaboğaz Kimya Fabrikası ve 1939 yılında Cheleken İyot-Brom Fabrikası açıldı.³⁶

Endüstrinin yapısındaki ana rol metalurji, enerji, yakıt ve kimya endüstrileri tarafından oynandı. Türkmenistan'ın tarım sanayisi önemli ölçüde değişti. Türkmenistan'da artık sadece tarım değil, tarım endüstrisi de gelişti. Türkmenistan'daki endüstriyel gelişmenin doğası, ülkenin genel tarımsal imajını koruyor gibiydi. Yeni kurulmuş fabrikalar genellikle yalnızca yerel hammaddelerin işlenmesi için tasarlandı. İşlenen tüm hammaddeler Rusya'nın "gerekli yerlerine" gönderildi. Ve fabrikalar sadece şehirlerde inşa edildi. Nüfusun çoğunluğunun yaşadığı köylerdeki insanlar "eskisi gibi kul" olarak kaldı. Ayrıca köylerde atalardan miras kalan kalıtsal eserler (halı dokuma) da ciddi şekilde zarar görmüştür. Devlet desteği köylü zanaatkarlar için sağlamadı.³⁷

1930'lı yıllarda Türkmenistan'ın ulaşımında bazı değişiklikler oldu. SSCB'de 1936'da Aşkabat'ta ilk lokomotif deposu açıldı. Demiryolunda buharlı lokomotiflerin yerini lokomotifler aldı. Cumhuriyetin bölge ve ilçe merkezleri arasında otoyol yapımına başlandı. Geçmişte yaklaşık 10.000 araba, yüzlerce kervan vardı ve tüm kargolar yalnızca Dashkhovuz grubu bölgelerinde taşınıyordu. Ve artık ulaşım arabalarla otoyol üzerinden yapılıyordu. Cumhuriyette ilk havayolları o yıllarda açıldı.³⁸

³⁵ “*Senagat Karhanalarynyň Gurulyşy*”, Gollanma Kitaphanasy, [Milli İşçi Kadrlarynyň Taýarlanylşy | Gollanma](#), (Erişim: 12.12.2020).

³⁶ “*Senagat Karhanalarynyň Gurulyşy*”, Gollanma Kitaphanasy, [Senagat Kärhanalarynyň Gurulmagy | Gollanma](#), (Erişim: 02.01.2021)

³⁷ “*Senagat Karhanalarynyň Gurulyşy*”, Gollanma Kitaphanasy, [Senagat Kärhanalarynyň Gurulmagy | Gollanma](#), (Erişim: 02.01.2021)

³⁸ “*Senagat Karhanalarynyň Gurulyşy*”, Gollanma Kitaphanasy, [Senagat Kärhanalarynyň Gurulmagy | Gollanma](#), (Erişim: 02.01.2021)

Ancak yol yapımı hala çok yavaş ilerliyor. Mühendis sıkıntısı yaşanmış. Malzeme temini çok düşük ve yetersizdi. Sonuç olarak birçok yerde başlayan yol yapımı gecikti ve zamanında tamamlanamadı. Şair Chary Gurbangylyjov, yollarla ilgili şunları yazdı:³⁹

“Mary’den Peşan'a bir yol yapılıyor,
Kuruluşundan bu yana yedi yıl geçmiş,
Adeta Kaplumbağa gibi işlenir,
Başlayıp bitirilemeyen yolu var yolu
Ey Amaşa-Gökje Han yolu,
Sığırlarınız köprüleri geçemez,
Ya da bitirmek için yok mu haliniz?
Sudan çıkarılacak malınız var, malınız.”

Ülkede uzmanlık gerektiren ve sanayi işlerinde çalışmak için işçilerin eğitilmesi, sanayi işletmelerinin kurulmasıyla birlikte yürütülmüştür. Mesleki ve Fabrika Çıraklık (FZU) okulları açılmış. Zaten Aralık 1925'te TSSC mesleki eğitim sisteminde 1914 öğrenci vardı.⁴⁰

1 Nisan 1933 yılında yazılmış olan işçilerin eğitimiyle ilgili bir belgede şu cümleler var:⁴¹

"Türkmenistan'daki endüstriyel gelişme, sanayide çalışan işçi sayısında hızlı artışa yol açtı. Örneğin ilk beş yılda, yani 1 Ocak 1929'dan 1 Ocak 1933'e kadar sanayi işçisi sayısı 3561'den 7879'a, yani yüzde 121'e yükseldi. Bu dönemde sanayideki Türkmen işçi sayısı 883'ten 2.185'e yani yüzde 148'e yükseldi ve diğer Orta Asya ülkelerinden fazla orana sahip ülke olmuştur”.

³⁹ “*Senagat Karhanalarynyň Gurulyşy*”, Gollanma Kitaphanasy, [Senagat Kärhanalarynyň Gurulmagy | Gollanma](#), (Erişim: 02.01.2021)

⁴⁰ “*İşçi Sınıfının Hazırlanışı*”, Gollanma Kitaphanasy, [Milli İşçi Kadrlarynyň Taýarlanylşy | Gollanma](#), (Erişim: 15.01.2021)

⁴¹ “*İşçi Sınıfının Hazırlanışı*”, Gollanma Kitaphanasy, [Milli İşçi Kadrlarynyň Taýarlanylşy | Gollanma](#), (Erişim: 15.01.2021)

1.4. 1991- Bağımsız Türkmenistan

1.4.1. Coğrafi Yerleşim

Orta Asya'da yerleşen Türkmenistan, sınırlarını, Özbekistan, Kazakistan, İran, Afganistan ile paylaşan Orta Asya ülkesidir⁴² (Şekil 1). Başkenti Aşkabat olup beş büyük şehirleri vardır; Ahal, Balkan Daşhavuz, Mari ve Lebap'tır.

488.100 km'lik yüzölçümüne sahip merkezi Asya'da yerleşen dördüncü büyük ülkedir. Türkmenistan'ın %80'ni Karakum çölü kapsamaktadır.⁴³ Hazar Denizi dünyadaki büyük göllerden biridir. Denizin bir kısmı Türkmenistan sınırları içerisinde.

Kaynak: <http://www.aljazeera.com.tr/ulke-profil/ulke-profil-turkmenistan>

Şekil 4: Türkmenistan'ın Coğrafi Konum Haritası

Türkmenistan'da kurak ve sıcak bir iklim hakimdir. Kışın sert ve kuru soğuk olurken, yaz aylarında çölün de etkisinden dolayı sıcaklık artı kırk dereceyi görmektedir.

⁴² İstanbul Ticaret Odası Dış Ticaret Araştırma Servisi Türkmenistan Ülke Raporu 23 Mart 2005 Tarihli yayın.

⁴³ Ödemiş Ticaret Odası Türkmenistan Ülke Raporu (http://www.odemisto.org.tr/Portals/290/Raporlar/ulke_urun_raporlari/T%C3%9CRKMEN%C4%B0STAN%20%C3%9CLKE%20RAPORU.pdf)

Şekil 5: Köpet Dağı

Türkmenistan topraklarında çeşitli jeolojik ve fizyografik değişiklikler olmuştur. Tektonik hareketlerin olmasıyla birlikte, ülke coğrafyasında orojenik, epirojenik hareketlerin de meydana geldiğini görebiliriz. Çeşitli volkanik faaliyetlerin oluşumu sonucunda Türkmenistan topraklarında her asıra ait taş ve tabakalar bulunmuştur.⁴⁴

1.4.2. Demografik Yapı

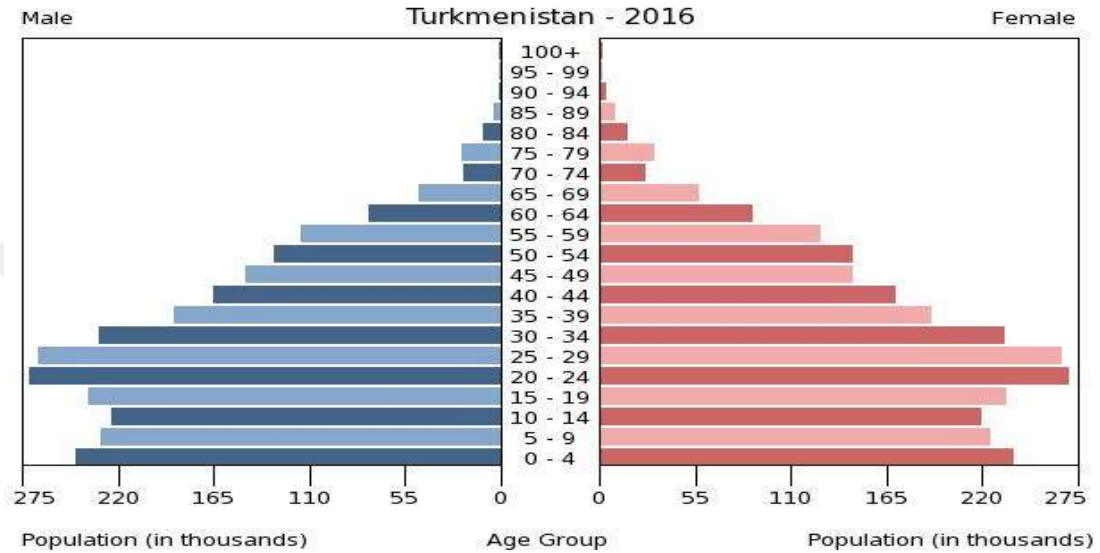
1.4.2.1. Nüfus

Türkmenistan nüfusu günümüzde 6 milyondur. Nüfusun %25,44'ü 0-14 yaş, %16,48'i 15-24 yaş arasında, %44,14'ü 25-54 yaş arasında, %8,56'sı 55-64 yaş arasında ve %5,38'i ise 65 yaş üzerindedir. Orta Asya halkları arasında en az nüfusa sahip ülkelerden biridir. Yüz ölçümünün büyük olmasına rağmen ülkenin büyük kısmını Garagum çölü tutmaktadır. Nüfusun %85'i Türkmenlerden oluşan ülkede, diğer etnik gruplarda mevcuttur. Özbekler (%5), Ruslar (%4), Kazaklar, Tatarlar, Azeriler. Nüfusun %89'u Müslüman'dır.⁴⁵

⁴⁴ Nurgeldi ARBATOV, “*Türkmenistan’ın Fiziki Coğrafyası ve Doğal Koruma Bölgeleri*” Yüksek Lisans Tezi 2016, s.20

⁴⁵ T.C Ticaret Bakanlığı Dış Temsilcilikler ve Uluslararası Etkinlikler Genel Müdürlüğü “*Türkmenistan Ülke Profili*” Yayını, 2014

Türkmenistan’da ortalama ömür, erkeklerde 65-70, kadınlarda 70-75 civarındadır. Kimi aileler, dokuz on çocuklu kalabalık bir nüfusa sahip iken kimi ailelerde bu iki kişiye düşmektedir. Az çocuklu aileler genelde şehirde yaşayan ailelerdir.⁴⁶

Kaynak: https://www.wikiwand.com/tr/T%C3%BCrkmenistan_demografisi

Şekil 6: Türkmenistan Nüfus Piramidi 2016⁴⁷

Tablodan da anlaşılacağı gibi nüfusun cinsiyete göre dağılımında kadınların erkeklere göre fazla olduğu görülmektedir. Kadınların nüfustaki toplam oranı %50,3’tür.⁴⁸

Tablo 1: Türkmenistan’da Nüfusun Cinsiyete Göre Dağılımı

	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Nüfus Sayısı, Bin Adam	5369,4	5640,0	5936,8	6298,8	6550,0	6746,5
Erkekler	2668,6	2804,1	2952,4	3136,8	3262,6	3362,8
Kadınlar	2700,8	2835,9	2884,4	3162,0	3287,4	3383,7
Nüfus Toplamında (%)	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Erkekler	49,7	49,7	49,7	49,8	49,8	49,8
Kadınlar	50,3	50,3	50,3	50,2	50,2	50,2

⁴⁶ Özbay, “Türkistan’da parlayan bir yıldız Türkmenistan”, 2002, s.138-141

⁴⁷ CIA Dünya Raporu, 2016

⁴⁸ Ahmet Dinç Rüştü Yayar, Yücel Erol (2010), “21. Yüzyıla Girenken Türkmenistan Ekonomik, Sosyal, İdari, Siyasi ve Kültürel Özellikleri Açısından Genel Bir Bakış” (Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İİBF Yayınları No:9), s.45

Nüfusun şehir ve kırsal oranı incelendiğinde, son yıllarda farklar görülmüştür. Sanayinin daha çok şehir merkezlerine kurulmasıyla kırsal bölgede yaşayan nüfus, yavaş yavaş şehre doğru göç etmiştir. 1980 yılında nüfusun %47,7'si şehirde, %52,3'ü kırsal bölgede yaşamaktaydı. Fakat 1997'de bu oran kentte %45,4 kırsal bölgede ise %54,6 olarak saptanmıştır.⁴⁹

Türkmenlerin Rus hakimiyetine girmesiyle nüfustaki en büyük düşüşü yaşamışlardır. Nüfustaki bu büyük düşüş; 1917 ihtilalinin sonrasında Rusya'da ortaya çıkan iç savaş ile 1930 yıllarında Rusların uyguladığı mecburi iskan politikası sırasında ve 2. Dünya Savaşı sırasında olmuştur.⁵⁰

Nüfus artış hızı en çok Aşkabat'ta görülmektedir. Ahal ve Balkan'da nüfus artışı yavaş ilerlemektedir. Bunu durumu vilayetlerin coğrafi ve iklim koşulları sebebiyle yaşama ve yerleşime fazla müsaade etmemesinden anlayabiliriz.⁵¹

1.4.2.2 İş Gücü

Türkmenistan'da çalışma saatleri 40 saat olup, ücretler oldukça düşüktür. Ücretler 2012 yılı döviz kuru bazında hesaplanırsa, kişi başı asgari ücret 180 USD civarına denk gelmektedir.⁵²

Ülke endüstrisinin oluşumu yüz yıldan fazla zaman aldı. Türkmenistan'da üretimin hızlı büyümesi ve sanayinin on dokuzuncu yüzyılın tek bir sektörü olarak ortaya çıkışı 80'li ve 90'lı yıllarda başladı. O zamanın şartlarına göre Yeryüzünde büyük sanayi kuruluşları kurulmamıştır. Sadece Hazar'da (eski Cheleken) az miktarda petrol, Yagman kömür madeninde kömür ve Kuyudan tuz çıkarıldı. Transcaspian (1896 - Orta Asya) Demiryolu ve Amyderya Gemisi ile bir dizi büyük sanayi kuruluşuna hizmet eden işletmeler olarak biliniyordu. Bunlar arasında Serdar (eski Gyzyrbarbat), Türkmenbaşı (eski Krasnovodsk), Gazanjyk, Aşkabat, Mary ve Türkmenabat'ta (eski adıyla Charjew) bir depo ve gemi tamirhanesiydi. Bunlar

⁴⁹ Durmuş TATLIOĞLU a.g.e S.4

⁵⁰ Yasemin Güneş “Orta Asya Cumhuriyetleri'nin Demografik Yapısı”, (Yüksek Lisans Tezi 2011), s.97

⁵¹ Azat Rahmanov, “Türkiye-Türkmenistan İlişkileri” (yüksek lisans tezi, 2004), s.35

⁵² KASİAD, “Türkmenistan Ülke Raporu” 2012 s.4

bölgedeki üretici güçlerin gelişmesine belirli bir ivme kazandırmış olsa da, esas olarak Çarlık Rusya'sının amaçlarına hizmet etmiştir. Onlar emperyalist çıkarlar için çalışan işletmelerdi.⁵³

Çarlık döneminde Ruslar Hazar Denizinin kıyısından Aşgabat'a ve oradan da Merv ve Özbekistan'a kadar uzanan demir yolu sayesinde ekonomide gelişmeler yaşanmıştır. Çarlık döneminde ülke ekonomisi sanayi yönünden geride kalmıştı. 1917'de gerçekleşen devrimle yönetim sosyalist sistem olarak devam ettirilmiştir. 1924 yılında Türkmenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kurularak yeni reformlar oluşturmuş ve uygulamaya başlamışlardır. Endüstri alanında büyük yenilikler ve yatırımlardır gerçekleştirilmiştir. Endüstrinin bütün alanlarında, özellikle hammaddeyi ülkede işlemek, zengin doğal kaynaklardan faydalanmak için ağır sanayi kurulmuştur.⁵⁴

İşgücü arzının sürekli artması, yeni gelişmiş teknolojilerinin kullanılmaya başlaması, üretimin mekanizasyonu ve son derece makinelerin kullanılması, sanayide emek verimliliğinde önemli bir artışa yol açmıştır. Üretimdeki verimlilik 1924-1966 ile karşılaştırıldığında, %4 arttı.⁵⁵

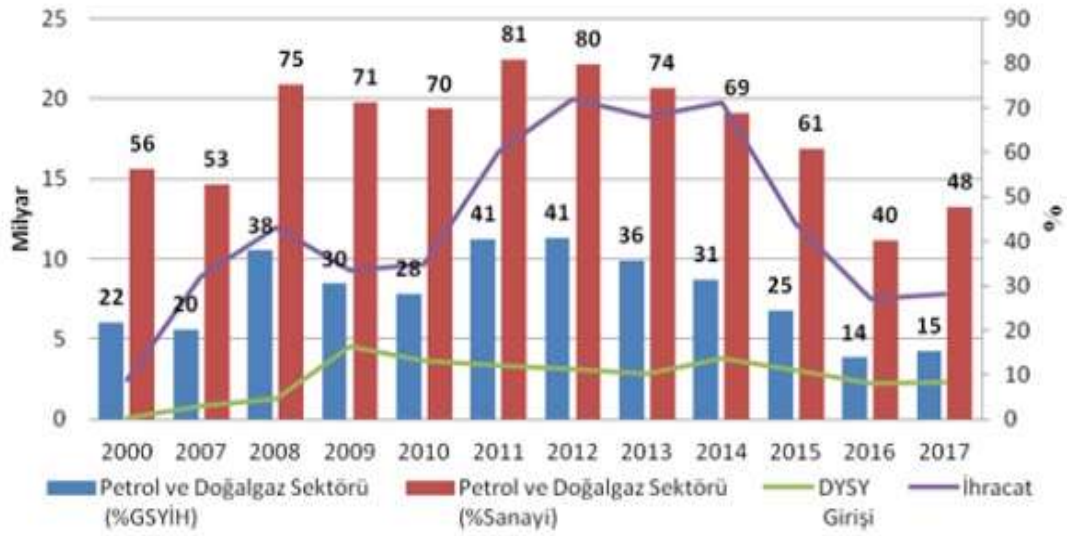
Türkmenistan ekonomisinin temelinde doğalgaz kaynakları, petrol ve tarım vardır. Dünyanın dördüncü büyük doğalgaz rezervine sahip Türkmenistan⁵⁶ aynı zamanda 10 büyük pamuk üreticisinden biri konumundadır.

⁵³ Pürliyev ve diğ. a.g.e, s. 61

⁵⁴ Maksat Annamuhamedov, "Türkmenistan'ın Tarımsal Yapısı ve Geliştirme Olanakları" (yüksek lisans Tezi 2013), s.78

⁵⁵ Pürliyev ve diğ. a.g.e, s. 63

⁵⁶ Statistical Review of World Energy 2020

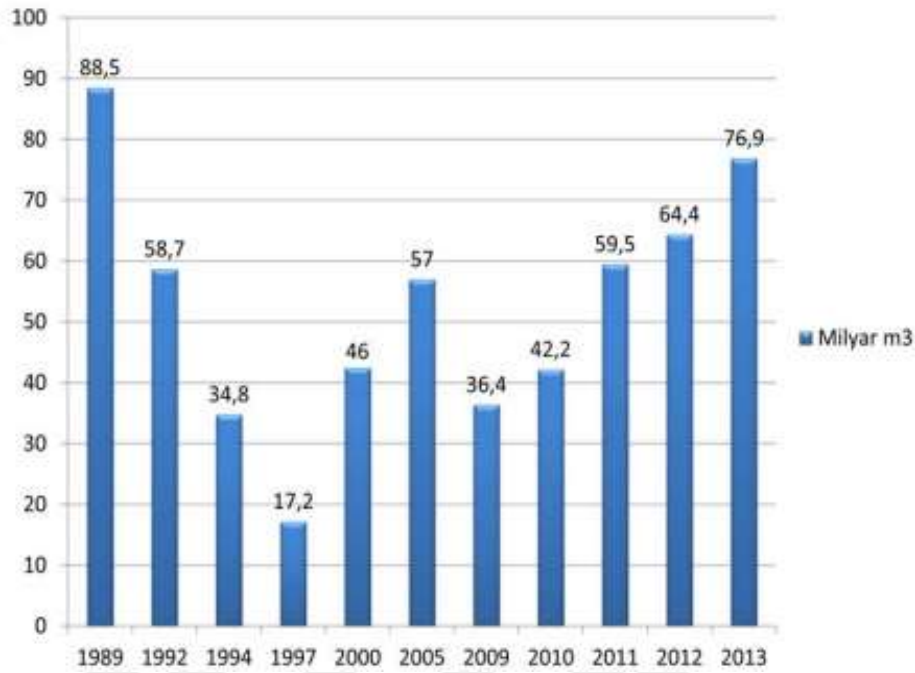

Kaynak: TÜİK

Şekil 7: Türkmenistan'da Petrol ve Doğalgaz Sektörü (2000-2017)

Şekil 5 de görüldüğü gibi 2000 yılında petrol ve doğalgazın GSYİH'deki içindeki payı %22 iken, 2010 yılında yaklaşık iki kat artarak %41'e ulaşmıştır. DYSY girişlerinde ise 2008 yılından sonra yüksek artışlar yaşandığı söylenebilir. Bu gelişimin nedeni, 2009 yılının sonunda İran ve Çin'e doğalgaz ihracatın başlamasıdır. Aynı gelişmeyi ihracat değişiminde de görmek mümkündür. 2009-2010 yılında ihracat 10 milyar dolar seviyelerinde seyrederken, 2011-2012 yıllarında sırasıyla yaklaşık 17 ve 20 milyar dolara çıkmıştır. 2012 yılından sonra petrol ve doğalgaz sektörünün sanayi sektör içindeki payının düşmesiyle doğal olarak GSYİH içindeki payı da azalmıştır. Özellikle 2014 yılından sonra Rusya'ya doğalgaz ihracatının kesilmesi ve dünya enerji fiyatlarındaki düşüşlerin etkisiyle petrol ve doğalgaz sektörünün GSYİH içindeki payı 2016-2017 yıllarında sırasıyla %14 ve %15'e kadar gerilemiştir.⁵⁷

⁵⁷ Yhlas Gylychdurdyev, "Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Gelişmekte Olan Ülke Ekonomilerine Etkileri: Türkmenistan Örneği", (yüksek Lisans Tezi, 2019), s.65

Kaynak: U.S Energy Information Administration, 2014

Şekil 8: Türkmenistan'ın Doğalgaz Üretimi

Doğalgazın önemli kısmı Rusya, Çin ve İran'a satılmaktadır. Ülkeden çıkarılan ham petrol Seydi ve Türkmenbashi rafinerilerinde işlenmektedir.

Türkmenistan bağımsızlığını kazandıktan sonra üretimin büyük bir kısmı Sovyet döneminde keşfedilen ve üretim aşamasına getirilen yatlardan gerçekleştirilmekteydi. Buna ek olarak Saparmyrat Niyazov ve Gurbanguly Berdimuhamedov da yeni rezervlerin araştırılmasına büyük önem vermişlerdir. Bağımsızlığın ilk yıllarında 2,6 trilyon metreküp kanıtlanmış rezervi bulunan Türkmenistan'ın 2017 yılı verilerine göre 19,5 trilyon metreküp kanıtlanmış rezervi bulunmaktadır.⁵⁸

⁵⁸ Sapargeldi Ödayev, "Türkmenistan'ın Bağımsızlık Sonrası Enerji Politikalarına Sistemsel Rekabetin Yaptığı Etkiler" Yüksek Lisans Tezi 2019, s. 36

Şekil 9: Yıllara göre Türkmenistan’da kanıtlanmış doğalgaz rezervleri

Türkmenistan’ın bağımsızlık sonrası ekonomik gelişmesinin temeli, özellikle doğalgaz ve petrol olmak üzere zengin maden kaynaklarına sahip olmasıdır. Bu bağlamda bağımsızlık sonrası, Türkmenistan’da yakıt ve enerji toplumu ile beraber petrol ve doğalgazı tekrar işleyen, kimya, petrokimya, makine mühendisliği ve ayrıca gıda endüstrisi gibi alanlarında hızlı gelişme sağlanmıştır. Tarım sektöründe ise pamuk ve tahıl üretimi önemli bir yer tutmaktadır. Yine bağımsızlık sonrası ülkenin gıda ve ekonomik güvenliği sağlanmıştır. Bütün bunlara bağlı olarak ulusal bir dış ekonomi politikası ve dış ekonomik ilişkiler için örgütsel ve kuramsal bir temel oluşturulmuştur. 2016 yılına gelindiğinde ise Türkmenistan dünyanın 119 ülkesi ile ticari ilişkiler kurmuştur. Ülkenin dış ticaret gelirinin en büyük payını ise Asya ve Avrupa ülkeleri oluşturmaktaydı.⁵⁹

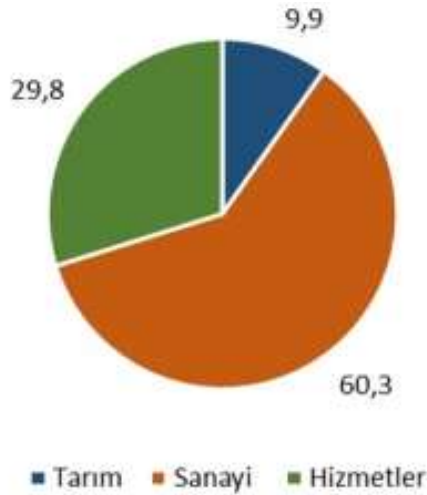
Ülke yeraltı kaynakları açısından oldukça zengindir. Petrol ağırlıklı olarak Balkan vilayetinin Çeleken yarımadasında ve Nebit Dağı, Kumdağı ve Okaram’da yoğun bir şekilde çıkarılmaktadır. Doğalgaz üretimi ise aynı bölgelerde ve Karakum bölgelerinden çıkarılmaktadır. 2014 yılında günlük doğalgaz üretimi 69,3 milyar m³, tüketimi ise 27,7 milyar m³, petrol üretimi ise günlük 239 bin varil, tüketimi ise günlük 139 bin varili kapsamaktadır.⁶⁰

Türkmenistan’da tarıma elverişli topraklarda çiftçiler pamuk, buğday ekmektedirler. Toprakların %80’ini çöl olmasından ötürü tarım için az yer

⁵⁹ Umar Nurlayev, “Bağımsızlık Sonrası Türkmenistan’ın Güvenlik ve Dış Politikasının Temel Paradigmaları” Yüksek Lisans Tezi 2021

⁶⁰ Hülya Kayalı, “Türkiye-Türkmenistan Ticari İlişkileri (1992-2014)”, Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi (MUTAD), İstanbul: Marmara Üniversitesi yayınevi, 2018, s. 28

kalmaktadır. Buna rağmen, tarımın milli gelirdeki payı %10, istihdamdaki payı ise %20 seviyesindedir.⁶¹

Kaynak: Dünya Bankası, 2015

Şekil 10: Türkmenistan Ekonomisinin Sektörel Dağılımı

1997 yılında tarımla ilgili alınan yeni uygulamalar çerçevesinde toprakların özelleştirilmesine dair alınan kararda toprak mülkiyeti alanında reformların yapılması için girişimlere başlanmıştır. Tarım toprakları, yer bölümü yapılarak ailelere kiralanmıştır. Türkmenistan’da uygulanan çalışmalar sonucunda ülke topraklarının %16’sının ortak kullanımında olduğu tespit edilmiştir.⁶²

1.4.3. İdari ve Siyasi Yapı

SSCB devleti, 8 Aralık 1991 tarihinde tamamen dağıldı, sıra onun mirasını kavgasız halletmeye geldi. SSCB ülkelerinden ayrılan devletler, uluslararası finansal kurum yardımıyla muhasebelerini yapmışlardır. Sınır sorunu, mal varlığı açısından sorun oluşturmamak adına önemli anlaşma yapılmıştır. Netliğe kavuşması gereken konular şu şekildedir:⁶³

1. Sınırların SSCB dönemindeki ile aynı kalacağına;

⁶¹ DEİK - Türkmenistan Bilgi Notu, Mart 2021

⁶² Maksat Annamuhamedov, “Türkmenistan’ın Tarımsal Yapısı Ve Geliştirme Olanakları” (Yüksek Lisans Tezi 2013), s. 25

⁶³ Turan Dinç, a.g.e, s. 17-18

2. Ülke sınırları içinde oluşturulan mülkiyetlerin devletlerin kendi mülkiyeti olarak kalacağına;

3. SSCB'nin ve bağımsız devletlerin alacak ve borçları tespit edilmiş ve hesaplaşma gerçekleştirilmiştir.

Alacak ve borçların tam hesaplaşması sonucunda Türkmenistan'ın SSCB'den 380 milyon USD alacağı olduğu tespit edilmiştir. Fakat Türkmenbaşı;

“Rusya Federasyonu'nun ağır ekonomik durumunu dikkate alarak, söz konusu alacağımızı alamayacağımızı anlamış ve barış içinde ayrılmak da bir kazançtır diyerekten ülke ile görüşülmüş, alacaklarını bağışladığını” söylemiştir.

70 yıl sosyalist sistem altında halkın ne üreteceğine, nasıl üreteceğine, kim için üretileceğine ve kimlerin ne kadar mal tüketmesi gerektiğine devlet karar veriyordu. İşsizlik yoktu. Devlet bütün vatandaşı işle temin etmek mecburiyetindeydi. Bu zorunluluğu mesai saatlerini kısa tutarak, bir kişinin çalışacağı yerde üç kişi çalıştırarak çözmüştü. Benzin, su, elektrik, ulaşım, iletişim vs. bedavaya yakın ucuzlukta idi. Devlet kalabalık ailelere yaşaması için ev veriyordu. Evde yaşayabilirsin, ama satamazsın. Kullanım hakkı halkta, mülkiyeti devletteydi. 18. Asırda büyük düşünür Mahtumkulu ve babası Azady'nin halkı önünde halkına umut aşılayan nasihatları, birlik ve beraberlik sayesinde devlet kurma arzusunun gerçekleşeceğini telkin eden şiirleri 1991 yılında makes buldu.

Bağımsızlığına kavuşan Türkmenistan, mevcut anayasasına göre demokratik, hukuka dayalı, laik bir devlettir. Devlet yönetimi de Başkanlık sistemi ile yönetilmektedir. Türkmenistan'da Cumhurbaşkanı, Türkmenistan'ın en yüksek memuru, devletin başı ve yürütme gücüdür. Cumhurbaşkanı, Bakanlar Kurulu ve Türkmenistan Hükümeti'ne başkanlık eder. Bunlara ek olarak da ülkenin bağımsızlığının ve Türkmenistan'ın tarafsızlık statüsünün, toprak bütünlüğünün, Anayasaya saygı ve uluslararası yükümlülüklerin yerine getirilmesinin de

garantörüdür. Türkmenistan Cumhurbaşkanı, Türkmenistan Silahlı Kuvvetlerinin de Başkomutanıdır.⁶⁴

Bağımsızlık ilanının hemen sonrasında 16 Kasım 1991’de eski Komünist Partisi, Türkmenistan Demokrat Partisi olarak isim değiştirerek çalışmaları devralmıştır. Türkmenistan’ın ilk Devlet Başkanlığına ise tek aday olan Saparmurat Niyazov seçilmiştir. Yönetim biçimi Cumhuriyet olan Türkmenistan’da, 18 Mayıs 1992’de kabul edilen Anayasa ile Devlet Başkanı’na geniş yetkiler verilmiştir.⁶⁵ 1992 tarihinde Niyazov’un ismi halk tarafından “Türkmenbaşı” olarak adlandırılmaya başlanmıştır. Saparmurat Türkmenbaşı olarak ilk resmi evrakı 14 Eylül 1993 tarihinde imzalamış ve Türkmenistan’ın Parlamentosu tarafından 1 Ekim 1993 tarihinde resmiyeti kazanmıştır.⁶⁶

Kaynak: bbc.co.uk

Şekil 11:Türkmenistan 1. Cumhurbaşkanı Saparmurat Niyazov

Türkmenistan Meclisi’nde seçimle gelen 125 üye vardır. Meclis üyeleri her 5 yılda bir atanmaktadır. Devlet yönetim kurulunda Bakanlar Kurulu üyesi ve Bakan olarak vazife yapan 9 Devlet Başkanı Yardımcısı, 23 Bakan, 5 Bakan yetkisini haiz

⁶⁴ Umar Nurlayev, “Bağımsızlık Sonrası Türkmenistan’ın Güvenlik ve Dış Politikasının Temel Paradigmaları”, (yüksek lisans tezi 2021) s.34

⁶⁵ Begench Begenjov, “Türkmenistan’ın Enerji Politikası”, (yüksek lisans tezi 2018), s.32

⁶⁶ Kemal Özcan, “Türkmenistan Cumhuriyeti, Bağımsızlıklarının 25. Yılında Türk Cumhuriyetleri” Türk Dünya Belediyeler Birliği (TDBB) Yayınları, 2017, s. 194

Komite Başkanı bulunmaktadır. Yürütmenin Baş Devlet Başkanıdır. Devlet Başkanı, aynı zamanda Başbakanlık vazifesini de yürütmektedir.⁶⁷

Türkmenistan'ın Daimi Tarafsızlık statüsü 12 Aralık 1995 tarihinde Birleşmiş Milletler kurul toplantısında 185 üye devlet tarafından onaylanarak ilan edilmiştir.⁶⁸

Dünyada uluslararası düzeyde kabul görülen tarafsızlık statüsünde 3 ülke vardır. İsviçre 1815'te, Avusturya 1955'te ve Laos 1962'de. Fakat, Laos'un tarafsızlık statüsü Vietnam savaşı sonucu uzun zaman çiğnenmiştir.⁶⁹

Aralık 1999 yılında düzenlenen Halk Maslahatında Saparmurat Türkmenbaşı ömür boyu devlet başkanı seçilmiştir.⁷⁰

Tarafsızlık statüsü sadece siyasi alanda değil ekonomik alanda da bazı hak ve yükümlülükleri beraberinde getirmiştir. Bu husustaki hak yükümlülükler şu şekildedir:⁷¹

1. Türkmenistan, milletlerarası iktisadi iş birliğini eşitlik, karşılıklı çıkar ve katılan tarafların çıkarlarını gözetme esasına ve bu iş birliğini ülkeler ve bölgelerarası güveni güçlendirmede, barış ve istikrarın sağlanmasında önemli bir vasıta olarak görme esasına göre geliştirmeyi amaçlar.

2. Türkmenistan'ın Daimi Tarafsızlık statüsünü sürdürebilmesi ekonomik, ticari kültürel ve diğer benzer alanlarda dünya ülkeleri ile ilişkilerde bulunmasını gerektirmekte ve hatta belirli bir ölçüde yükümlü kılmaktadır. Türkmenistan aynı zamanda iktisadi sorunların çözümünde dünya toplumunun gayretlerine destek olur.

⁶⁷ Ödemiş Ticaret Odası, "Türkmenistan Ülke Raporu", 2012

⁶⁸ Mehmet Seyfettin Erol, "Türkmenistan Devleti'nin Dış Politikasının Temel Sacayağı: Daimi Tarafsızlık Statüsü", Asam Türkistan Araştırmaları Masası, Yaz 2001, S. 132

⁶⁹ Erol, a.g.m, s.132

⁷⁰ Almaz Hudayberdiyev, "Pamuk Üretimini Türkmenistan Ekonomisi Ve Türkiye İlişkilerindeki Yeri" (yüksek lisans tezi) , 2020, s. 15

⁷¹ Süleyman S. Terzioğlu, "Türkmenistan Anayasası ve Türkmenistan Mevzuatından Metinler", s. 53-54.; Neytralniy Türkmenistan, 28 Mart 1996.

3. Her şeyden önce yabancı yatırımların Türkmenistan'a akmasını ve uluslararası bankaların sermayelerinin Türkmenistan ekonomisinde yer almasını sağlamalıdır.

4. Türkmenistan özel teşebbüs faaliyetlerini genişletmek ve yabancı yatırımcıları ülkeye çekerek faaliyetlerini sağlamak amacıyla imkanlar sağlamalı ve gerekli iktisadi-hukuki düzenlemeleri ve mekanizmaları oluşturmalıdır.

5. İletişim-ulaşım ve bankacılık sistemini uluslararası standartlara uygun bir şekilde oluşturmalı ve entegre etmelidir.

6. Türkmenistan, uluslararası hukuka göre diğer devletlerden ekonomik ve teknik yardım isteme hakkına sahiptir.

7. Türkmenistan'ın Daimi Tarafsızlığını onaylayan ve garanti altına alan devletler, aynı zamanda Türkmenistan'ın iktisadi veya diğer yollarla bağımlı olarak kalmamasını sağlamakla yükümlüdürler.

8. Diğer taraftan Türkmenistan'ın da siyasi olduğu kadar, iktisadi olarak da bağımsızlığını kazanması gerekmektedir. Hatta, belirli bir ölçüde de yükümlüdür.

Türkmenistan SSCB'nin dağılması sonucunda izlediği bu dış politika ve edindiği statü ile, özellikle "Soğuk Savaş" sonrası global güçlerin ideolojik kaygılardan öte, daha çok enerji kaynakları üzerindeki hakimiyet kavgalarının olduğu bu dönemde oldukça yerinde ve rasyonel bir tercihte bulunduğu iddia edilebilir. Kısacası, Türkmenistan "Soğuk Savaş" sonrası bu dönemde, tarafsızlık stratejisinin en güzel örneğini global düzeyde ve özellikle de Orta Asya gibi istikrarsız bir coğrafyada bölgesel düzeyde başarıyla ortaya koymuş ve uygulamıştır.⁷²

Bağımsızlıktan sonraki dönemde ülke yöneticileri üç temel politika ile hareket etmiştir.⁷³

⁷² Işık, a.g.m, s.142

⁷³ Hüseyin Çiçekoğlu, a.g.e, s. 24-25

1. Açık kapılar siyaseti; bu politikanın en önemli özelliği yabancı yatırımcıları teşvik etmek ve devletin ekonomiye müdahalesini en aza indirmek. Yabancı yatırımcı haklarını yasal güvence altına alarak uluslararası düzeye çıkarmak amaçlanmıştır.
2. 10 yıl Abadançılık (refah) siyaseti; ilk devlet başkanı Saparmurat Türkmenbaşı tarafından belirlenen kalkınma programının başarıyla sonuçlanabilmesi için, Türkmen halkının, sosyal bunalımlara sebebiyet vermemesini ve tam tersine devlet politikalarını tümüyle desteklemesini öngörüordu ve öyle de oldu.
3. Daimi tarafsızlık siyaseti; bölgede yaşanan etnik çatışmaların Türkmenistan'ı etkilemesini önleme, ülkenin bu çatışmalara dahil olmayacağını ifade etmiş ve güvenlik kanalıyla baskılara maruz kalmaktan kurtulma düşüncesi yatmaktadır. Ülke yetkilileri başta Rus askerleri olmak üzere, yabancı askerlerin kendi topraklarında bulundurmayacağını, ülke sınırları içinde askeri üsler kurulmayacağını, bölge devletlerin aleyhine olacak şekilde askeri birliklere dahil olmayacağını ifade etmiştir.

21 Aralık 2006 yılında, Cumhurbaşkanı Türkmenbaşı vefat etti. 2007 yılındaki seçim sonucu Gurbanguly Berdimuhammedov, oyların çoğunluğunu alarak Türkmenistan'ın ikinci Cumhurbaşkanı olmuştur. Türkmenistan'da ilk kez çok adaylı seçim gerçekleştirilmiş, diğer adaylar sadece aday göstermelik olsa da, bu seçimin Türkmenistan siyasal hayatında önemli de bir yeri vardır.⁷⁴

Türkmenistan'ın 18 Mayıs 1992'de kabul edilen yasası 8 bölümden oluşmaktaydı. 2006 senesinde Anayasa yeniden hazırlanmış ve 26 Aralık 2006 tarihinde yürürlüğe konmuştur. 2006 Anayasası'nın ilk maddesinde Türkmenistan'ın laik ve demokratik bir hukuk devleti olduğu yazılırken, devlet yönetiminin "Başkanlık Cumhuriyeti" olduğu belirtilmiştir. Aynı Anayasanın 1992'deki Anayasa gibi,

⁷⁴ Çağrı Gülerer, "Bağımsızlık Sonrası Türkmenistan ve Kırgızistan'ın Siyasi Sistemlerinin Karşılaştırılması", (yüksek lisans tezi), 2018, s.35

kuvvetler ayrılığı (yasama, yürütme ve yargının birbirinden ayrı yürütülmesi) ilkesi görülmektedir.⁷⁵

Ülkede kadınlar, yönetimde veya devlet idarelerin de karar verme sürecine dahil olma hakkına sahiptir. Parlamentodaki temsilcilerin %18'i kadınlardan oluşmaktadır ve gelişmiş ülkelere bakıldığında bu oran %11'dir.⁷⁶

1.4.4. Eğitim ve Kültür

Rus devrimine kadar Türkmenistan'da eğitim ve öğretim mektep ve medreselerde görülmekte, okulu bitiren öğrenciler genellikle Hive, Buhara ve Semerkant'taki medreselerinde eğitim almışlardır. İşgalinden sonra Ruslaştırma ve Hristiyanlaştırmayı yaygınlaştırmak için, dilini, dinini, kültürünü unutturmak için birtakım işler yürütmüşler. Her şeyin mektepten başladığını bilen Ruslar, Rus-Türkmen mektepleri açmıştır.⁷⁷

Eğitim'de diğer SSCB ülkelerinde olduğu gibi mektep programları, üniforma, ders kitapları, merkez tarafından belirleniyordu.⁷⁸

Türkmenistan'ın Sovyetler Birliği'nden ayrılmasıyla, Türkmen halkı dinini, dilini, kendi tarihini, edebiyatı, kültürüyle Türkmen kimliğini oluşturmaya başlamıştır.⁷⁹

Türkmenistan ile Türkiye ilişkileri, Türkmenistan'ın bağımsızlığını kazanmasından sonra ilerlemiştir. 1992 senesinde Aşkabat'da imzalanan anlaşmaya göre iki ülke bundan sonra ilişkilerini yoğunlaştırmış, sağlık, siyasi, kültürel, ticaret gibi konulara dair ikili ilişkiler kurulmuştur. Eğitim alanında iki ülke açısından meydana gelebilecek problemlerin giderilmesi için üçer kişiden oluşan komisyon kurma sonucuna varmışlardır. 15 Ağustos 2014 yılında Türkmenistan'ın Türkmenbaşı Şehrinde eğitim anlaşması imzalanmış, bunun sonucunda iki ülke arasındaki eğitim

⁷⁵ Çağrı Gülerer, "Bağımsızlık Sonrası Türkmenistan ve Kırgızistan'ın Siyasi Sistemlerinin Karşılaştırılması", (yüksek lisans tezi), 2018, s. 36

⁷⁶ Hüseyin Çiçekoğlu, a.g.e, s. 40

⁷⁷ Ercan Çelebi, "Sovyet Türkmenistan'ında Eğitimin Genel Durumu", s. 69

⁷⁸ Ercan Çelebi, "Sovyet Türkmenistan'ında Eğitimin Genel Durumu", s. 69

⁷⁹ Ali Duymaz, "Türkmenistan'da Kültürel Kimliğin Kaynağı Olarak Dede Korkut Geleneği", s.23

ilişkileri artmıştır. Anlaşmaya göre eğitim alanındaki yaşanan deneyimler paylaşılacak ve ülkeler resmi anlamda birbirilerini tanıyacaktır. Ayrıca eğitim alanında uzmanların eğitilmesi, öğrenci değişim programlarının yapılması, bilimsel araştırmaların güçlendirilmesi vb. konularda reformların yapılması kararı alınmıştır.⁸⁰

Ekonomik kalkınmada insani sermayenin ne derece önemli olduğu tartışma götürmez bir gerçektir. Eğitim kurumlarının uluslararası standartlarda yetiştirdiği öğrenciler, devletler arası projelerden de kazandıkları başarılarla Türkmenistan'ı Dünya Arenasına çıkarmıştır.⁸¹

Türkmenistan'da çocuklar 2 yaşından itibaren anne babaların isteğine göre okulöncesi eğitim kurumlarına gönderilmektedirler. Kreşler devlet tarafından işletilmektedir. Doğurganlık oranı fazla olduğundan dolayı kreş sıkıntısı yaşanmaktadır. İlk okul yaşı 2013'den itibaren 6 yaş olarak belirlenmiştir.

Türkmenistan'da öğrenciler 4 sene ilkokul, 5 sene ortaokul, 3 sene lise eğitimi görmektedirler. Öğrenciler ilkokul, ortaokul ve lise eğitimini aynı okulda görerek mezun olmaktadır. Ayrıca ortaokuldan liseye geçiş sınavları yapılmamaktadır. Öğrencinin ortaokul ders başarıları değerlendirilerek lise eğitimine başlanması uygun görülmektedir. Değerlendirmeler beşlik sistemine göre yapılmaktadır.⁸²

Türkmenistan'da yükseköğrenime geçişte devlet sınavları vardır. Üniversiteye girişte öncelik lise diploması ortalamasına göre, ardından girdikleri sınavdaki başarı derecesi ile kabul edilmektedir. Yükseköğrenim süresi 5 ile 6 yıl arasında değişmektedir, tıp ve bazı sanat enstitüleri 6 yıl sürmektedir. Yüksek lisans, doktora programları üç yıldır. Yüksek lisans da tez hazırlama ve savunma üç yıl içerisinde yapılmalıdır. Doktora için araştırma süresi 3 yıldır.⁸³

⁸⁰ Mehmet Oran, "Türkmen Öğrencilerin Türkmenistan'da Ortaokullarda Sosyal Bilgiler Kapsamında Okutulan Dersler Hakkındaki Görüşleri" s.192

⁸¹ Dinç, Yayar, Erol, a.g.e, s. 234

⁸² Farida Hudayarova, "Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı ve Türkmenistan Devleti Bilim Bakanlığı Ortaöğretim Matematik Dersi Öğretim Programlarının Konu Karşılaştırılması", (yüksek lisans tezi 2019)

⁸³ Mehmet Oran, a.g.e, s.42

Toplumdaki eğitimli bireylerin yetiştirilmesi, onların verimliliğinin arttırmasının yanında Milli Geliri de arttıracaktır. Eğitim kişilerin davranışlarında pozitif etki oluşturmakla birlikte toplumdaki kötü alışkanlıkların önemli ölçüde azalmasını sağlayacak önemli unsurlardan biridir.⁸⁴

Türkmenistan kültüründe binlerce yıldan beri devam eden farklı farklı kültür unsurları bulunmaktadır. Bağımsızlıktan sonrasında da Türkmenler kendi kültürlerindeki zenginlikleri günümüze kadar taşımışlardır.

Günümüz Türkmen toplumunda, kök boyadan elde edilip işlenen, el emeği Türkmen halılarına, Akhal teke atlarına, Türkmen milli oyunlarına ve milli kıyafetlerine, Tecen, Kızılrvat'ta yetişmiş meşhur kavununa ve mutfağına, gümüşten ve taşlardan yapılmış takılarına, Dutar'la söylenen halk müziğine, aile ve akrabalık ilişkilerine, değerlerine önem verilmektedir.⁸⁵

Kültüründe ve dünyada ayrı öneme sahip olan Türkmen Halıları, çok güzel desenlere sahip olup el emeği göz nuru olarak özenle dokunmaktadır. Su, Türkmen'in canı, at kanadı, halı da kalbi olarak değerlendirilir. Türkmenlerin halıya ne kadar önem verdiklerini, bu sektörün bakanlığının olmasından anlaşılmaktadır. Her yıl mayısın son pazarı halı bayramı olarak kutlanır. Çeşitli bölgelerden gelen halıcıların halıları görücüye çıkartılır. Türkmenlere göre her bir halının hikâyesi vardır. Türkmen halkının yaşamında halıların önemi çoktur. Bu halılar, sarıca koyunun yününden elde edilen ipliklerle dokunur. Özellikle ilkbahar yününden dokunanı daha değerlidir.⁸⁶

⁸⁴ Aziza Syzdykova Oralbaykızı, “Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme İlişkisi” (Temmuz 2019 Cilt 9 Sayı 2), s.347

⁸⁵ Ahmet Dinç, Ramazan ÇAKIR, a.g.e, s.33-34

⁸⁶ Ali Özcan, a.g.e, s.17

Kaynak: wikipedia.org

Şekil 12: Türkmenistan Halısı

Türkmen bayrağı, düz ve koyu yeşildir. Soldaki halı şeklini alan simgeler ülkenin 5 vilayetinin sembolüdür. Bayraktaki beş yıldız ise Türkmen vilayetlerini simgelemektedir. Milli duygu ve dayanışma bu ülkede o kadar işlenmiştir ki ülkenin her yerinde milli bayraklarına rastlamak mümkündür. Hatta o kadar bayraklarından gurur duyuyorlar ki ak şehir Aşkabat'ta Guinness'e giren dünyanın en uzun bayrak direğine sahip bir ülkedir. Bayrak direğinin boyu 133 metredir.⁸⁷

Kaynak: wikipedia.org

Şekil 13: Türkmenistan Bayrağı

⁸⁷ Ali Özcan, a.g.e, s.16

Türkmen atları dünyada at türleri açısından ayrı bir öneme sahip olup Ahalteke olarak adlandırılmaktadırlar. Ülkede bayramlardan bir tanesi de at bayramıdır. Birçok bayramı olan Türkmenistan'da, at bayramı, halı bayramı, buğday bayramı, kavun bayramı, tarafsızlık bayramı, su bayramı Türkiye'de olmayan bazı bayramlardan bir kaçıdır.⁸⁸

Kaynak: ahal-teke.org

Şekil 14: Ahalteke (Türkmen Atı)

Bugünkü Türkmenistan eski kültürünü korumakta ve yaşatmaktadır. Özellikle bayramlara ve düğün derneklere önem verirler. Türkmen halkı milli kıyafetlerini günümüze kadar getirmiş ve orijinalliğini korumayı başarmıştır. Kadınlar genelde kol ve yakası işlenmiş uzun elbiseler giymektedirler. Giysilerdeki işlemler Türkmen kültüründe çok önemli bir yer tutar. Şöyle ki kadınlardaki süs ve takılardan evli veya bekâr olduğu, çocuğu olup olmadığı, hangi boya mensup olduğu anlaşılabilir. Küçük erkek çocukları başlarına takke giyerler. Küçük kızlar da farklı renklerde ve süslenmiş tahyalar giyerler. Türkmen gelinleri ise çırpı, kürte, gınaç, keteni ve köynek gibi giysiler giyerler. Bugün bu milli giysileri ancak yaşlılarda görmek mümkündür.⁸⁹

⁸⁸ Ali Özcan, a.g.e, s.17

⁸⁹ Ali Özcan, a.g.e, s.16

İKİNCİ BÖLÜM

EKONOMİK DEĞİŞİM SÜRECİNDE TÜRKMENİSTAN'IN EKONOMİSİ

2.1. Türkmenistan'ın Ekonomik Değişim Süreci

SSCB'nin kuruluş döneminde oluşturulmuş yönetim baskı kurarak ve sindirerek yönetmek üzerine oturtulmuştur. Bolşevik devriminden önce Çarlık Rusya'sı şartlarında birlik oluşturmuş ve ihtilalden sonra sıkı düzenli yapıyla örtünmüştür. Halk sistemi şu şekilde özetlemiştir;

“Hiç kimse işsiz değil, fakat hiç kimse çalışmıyor. Hiç kimse çalışmıyor fakat herkese ücret ödeniyor. Herkese ücret ödeniyor, fakat satın alacak bir şey yok. Satın alacak bir şey yok, fakat herkes ihtiyacını karşılıyor. Herkes ihtiyacını karşılıyor, fakat herkes şikâyet ediyor. Herkes şikâyet ediyor, fakat ne zaman oy kullanma zamanı gelse herkes evet diyor.”

Devrimden sonra nüfusun başka türlü seçeneğinin olmamasından dolayı, durumu kabullenmek gerektiğini anlamalarını sağlamıştır. Kabullenmeyle birlikte üretim faktörleri olumsuz etkilenmiştir. Tek parti sisteminden kaynaklanan bu durum işlerin eksik yürütülmesine neden olmuştur. Komünist partisi kurulurken, “demokratik merkeziyetçilik” amaçlanmış, fakat uygulamada merkeziyetçilik, demokratiklik sistemin önüne geçmiştir.⁹⁰

Tarih boyunca devletlerin görevinde ciddi değişimlerin olduğu malumdur. Merkantilizmin ortaya çıktığı 16. yüzyıldan itibaren hükümet ekonominin bütün sektörlerine müdahalesi önerilmiştir. Adam Smith'in geliştirdiği 18. İle 19. Yüzyıllarda uygulanan "liberalizm", merkantilist düşünce anlayışının yerine geçmiştir. Bunun sonucunda devletin ekonomideki görevleri azalmıştır. İkinci dünya savaşı beraberinde, dünya ekonomik krizini de getirmiştir. Kriz sonucunda ulus devletlerin ekonomilerine tekrar müdahalesi de artmıştır. Keynes'in 1936'da yazdığı kitabında, devletin ekonomide aktif rol alması gerektiği düşüncesi büyük ilgi görmüştür. Böylece

⁹⁰ Abdurrahman Işık, “Sosyalist Ekonomik Sistemden Piyasa Ekonomisine Geçişin Nedenleri”, Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi – Sayı:20 (2013), S.108

devletin ekonomide meydana gelen problemlere müdahale edebileceği kanısına varılmıştır. Savaşla birlikte Keynesyen İktisat Teorisi uygulamaya konmuş, eski liberal politika uygulamasından vazgeçilmiştir.⁹¹

1990'lı yıllar Sovyetler birliğinin dağılmasıyla, piyasa ekonomisine geçmeye çalışan ülkeler oldukça geniş bir coğrafyayı kapsamaktadır.⁹²

Türkmenistan'da ve BDT'na üye devletlerin tamamında, piyasa ekonomisinin gelişmesinin önünde duran etken, halkın piyasaya duyduğu güvensizlikten kaynaklanmaktadır. Oysa piyasa ekonomisi toplumun aktif ve girişimci bireyler sayesinde ilerleyeceğini ve bu girişimci ruhlar sayesinde ayakta kalınabileceği gerçeği oldukça açıktır. Aksi takdirde transformasyonun gerçekleşmeyeceği bilinmesi gerektiği açıktır.⁹³

Geçiş ekonomilerinde devlet ekonomisinin dönüşümü oldukça zordur. Bütün kontrolü elinde tutan devletin, piyasa ekonomisine geçişle birlikte, piyasa için sadece hukuki yönden düzenleme yapma görevi kalmıştır.⁹⁴

Bütün planların merkezden alındığı Sosyalist sistemden, serbest piyasaya geçen ülkeler için "geçiş ekonomileri" adı kullanılmıştır. Geçiş süreci sadece ekonomi kısmıyla kalmayıp, toplumunda değişimini sağlayan genel bir değişimden söz edilmektedir.⁹⁵

2.2. Transformasyon Ekonomileri ve Geçiş Döneminde Türkmenistan Ekonomisine Etkileri

Geçiş ekonomilerine yardımcı olmak görev ve sorumluluğu ile kurulan Avrupa Yeniden Yapılandırma ve Kalkınma Bankası (EBRD) 1994 yılından bu yana

⁹¹ Asuman Altay, "Geçiş Ekonomilerinde Devletin Ekonomik Roller, Görevleri Ve Kobi'lerin Durumu", (Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü), İ, Ü İktisat Fakültesi Maliye Araştırma Merkezi Konferansları 41. Seri / Yıl 2002, s.61

⁹² Tandırcıoğlu, a.g.m, s. 234

⁹³ Hüseyin Çiçekoğlu, a.g.e, s. 12

⁹⁴ Bruno, a.g.e, s. 202

⁹⁵ Esra Güler, "Merkezi Planlamadan Piyasa Ekonomisine Geçişin Politik Ekonomisi ve Alternatif Modeller", (PARADOKS Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi, Ocak/January 2012 - Cilt/Vol: 8 - Sayı/Num: 01), s.39

geçiş ekonomilerinin kaydettiği ilerlemeleri değerlendiren yıllık geçiş raporları yayınlamaktadır. Geçiş raporlarında geçiş performansını ölçmek üzere, ekonomide özel sektörün payı, özelleştirmenin durumu, işletmelerin yeniden yapılandırılması, fiyatların sabitleştirilmesi, ticaretin sabitleştirilmesi, hisse senedi piyasası ve bankacılık dışı finans kurumlarının durumu gibi alanlarda ülkenin kaydettiği ilerlemelere ilişkin değerlendirmeler yapılmakta ve her bir ülkeye kaydettiği ilerlemeye göre puan verilmektedir.⁹⁶

Genellikle batı literatürü geçiş ekonomisini şu şekilde tanımlamaktadır.

1. Merkezden koparak pazara doğru ilerleme,
2. Baskıcı sistemden özgürlükçü sisteme geçiş,
3. Amerikan hukuk sistemi tarafından kabul edilen fikri mülkiyet hakkına dayalı iktisadi ve siyasi modele geçiş şeklindedir.⁹⁷

Bağımsız ve Tarafsız devletimizin piyasa ekonomisine geçiş dönemi 3 dönem olarak karşımıza çıkar: Geçiş Dönemi, Piyasa Ekonomisi Oluşturma Dönemi, Son Dönem.⁹⁸

Geçiş Dönemi. Bu dönemin temel amacı siyasi bağımsızlığı tam anlamıyla güçlendirmek, toplumda siyasi istikrarı sağlamak, bir ekonomik sistemden diğerine geçmektir. Devlet kontrolünü ve demokrasiyi garanti eden güçlü bir hükümet bir politika izlerken tarafsızlık ve dış politika, toplumun ekonomik, sosyal ve politik potansiyelinin geliştirilmesini göz önünde bulundurmaya mecburiyetindedir.

Piyasa Ekonomisine Geçiş Dönemi. Bu dönemde tüketim malları ve üretim yönetiminin istikrara kavuşturulması, pazar ilişkilerinin kapsamlı bir şekilde geliştirilmesi ve hane halkının bir iletişim sistemi ile ilişki kurması gereklidir.

⁹⁶ Çiçekoğlu, a.g.e, s. 13

⁹⁷ Güler, a.g.m, s.40

⁹⁸ Pürliyev ve diğ, a.g.k, s. 137

Son Dönem. Bu dönemde ülke ekonomisi ve istikrarı her zamankinden daha güçlü olacak, tüketim piyasası gelişecek, rekabetçi bir piyasa oluşacak, piyasa kendi kendini düzenleyen özel kurallar geliştirebilen bir pazara dönüşecek.

Geçiş döneminde Türkmenistan ekonomisi, başlangıçta diğer devletler gibi olumsuzluklardan etkilenmemiştir. Doğalgaz ve petrolden sağladığı girdi sayesinde pazara ve demokrasiye geçen ülke ekonomisi fazla problemlerle karşılaşmamıştır. Türkmenistan “kademeli bir strateji takip etme” ve “yaparak öğrenme” reformlarını hayata geçirmemiştir.⁹⁹ Geçişin ilk 10 yılında ülke, piyasa alanında sınırlı reformlar yapmıştır.¹⁰⁰

2.2.1. Geçiş Ekonomileri ve Devletlerin Yerine Getirmesi Gereken Sorumlulukları

Geçiş döneminin sadece ekonomik boyutu da başlı başına karışık ve zorlayıcıdır. Merkezi planlama anlayışının tam tersi bir sistem olan piyasa ekonomisi, geçişin ilk başlarında böylesi bir sistemin tarihte görülmemesi ekonomik açıdan zorluklar yaratmıştır. Mevcutta geçiş programlarının olmaması, ülkeleri nasıl hareket etmesi gerektiği konusunda zorlamıştır.¹⁰¹

Geçiş ekonomileri sözcüğü, spesifik anlamda Sovyet merkezi tarafından yürütülen sosyalist ülkeleri ifade etmektedir. Birbirinden farklı geçiş yaşayan ülkelerin ortak noktası; yoksulluk, alt yapı yetersizliği, devletin ekonomiye fazla müdahalesi olarak sayılabilir.¹⁰²

Merkezi sistemin yönetiminden kaynaklanan problemler nedeniyle, piyasa ekonomisine uygulanan reformlar yeterince başarı gösterememiştir. Devleti dönüştürmek amacıyla geliştirilen reformlar yetersiz kalmıştır. Ancak tecrübelerden

⁹⁹ Tandırcıoğlu, a.g.m, s.220

¹⁰⁰ Tandırcıoğlu, a.g.m, s.222

¹⁰¹ Güler, a.g.m, s.41

¹⁰² Asuman Altay, a.g.m, s.60

de anlaşılacağı üzere piyasaya olumsuz etki eden faktörlerin olduğu ortaya çıkmıştır. Bu özellikler;¹⁰³

- tek partili sistemden kaynaklanan problemler,
- imalat sektöründe monopol yapı
- tüketim mallarının azlığı ve düşük kalitede olması,
- alım gücünün azlığı,
- maddi yetersizlikler,
- işsizliğe iten güçlerin olması (sosyal güvenlik tedbirleri).

Reformların başarısı bu problemlerin ne kadar üstüne gidilerek çözüldüğü ile ölçülebilir. Yukarıda belirtilen unsurların nasıl piyasa ekonomisi ortamını oluşturması gerektiği cevabını aşağıdaki maddeler vermektedir.¹⁰⁴

- yeni kurulan partilerin önünü açmak,
- rekabetçi firma düzenine geçmek,
- fiyatların piyasa tarafından oluşmasını sağlamak,
- finansal disiplinin geliştirilmesi,
- sıkı para politikası uygulaması,
- çalışmaya teşvik edici alt yapının oluşması olarak sıralanabilir.

Devletin bu noktadaki görevi, insanların yaşam koşullardaki bir değişikliğin zararlı etkilerini en aza indirmek olduğu söylenebilir. Bu nedenle, ulusal ekonominin gelişimini istikrara kavuşturmak, bütçenin bütünlüğünü sağlamak, mali ve parasal durumu iyileştirmek, devlet mülkiyetini özelleştirmek için bir dizi ekonomik önlemin alınması, toprak reformu, bankacılık sisteminin yeniden yapılandırılması, parasal denge koşullarının iyileştirilmesi, yatırım fonlarının istikrara kavuşturulması ve üretim, finans ve kredinin genişletilmesi, sistem iyileştirme, nüfus gelir ve gider dengesinin eşitlenmesi, dış ekonomik ilişkilerin dengelenmesi ve istikrara kavuşturulması yönünde yeni reformlar yaratmak olduğu söylenebilir. Ülkemizin tüm

¹⁰³ Asuman Altay, a.g.m, s. 62

¹⁰⁴ Asuman Altay, a.g.m, s. 64

bu piyasa sisteminin yaratılması için koşulları oluşturmak için tüketici piyasasını restore etmek ve düzenlemek gereklidir.¹⁰⁵

2.2.2. Dönüşümün Unsurları

Ülkede piyasa ekonomisinin oluşturulması, makroekonominin istikrara kavuşturulması, mülkiyetin ülke yasalarına göre özelleştirilmesi, ekonomik ve sosyal politikaların güçlendirilmesi, reformlar, tüketim mallarının üretimi, büyüme, ekonominin ihracat tabanının güçlendirilmesi, uzun vadeli yapısal reformların uygulanması, yabancı yatırımları çekmek ve yerli yatırım teşvikleri oluşturmak, dış ticaret ve ekonomik ilişkilerin serbestleştirilmesi dönüşüm için gereklidir.¹⁰⁶

İnsanların hayat standartlarını yükseltecek, ekonomik gelişmenin sürekliliğini sağlayacak, piyasanın temelini sağlama oturma için devlet dönüşümünün temel unsurları vardır. Onlar;¹⁰⁷

- Etkin kaynak dağılımı için piyasa etkinliklerinin serbestleştirilmesi,
- Piyasa istikrarını sağlamada dolaylı araçların oluşturulması,
- İşletmelerin üretimdeki etkinliklerini geliştirmek için kredi engellerinin önünü açması, bunun için hükümetin sıkı bütçe kısıtlamasına gitmesi,
- Piyasaya girmek isteyenlerin, piyasa ile ilgili kaynak sağlamada problem yaşamaması, mülkiyet hakları ve bunun gibi konularda hukuki çerçevenin oluşturulması olarak sıralanabilir.

Dönüşümün unsurları hepsi aynı zaman diliminde gerçekleşmez. Geçiş yapan ülkelerde bazı problemler ortaya çıksa da, iki aşamalı gerçekleştiği görülmektedir.¹⁰⁸

¹⁰⁵ Pürliyeve ve diğ., a.g.k, s. 137

¹⁰⁶ Pürliyeve ve diğ., a.g.k, s. 138

¹⁰⁷ World Bank, 1996

¹⁰⁸ Asuman Altay, a.g.m, s. 67

1. Devletin ekonomiden elini çekmesi, KİT'lerin özelleştirilmesi, dış ticaret ve piyasanın kaderiyle baş başa bırakılması,
2. Hukuk ve kurumsal düzenin oluşması piyasa faaliyetlerini gerçekleştirecek kamu ve özel kurumların oluşturulması, kamu malları ve hizmetlerini verebilmek için kamu gelirlerinin sağlanması, ihtiyaç duyulan kamu gelirlerinin özellikle "vergi" gelirlerinin sağlanması yönünde tedbirlerin alınması diğer yandan ticaretin ve iş hayatının gelişebilmesi için gerekli kuralların ve değer yargılarının oluşturulması ile gerçekleşecektir.

2.2.3. Geçiş Ekonomileri Grubu

Geçiş ekonomileri grubuna eski Sovyet birliği ülkeleri, Doğu Avrupa ile Moğolistan, Çin ve Vietnam dahildir. İMF verilerine göre kişi başına düşen milli gelire göre gelişmekte olan ülkeler grubuna da girebilmektedirler.

İktisatçılara göre geleneksel geçiş ekonomileri ve yeni geçiş ekonomileri olmak üzere iki tür mevcuttur. Birinci grup ekonomileri Afrika ve Güney Asya'da, ikinci grupta da ise Doğu ve Orta Avrupa, SSCB, Latin Amerika ülkelerinin bazıları ve Çin vardır. Merkezi planlamadan piyasaya geçiş aşamasında adı geçen ülkelere başkade Afrika'da 30'a yakın ülke vardır. Genel kabul edilen geçiş ekonomileri sadece Orta ve Doğu Avrupa, eski SSCB, Çin ve Moğolistan'dır.¹⁰⁹

Üç tür geçiş ekonomilerinden bahsedilebilir. Bunlar;¹¹⁰

I grupta, eski Sovyetler Birliği Cumhuriyetlerinden ayrılan devletler yer almaktadır. Süreç her devlette aynı olsa da bazı değişiklikler göze çarpmaktadır. Bu farklar Beyaz Rusya, Özbekistan ve Türkmenistan'ın diğer ülkelere nazaran daha az reformlar yapmasından anlaşılmaktadır. Sovyetler Birliği dönemindeki gibi, Tacikistan'ın gelişiminin geride olduğu göze çarpmıştır.

¹⁰⁹ Güler, a.g.m, s. 40

¹¹⁰ Asuman Altay, a.g.m, s. 75

II. grupta, merkezi ve Doğu Avrupa Ülkeleri (Baltık Cumhuriyetleri dahil) vardır. BDT ülkelerine bakıldığında bu gruptaki yer alan devletler daha gerçekçi reform uygulamışlardır. AB'ne dahil olmak isteyen bu ülkeler 1995'ten sonra önemli gelişme sağlamıştır. Fakat, Arnavutluk, Bulgaristan, Romanya ve Yugoslavya'da süreç ağır işlemektedir.

III. grupta, Çin ve Vietnam vardır. Reform çalışmaları Çin'de 1978'de başlamıştır. Dönüşümün ilk başlarında yaşanan ekonomik gelişmeler istenilen düzeyde olmasada, gelişmenin son yıllarda hızlı olması bir gerçektir. Küba ve Kuzey Kore Cumhuriyetleri günümüzde de planlı sistemle yürütülmektedir.

Geçiş ekonomisi ülkeleri dünyadaki GSMH'nın %17-18'ini üretmektedirler. Ülke bazındaki dağılım ise, Merkezi ve Doğu Avrupa ülkeleri (Baltık Cumhuriyetleri dahil edilmediğinde) %2, Eski Sovyet Cumhuriyetleri %4, Çin %12'dir.

Orta Asya Cumhuriyetleri diğer geçiş ekonomilerinden farklı şekilde ele alınmaktadır. Ülkelerde Makro-ekonomik istikrarsızlık mevcut olup, liberal politikalar yeni uygulanmaya başlanmıştır. Reformun başında (1993-1995) yüksek enflasyon meydana gelmiştir. Enflasyonu sadece birkaç Orta Asya ülkesi kontrol altına alabilmiştir. Ülkeler özelleştirme çerçevesinde dikkatlerinin büyük kısmını ülkeye yabancı sermaye çekmeye vermişlerdir.

Bu ülkelerin geneli Dünya Ticaret Örgütü (WTO) 'ne üye olmak için başvuruda bulunmuşlar. Dünya Ticaret Örgütü'ne üye olmanın nedenleri küresel ekonomiye hızlı adapte olmak, kurumsal yapının oluşumunu desteklemek amacı gütmüştür. Geçiş ülkeleri kazanacağı üyelik sayesinde oluşabilecek engellere karşı daha sağlam durabilecekler ve uluslararası arenaya uyum sağlamak daha da kolaylaşacaktır. Ülkeler WTO üyeliğini ticari politikaları için fırsat olarak görmüşler. Ticari politikaları uygulamaktan kaçamayacaklardır. Üyelikle birlikte, devletin ticari girişiminin azaltılmasına, tarifelerin düşürülmesine, tarife dışı engellerin kaldırılması gibi pozitif yönlerini düşünmektedirler.¹¹¹

¹¹¹ Tandircioğlu, a.g.e, s. 230

2.2.4. Geçiş Ekonomilerinin Başlangıç Koşulları ve Yaşanan Deneyimler

Geçiş ekonomilerinde merkezi ekonomik planlama mikro ve makro seviyede yapılmaktaydı. Devlet üretim miktarını, fiyatlar genel düzeyini ve ücret seviyelerini kontrol eden bir mekanizma görünümündeydi. Macaristan, Polonya ve Yugoslavya bazı açılardan bu modellerden ayrı olarak değerlendirilmelidir. Çünkü, Sınırlı piyasa reformlarının Macaristan'da başladığı ve Polonya ve Yugoslavya'da ise özel çiftliklerin işletilmesine izin verildiği bilinmektedir. Özellikle Yugoslavya'da ekonomi yönetiminde büyük bir bağımsızlığın söz konusu olduğu belirtilmelidir.¹¹²

Geçiş ekonomilerinde, piyasa ekonomisinin yapılanmasında devlet aktif rol almıştır. Ancak istenen başarı elde edilememiştir. BDT Ülkelerinde hükümetin liberalizasyon ve özelleştirmede etkin olmasına rağmen, ekonomideki yeri fazladır. Buradan anlaşılmaktadır ki, piyasa ekonomisini oluştururken devletin müdahalesini bir süre daha devam ettireceği anlamına gelmektedir. Sosyalist sistemde uzun zaman kalmış ülkeler neo-klasik iktisat yapısının devlet yapılanmasında, yoksulluk, istikrarsızlık ve yolsuzluk ile ilgili konularda yardımcı olabileceği düşünülebilir. Ayrıca piyasa ekonomisi faaliyetleri oluşturulmadan ve makro iktisadi istikrar sağlanmadan gelişme yaşayamayacağı oldukça açıktır.¹¹³

Spesifik bilgi eksikliği, gelişmekte olan ülkelere yönelik tecrübelerle kapatılmaya çalışılmış ve büyük dönüşümün karmaşık sorunlarına çözüm getirme amacıyla mevcut deneyimler aktarılmıştır. Dolayısıyla geçiş ekonomilerinin yerel koşulları çok fazla dikkate alınmadan, kurumsal ve tarihsel yaklaşım çerçevesinde değerlendirilmeden, kendi içinde tutarlı olarak görülen teorilerin rastgele bu ülkelere uygulanması söz konusu olmuştur. Bu da beraberinde birçok olumsuz durum ortaya çıkarmıştır.¹¹⁴

¹¹² Altay, a.g.e, s.52

¹¹³ Altay, a.g.e, s.86

¹¹⁴ Güler, a.g.m, s. 42

Geçiş sürecinin başlangıcından bu yana, özellikle uzman ekonomistleri geçiş ülkelerindeki reform çalışmalarının bizzat içinde olan IMF gibi uluslararası kuruluşlar için de kayda değer en önemli tartışmaların, hızlı (şok terapi: shock therapy) ya da aşamalı (gradualist) reform stratejileri üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Bir taraftan eski sistemin mirası başlangıç koşulları, diğer taraftan yeni bir ekonomik düzenin tüm kurum ve kuruluşlarıyla inşa edilmesi zorunluluğu, geçiş sürecinin en kapsamlı ve bir o kadar da en karmaşık yönlerinden birisidir. Geçiş ekonomilerine yönelik yapılan bilimsel araştırmalarda ilk zamanlardan daha ziyade makro ekonomik istikrar üzerinde durulmuş ve benimsenen temel stratejiler doğrultusunda yapılan reformların sonuçları karşılaştırmalı olarak incelenmiştir.¹¹⁵

Makro ekonomik istikrar; GSYİH, enflasyon, bütçe açıkları, özelleştirme, dış ticaret gibi makro bileşenlerin gelişimi dikkate alınarak değerlendirilmiş ve çeşitli ekonometrik modeller de kullanılarak reformların ekonomik performans üzerindeki etkisi analiz edilmiştir. Bu tarz bir yönelimde şüphesiz izlenen neoklasik iktisat politikalarının ve bu bağlamda IMF, Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşların etkisi vardır. Çünkü bu teori kapsamında uygulanan reform stratejilerinin öncelikli amacı bir an evvel serbestleşme (liberalizasyon) sürecinin başlatılması ve özel mülkiyete dayalı bir piyasa ekonomisinin inşa edilmesidir. Dolayısıyla neoklasik iktisat politikaları; ekonomik faaliyetler üzerindeki kısıtlamaların kaldırılması (deregülasyon), liberalizasyon, minimal bir devlet, ekonominin dışa açılması gibi birçok alanda, ilgili ülkenin başlangıç koşulları, büyüklüğü, kaynak rezervi, sosyal yapısı, kurumları, uluslararası ilişkileri ve tarihsel gelişimi dikkate alınmaksızın devreye sokulmuştur.¹¹⁶

Sonuç olarak başlangıç koşullarını dikkate aldığımızda Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri, Baltık devletleri hariç, sosyalizmden sonra piyasa ekonomisine geçişte daha iyi performans göstermişlerdir. Piyasa ekonomisine başarılı giriş yapan ülkelerde sonradan kurulması, batıya yakınlık gösteren bir ekonomi, reform sürecinin çok önceden başlaması gibi birçok başlangıç koşulu, ülkelerin geçiş sürecinde gösterdiği

¹¹⁵ Güler, a.g.m, s. 42

¹¹⁶ Güler, a.g.m, s.42

başarı ölçmesinde son derece önemli ve açıklayıcıdır. Her ülkenin kendine özgü ekonomik başlangıç koşulu olduğu için, sürecin dinamikleri de ülkelere göre değişmektedir.

2.2.5. Transformasyon Ekonomilerinde Özelleştirme

Yeni dünya düzeninin oluşmasıyla özelleştirme reformu kaçınılmaz olmuştur. 1980'lerde serbest piyasaya geçişle bütün dünyada kamu sektörünün yeniden düzenlenmesini mecbur kılmıştır. Milli ekonomide kamunun küçülmesi istendiğinde, özelleştirme, bunun için çözüm olabilmekte. Özelleştirme, genel anlamda devletin ekonomiye müdahalesini azaltan serbest piyasa ekonomisinin bir aracıdır.¹¹⁷ Özelleştirme, piyasa ekonomisine etkinlik sağlayacak bütün programları kendi içine alır. Daha dar anlamda kamu iktisadi teşebbüslerinin yönetim ve mülkiyetini özel sektörün eline geçmesi olarak açıklanabilir.¹¹⁸

Türkmenistan'ın ilk Cumhurbaşkanı Saparmurat Türkmenbaşı, "Ruhname" kitabında özelleştirme ile ilgili;

"Kalkınma hamlelerinin başında özel sektör büyüme kaydeder. Bu alandaki işletmelerin sayısı gözle görülecek miktarda artacaktır. Kalkınma faaliyetleri özel ve karma mülkiyet, işletme ve kurumların geliştirilmesi, özelleştirme faaliyetlerinin hızlandırılması, tarım alanındaki üretim kooperatiflerinin organizasyonu ve hukuki yapılarının geliştirilmesi vasıtasıyla daha hızlı ilerler. Söz konusu programda üç bin adet kamu işletmesi ve tesisleri özelleştirilecektir."

Geçiş ekonomilerindeki özelleştirmenin batı ülkelerinin uyguladığı özelleştirmeden farklı olduğunu göz önünde bulundurarak değerlendirmek daha doğru olacaktır. Sosyalist sistemden yeni çıkan ekonomiye özelleştirme uygulandığında,

¹¹⁷ Koray Akın, "Türkiye'de Özelleştirme", (Boğaziçi Yöneticiler Vakfı Merkezi Beyin Fırtınası Meclisi Toplantı Notları, 9 Mayıs 2000'den aktaran Haluk Tandircioğlu, "Geçiş Ekonomilerinde Özelleştirme", (Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 4, Sayı: 3), 2002, s.198

¹¹⁸ Tandircioğlu, a.g.m, s. 198

piyasa ekonomisine alışmış bir ekonomik ortamda yapılan özelleştirme aynı sonuç vermez.¹¹⁹

Bu sebepten ötürü geçiş ekonomilerinde gerçekleştirilen özelleştirme metotları batıda gerçekleştirilen metotların bu devlet şartlarına adaptasyonu mecburidir. Geçiş ekonomilerinde yer alan Merkezi ve Doğu Avrupa ülkeleri sosyalistik sistemle sonradan tanıştıkları için, bu devletlerin özelleştirme uygulamaları daha iyi sonuç vermiştir. Planlı ekonomi sisteminde uzun zaman kalan ülkeler (Türk Cumhuriyetleri ve Rusya) özelleştirmede istenilen düzeye gelememişler. Buradan anlaşılmaktadır ki, ekonomide kamu kesiminin piyasaya etkisini azaltmak, özelleştirme politikalarını geliştirerek uygulamak bir zorunluluktur. Fakat özelleştirme tek başına ekonomiyi kalkındırmada yeterli olmayacaktır.¹²⁰

Ülke devletçi yapıyı sürdürmeyi devam ettirmektedir. Türkmenistan ekonomik reformlar konusunda özelleştirmeden çekindiği için piyasa ekonomisi kurallarını işletmede geride kalmaktadır. Türkmenistan reformlar konusunda biraz daha cesaretli davranmak zorundadır.¹²¹

2.3. Türkmenistan Ekonomisinin Revizyonu

Diğer geçiş ekonomi ülkeleri gibi Türkmenistan'da iktisadi etkinlik için yeni reformların geliştirilmesi ve faal olmayan yerlerin yeniden düzenlenmesini gerekli kılmaktadır. Mülkiyet sahiplerinin haklarının garanti edilmesi, hukuk sisteminin yeni oluşuma ayak uydurması gerektiğini öngörülmüştür.¹²²

Türkmenistan'ın geçişte uyguladığı devlet politikası; gelişmiş hayat standartlarını oluşturacak etkin piyasayı amaçlamaktadır. Amacına ulaşmada devlet, reformlar oluşturmuştur. Bunlar sırasıyla;¹²³

- Serbest piyasanın devlet müdahalesi olmadan çalışmasına,

¹¹⁹ Tandırcıoğlu, a.g.m, s. 224

¹²⁰ Tandırcıoğlu, a.g.m, s.224

¹²¹ Hüseyin Çiçekoğlu, a.g.e, s. 14

¹²² Abdurrahman Işık, a.g.m, s.39

¹²³ Abdurrahman Işık, a.g.m, s.39

- Girişimcilerin özel haklarının belirlenmesine,
- Reform yaparken çalışma şartlarını iyileştirmeye yönelik işlerin yapılmasına,

Türkmenistan ekonomisinde düzenleme yaparken aşamalı strateji uygulamıştır. Bu stratejiye göre gelişmeler ve reformlar gerçekleştirilirken dengeleri sağlamak amaçlanmıştır. Bu strateji, Türkmenistan'ın genel yapısını göz önünde tutularak tercih edilmiştir.¹²⁴

Ülkenin bağımsızlığından sonraki 10 yıl için aşağıdaki alanlarda reformlar yapılmıştır.¹²⁵

1. Devlet öncelikli yatırım alanlarını tespit edilmiştir.
2. Piyasa ile ilgili yasalar kabul edilmiş ve uygulanmıştır.
3. Mali sistemin iyileştirilmesine yönelik düzenlemeler yapılmıştır.
5. Döviz kurunda düzenlemelere gidilmiştir.
6. Devlet dış ticarete dair yeni kararlar almıştır. Karar doğrultusunda Dış Ekonomik ilişkiler bakanlığı kurulmuştur.
7. Yatırım faaliyetlerini oluşturmak ve yabancı sermayeyi ülkeye çekmek amacıyla Yabancı Yatırımlar Ajansı kurulmuştur.
8. Yatırımcıyı ülkeye çekmek amacıyla 10 serbest bölge belirlenmiştir.
9. Devletin fiyat liberalizasyonu konusunda müdahalesini azaltmak, gelecekte devlet kontrolünün tamamen kaldırılması amaçlanmıştır.
10. Girişimciliği desteklemek ve özel işletmeleri geliştirmek amacıyla özelleştirme programı hazırlanmıştır.

¹²⁴ Abdurrahman Işık, a.g.m, s.40

¹²⁵ Human Developman Report, s. 11'den aktaran, Abdurrahman Işık, a.g.m, s. 40-41

Türkmenistan'daki siyasi denge, piyasa düzenlemeleri, Tarafsızlık ilkesi ekonomiyi pozitif yönde etkilemiştir. Türkmenistan Bağımsızlığını kazandıktan sonra piyasa ekonomisine geçişte bazı önemli reformlar yapmıştır. Bunlar;¹²⁶

Kurumsal Reformlar;

1. Finansal sistem

Ülkedeki düzenlemeyle birlikte piyasa ekonomisinin ilerleme kaydedebilmesi için finansal sistem oluşturulmaya başlanmıştır. Gelişmiş sistemleri olan iki bankacılık sistemi kurulmuştur.

2. Vergilendirme ve Mali Sistem,

Bütçe ve vergilendirme de mali analizin doğru sağlanması, bütçe kaynaklarının etkin ve doğru yerlerde kullanması amaçlanmıştır.

3. Sermaye Piyasaları,

Sermaye piyasasını oluşturmasındaki amaç, hedef yatırımcının kaynaklarını doğru yönlendirmektir. Yatırım şirketleri, menkul kıymetler borsası kurularak özelleştirmenin gelişmesine katkı sağlanmıştır. Ülke de Menkul Kıymetler piyasasının kurulması yatırımlarla ilgili bazı problemlerin giderilmesinde yardımcı olmuştur.

4. Sigorta Piyasası,

Ülkedeki yerli ve yabancı girişimcilerin risklerini en aza indirmek, piyasaya olan güvenini arttırmak için sigorta piyasasının oluşturulması Türkmenistan'daki yatırımcıların ve kurumların daha rahat hareket etmelerini sağlamıştır.

5. Denetim

Denetim hizmeti, güvenilir ekonomik bilgi sağlanmasıyla bireylerin emin ve sadakate dayanan ilişkilerin oluşmasını sağlayacaktır.

¹²⁶ Abdurrahman Işık, a.g.m, s. 41-55

Sektörel Reformlar;

1. Tarım Sektörü

Tarım sektöründe yaşanan problem, mevcut sistemi yeniden yapılandırmaktan değil, mevcut sistemin işlevselliğini arttırmaktan geçer. Sektörü geliştirmek açısından yeni teşvikler sağlandı. Çiftçilere kredi sağlamak amacı ile yeni “Dayhan Bank” kuruldu. Amacı çiftçilere düşük faizli kredi sağlamaktı. Bundan başkade pamuk dışında yetiştirilen mallara vergi muafiyeti getirildi.

2. Enerji Sektörü

Zengin yer altı kaynaklarına sahip ülke olmakla birlikte, sanayinin gelişmediği için yurt içinde kullanılan enerji oldukça düşüktür. Türkmenistan ihracatta doğal gazla olan bağlılığını minimuma indirerek, ham petrolün üretimini arttırmayı amaçlamıştır. Bunun için ülkeye yabancı yatırımları çekmek, yeni teknolojileri getirmek için uygun zeminler oluşturulmaya çalışılmıştır.

2.4. Ekonomik Reformların İlk Aşamasının Geçiş Sürecindeki Etkisi

Türkmenistan’da tarım ve sanayi sektöründe yapısal reformların gerçekleşmesinde uygulanan politikalar pozitif etki yaratmıştır. Bu ülkedeki gerçekleştirilen sosyal ekonomik faaliyetlerden anlaşılmaktadır. Gayri Safi Milli Hasılda artış yaşanmıştır. GSYİH 7 milyar Manat’ı (2milyar USD) bulmuştur. Türkmenistan’da sanayi sektörü denge sağlamış, hizmet sektöründe de bir çeşitlilik ve genişleme yaşanmıştır. Bütün bu pozitif gelişmelere rağmen Türkmenistan’ın genel makro ekonomik durumu aşağıdaki olumsuz şartlardan etkilenmiştir.¹²⁷

1. GSMH ‘da önemli bir paya sahip olan enerji sektöründe uluslararası ödemelerde ortaya çıkan problemler dolayısıyla üretimde meydana gelen düşüş.

2. Türkmenistan'dan enerji ithalatında bulunan BDT ülkelerinin çekmiş oldukları ödeme güçlükleri ve Türkmenistan'ın bunların yerine ikame edebileceği yeni ithalatçıları bulamaması.

¹²⁷ HDR, 1997, s.15

3. Türkmenistan'ın teknik kaynak, tüketim malları ve gıda maddeleri alanında dışarıya bağımlı olması.

4. Geleneksel yöntem ve tekniklerin kullanılmasından dolayı tarım alanında yaşanan üretim düşüşü.

5. Kar elde etmeyen işletmelere sübvansiyon ve sosyal ayrıcalıkların tanınması.

Reformların uygulanmasına rağmen karmaşık durum devam etmiştir. Sebebi ise, sektörlerin çoğunluğu tekel olmaya devam etmekte ve her geçen günkü artan talebi karşılamada zorluk çekmektedir.¹²⁸

¹²⁸ Işık, a.g.m, s.56

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKMENİSTAN EKONOMİSİ VE ÇALIŞMA HAYATI

3.1. Türkmenistan Cumhuriyeti'ndeki Mevcut Sektörler

Rusya'nın işgalinden önceki dönemde Türkmen ekonomisinin temelini hayvancılık, tarım ve el sanatları oluşturmuştur. Hayvancılıkta deve yetiştiriciliği daha gelişmiştir. Amu Darya'nın orta ve alt kesimlerinde, Murgap ve Tejen nehirlerinin vadilerinde, Köpetdağ eteklerinde kaliteli tahıl, pamuk, sebze ve kavun, üzüm ve meyveler, aynı zamanda ipek'te ihraç edilmiştir. Kumaş dokuma, deri dokuma, demircilik, ayakkabıcılık, kayıkçılık ve benzerleri başlıca mesleklerdi. Orta Çağ kentleri olan Mary, Nusay, Koneurgench, Abyvert, Sarahs, Amul, Zemm eğitim biliminin ve ticaretin merkezleriydi.¹²⁹

Ülkede büyümekte olan sanayi sektörünün iç ve dış rekabette var olabilmesi konusu, var olan işletmelerin desteklenmesi ve doğrudan yabancı yatırımların teşvikine bağlı olarak ele alınmaktadır. Bu sebeple bağımsızlığına ulaştığı ilk 8 yıllık dönemde 77'si doğrudan yabancı yatırım olmak üzere 88 işletmenin faaliyeti söz konusu olmuştur. Bu yabancı yatırımların büyük bir kısmı sanayi üretimini başta Ahal vilayeti olmak üzere Balkan, Lebap, Mari ve Daşoguz vilayetlerinde gerçekleştirmişlerdir. Türkmenistan sanayisi ise petrol ve pamuğa dayalı bir yapı sergilemekte ve son yıllarda petrole yönelik olarak rafineriler, doğal gaz üretim/çıkarma tesisleri önem kazanmıştır. Bunlarla birlikte petrol ürünlerinden hammadde temin eden kimya sektörü ve yanı sıra makine imalatı alanlarında da atılımlar gerçekleştirilmeye başlanmıştır. Ayrıca, halı ve tekstil, azotlu gübre gibi üretim alanlarındaki artış da sanayinin gelişimine katkı sağlamıştır. Bunlara ek olarak sanayi sektörünün büyük ölçekte enerji, doğal kaynaklar ve pamuğa dayalı olarak şekillendiği görülmektedir.¹³⁰

¹²⁹ M. Hudayyarov- B.Çaryyev- G.Altybayyev, a.g.e., s.65

¹³⁰ Ahmet Dinç, Rüştü Yayar, Yücel Erol (2010), "21. Yüzyıla Girerken Türkmenistan Ekonomik, Sosyal, İdari, Siyasi ve Kültürel Özellikleri Açısından Genel Bir Bakış", Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İİBF Yayınları No9, Tokat.

Ülkenin Sovyet dönemi tarımda uzmanlaşması sonucunda 1990'larda GSYİH'de tarımın büyük bir pay (%40) almasına yol açtı. Sanayinin payı tek başına %17'yi geçmiyordu. Bunun da %80'den fazlasını ham madde üreten sanayiler oluşturmuş. Endüstride nihai ürün üreten birçok şirket, iç talebe değil, diğer Cumhuriyetlerin ihtiyaçlarına odaklandı. Çiftçiler pamuk üretiminde uzmanlaştırıldılar. Ülkedeki gıda endüstrisi aslında büyümedi.¹³¹

Türkmenistan`da GSMH`nin sektöre dağılımı; Hizmet sektörü %43, sanayi sektörü %29, tarım sektörü %18 ve inşaat sektörü %10 şeklindedir.¹³²

Çalışan nüfusun sanayi sektöründe sadece %12,5 oranda olduğu görülmektedir. Ülkede hayvancılığın gelişimiyle birlikte bu yönde bir endüstrinin oluşum ve gelişimi de hızlanmıştır. Ayrıca tekstil, halı ve kilim gibi ürünlerin üretiminde de oldukça hızlı yol alan Türkmenistan endüstrisinin en büyük sorunu ürettiği malları dış pazarlara ulaştırmak ve buralarda kendisine yer edinmektir. Bu doğrultuda, Türkiye üzerinden doğalgazını Avrupa'ya pazarlama yönünde program geliştiren Türkmenistan, bu atılımını gerçekleştirmesi halinde ekonomisi açısından önemli bir katkı sağlamış olacaktır.¹³³

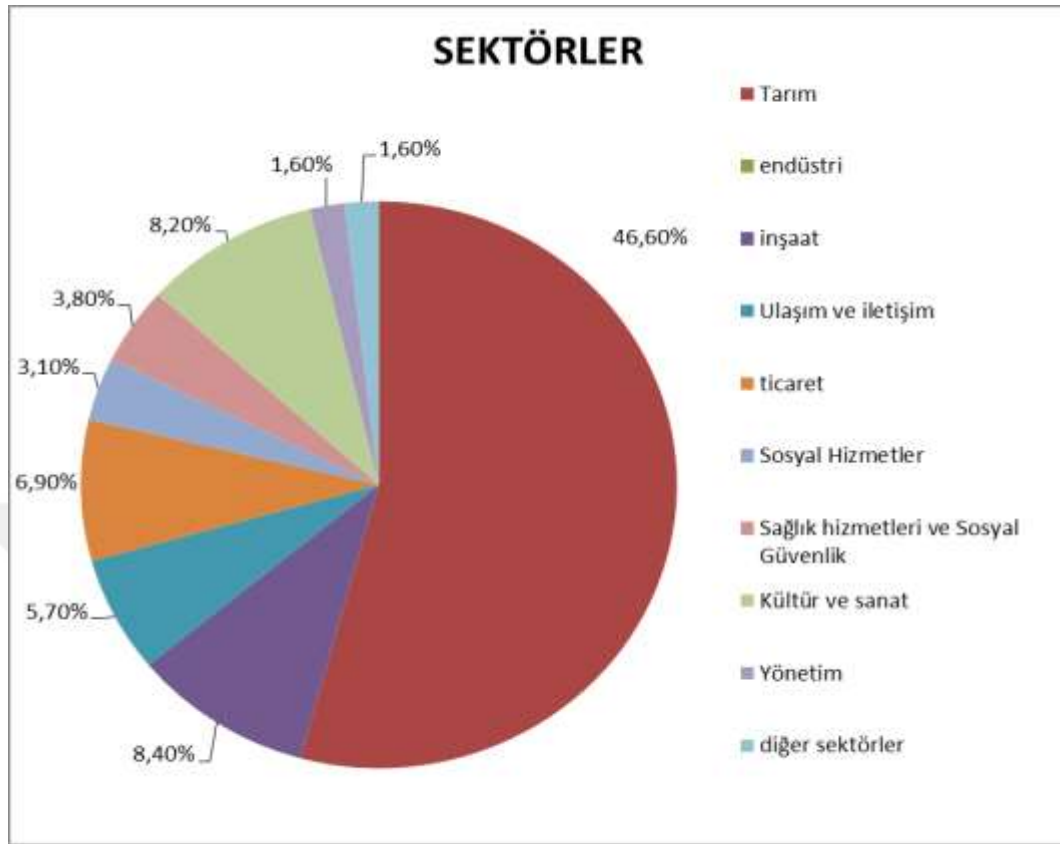
2005 yılında Türkmenistan`da toplam 6 trilyon manatlık sanayi üretimi gerçekleştirilmiştir. Bu, aynı dönemdeki Türkmenistan'daki toplam üretimin yani milli gelirin (GSMH) %37'ne tekabül etmektedir. Parasal değer olarak toplam sanayi üretimi bir önceki 2004 yılı ile karşılaştırıldığında %19,6 büyümüştür. 2005 yılında Türkmenistan'daki toplam istihdamın %14,5'i bu sektörde gerçekleştirilmiştir.¹³⁴

¹³¹ M. Hudayyarov- B.Çaryyev- G.Altybayyev, a.g.e., s.67

¹³² M. Hudayyarov- B.Çaryyev- G.Altybayyev, a.g.e., s.67

¹³³ Ali Özcan, a.g.e., s.23

¹³⁴ "Ykdysady Syn", Altyn Asyryn Jurnalı, No:7, 2006, s:11

Kaynak: Türkmenistan'ın İktisadı ve Durmuş Coğrafyası (8. Sınıflar İçin Ders Kitabı)

Şekil 15: Toplam Nüfusun Sektörlere Göre Dağılımı (2011)

Şekilde görüldüğü üzere, tarımın ekonomideki payı çok yüksektir. Türkmenistan nüfusunun yaklaşık %60'ı kırsal kesimde ikamet etmekte olup, nüfusun çoğunluğu tarımla uğraşmaktadır. Tarımdan elde edilen gelirin GSYH'deki payı %43'tür. Ülkedeki tarım alanlarının yarısından fazlasında pamuk yetiştirilmektedir. Daha sonra onu inşaat sektörü takip etmekte.

3.1.1. Tarım Sektörü

Tarım gelişmiş ve gelişmekte olan ülke ekonomilerindeki kilit sektörlerden biridir ve bu sektör, güçlendirilmiş devlet düzenlemelerine tabidir.¹³⁵

¹³⁵G.Berdimuhammedov, *Türkmenistanın Durmuş-Ykdysady Ösüşinin Döwlet Kadalaşdyrylyşy*, (Yokary Okuw Mekdeplerinin Talyplary Üçin Okuw Gollanmasy. 1.Tom), Türkmen Döwlet Neşiryat Gullygy, Aşgabat, 2017, S,237

Hükümet, ekonomik krizden çıkış yolunu doğal kaynaklar ve ekonomik potansiyele bağlı olarak enerji, tarım ve tüketim malları olmak üzere üç yönlü bir plana bağlı olarak gerçekleştirme çabasıdadır.¹³⁶

Ülke coğrafyasının %80'nini çöllerin oluşturmasından ötürü pamuk üretim merkezi ülkenin en büyük nehri olan Amudarya kıyılarında yoğunlaşmış ve bu bağlamda bölgeye büyük önem verilmiştir. Sovyetler Birliği döneminde 1913'lerde yıllık pamuk üretimi yaklaşık 70 bin ton iken 1988 yılında 1,3 milyon tona ulaşmıştır. SSCB ülkeleri içerisinde pamuk üretiminde ikinci sırada olan Türkmenistan, dünya sıralamasında da 10'uncu sırada yer almıştır.¹³⁷

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra ekonomik anlamda bütün desteğini kaybeden ve tek başına kalan Türkmenistan'da ekonomik sistem bir anlamda çökmüş ve hemen her alanda üretim araçları ve kaynakları bakımından temin sıkıntısı yaşamıştır. Bununla birlikte uzman işgücü konusunda da sıkıntılar yaşayan Türkmenistan, ekonomik bir duraklama ve gerileme dönemi yaşamıştır. Durum, hemen hemen tüm sektörlerde aynı şekilde sorunlarla kendini gösterdiğinden ülke ekonomisi bağımsızlığı itibarıyla neredeyse sıfırdan kalkınma çabasına yönelme mecburiyetinde kalmıştır.¹³⁸

1921 yılında Türkmenistan, o zamanın Türkistan Aftanom Sovyet Sosyalist Respublikası (ASSR) içinde Türkmen ili olarak yer almıştır. Daha sonra Rusya'nın direktmeleri sonunda 27 Ekim 1924 tarihinde ise SSCB'ye dâhil edilmiştir. 1924 yılında, ülkenin 968.100'lik nüfusun %86'sı kırsal alanda ikamet etmiştir. Nüfusun bu denli yüksek oranının kırsal alanda oturması, çiftçilikle uğraşmasından ileri gelmektedir.¹³⁹

¹³⁶ Saule Baycaun, "10 Yıllık Bağımsızlık Sürecinde Türkmenistan Ekonomisine Genel Bir Bakış", *Avrasya Dosyası, Türkmenistan Özel, Cilt:7, Sayı 2, s.27*

¹³⁷ Ahmet Dinç, Rüştü Yayar, Yücel Erol, (2010), "21. Yüzyıla Girerken Türkmenistan Ekonomik, Sosyal, İdari, Siyasi ve Kültürel Özellikleri Açısından Genel Bir Bakış" Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İİBF Yayınları No9, Tokat:

¹³⁸ Ahmet Dinç, Rüştü Yayar, Yücel Erol, a.g.e 20.

¹³⁹ Maksat Annamuhamedov, a.g.e, s.41

Tarımsal sanayi kompleksi, tarımsal ürünlerin üretimi, işlenmesi ve depolanmasının yanı sıra üretim araçlarıyla tarım ve işleme endüstrilerinin tedarikinde uzmanlaşmış güçlü bir ekonomik ve endüstriyel etkileşime sahip sektörleri içerir.¹⁴⁰

Sosyal Sovyet Cumhuriyetler Birliği tarım işletmelerinin verimliliğini arttırmak amacıyla brigada yani işçi kolları oluşturmuştur. Ancak istenilen durum olmayınca bu sistemden vazgeçilmiştir.

Yerine Kolhoz ve Sovhozlar kurulmuş. Sosyalist rejimin baskısı altında çalışan kolhozcular* başarılı olamamıştır.

1987 yılında aile potratçılığı* sistemi geliştirilmiş. Sistem sözleşmeye bağlı olarak tarımsal işletmelerin ve devletin ihtiyacı olan ürünlerin üretimine esas verilmiştir. Ancak kayda değer verimlilik sağlanamamıştır.

Bu duruma 1988 yılında yeni üretim planı olan 'Perestroyki' ile Gorboçov el atmıştır. Reform paketi toprakların köylüye 5ile 50 yıl arasında kiralanması planlanmıştır. Kiracının istediği ürünü yetiştirebilme serbestisi de verilmiştir. Devlet tarafından makine, tohum, gübre gibi yardımlar sağlanmıştır.

Türkmen halkının yarıya yakını (%48,3) tarımda çalışmaktadır. Pamuk üretiminde yaşanan düşüşe rağmen, Özbekistan'dan sonra Orta Asya'da ikinci önemli pamuk üreticisi konumundadır. Dünya sıralamasında 14'üncü olan Türkmenistan'ın pamuk üretimi ülkedeki toplam tarım sektörünün yüzde 70'ine karşılık gelmektedir. Pamuk üretimine önem veren Türkmenistan hükümeti üretimi sübvansede etmekte ve üretimde tohum, gübre ve makine giderlerinin %50'sini karşılamaktadır. Bunun karşısında üretici pamuğunu devlete genelde Pazar fiyatının altında belirlenen fiyattan satmak zorundadır. Hükümetin kalkınma planları doğrultusunda 2020 yılı itibariyle tahıl üretimi 2000 yılına göre 3 kat, pamuk üretimi ise 5 kat artırılması hedeflenmiştir.

¹⁴⁰ G. Berdimuhammedow, a.g.e, s.238.

Bu doğrultuda zirai makinelerin yenilenmesi ve girdi kalitesinin yükseltilmesi gibi araçlar kullanılmıştır.¹⁴¹

Kaynak: museum.gov.tm.html

Şekil 16: Taş Un Değirmeni

Türkmenlerin geçim kaynaklarının başında tarım olduğu gibi hayvancılık da önemli yer tutar. 20. yy. başlarında Krasnovodsk bölgesinde halkın % 49'u, Aşkabat'da % 24, Tecen'de % 10, Merv'de halkın yaklaşık olarak % 6'sı hayvancılıkla uğraşmaktadırlar. Türkmenler iklime bağlı olarak hayvancılık yapıyorlardı. Duruma ve iklime göre göç dahi ediyorlardı. (Gürgen-Etrekten Mangışlağa kadar ve Karakum çöllerinde). Diğer taraftan bakılacak olursa tarımın gelişmesiyle, yeni iş gücüne ihtiyaç da artış göstermektedir (atlara, develere, öküzlere). Zamanla hayvanlar ticaret malı anlamını taşımaya başlamışlardı. Astragan derileri, yün ve et çok yüksek değerlendiriliyordu. 2007 yılında sayıca büyük baş hayvan ve küçük baş hayvan Lebap, Mari ve Ahal vilayetinde diğerlerine göre fazladır.¹⁴²

¹⁴¹ Ali Özcan, “Orta Asya Türk Cumhuriyetleri, Türkmenistan Cumhuriyeti”, (Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları), İstanbul 2014, s.20-21.

¹⁴² Ahmet Dinç, Rüştü Yayar, Yücel Erol, a.g.e s.24

3.1.1.1. 1980-1990 Türkmenistan Sosyal Sovyet Cumhuriyeti'nde Tarımsal Yapı

Stalin'in dönemi Sovyet Rusya'sında komünizme gidişin en hızlı yolu olarak belirlenen kolektifleşmeye bağlı olarak istihdamın en yoğun olduğu tarım kolhozlar (kooperatifler), sovhozlar (ortak kamu) ve Makine Traktör İstasyonları (MTİ) hızlı bir biçimde gelişim sergilemiştir. Karasal iklime sahip olan ve topraklarının %80'i çöllerden oluşan Türkmenistan, alan itibariyle SSCB'nin dördüncü en büyük ülkesi olup reform kararları merkezden bu doğrultuda biçimlendiriliyordu. Ülkenin var olan potansiyelleri ve kapasitesinin genişletilmesi bağlamında üretim faktörlerinin tümünün etkili biçimde kullanılması kalkınma planlarının hemen hepsinde açık ve kesin bir ifade olarak yer almıştır.¹⁴³

Sosyalist sisteminin tarım ekonomisi sovhoz ve kolhoz kurumlarına dayalı bir yapılanma öngörüyordu. Bu iki yapının ortak yanları, her ikisinin de toprak ve hayvancılık üzerine oluşturulmuş yapılar olması ve her iki yapıyla birlikte MTİ'lerin ortak amaçları SSCB ekonomisini kalkındırmak olarak belirlenmiştir.¹⁴⁴

SSCB dönemi merkezi planlarda bir ülkede üretilen ürünün işlenmesi, değerlendirilmesi ve pazarlanması başka ülkelerde gerçekleşmekteydi. Bu şekilde üreten ve işleyen sanayiler arasında entegrasyon ve bütünleşme engellenmiştir. Buna bağlı olarak da üretici ülkelerde teknoloji yenilenememiş ve bundan dolayı da yalnızca halkın temel ihtiyaçlarının karşılanması söz konusu olabilmiştir. Bu da üretim kapasitesinin ve kalitesinin artırılmasının önünde ciddi bir engel olarak kendini göstermiştir.¹⁴⁵

¹⁴³ Suray Charyyeva, "Dünden Bugüne Türkmenistan Tarımı", (Kırklareli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Ana Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Aralık, 2017, S.47

¹⁴⁴ Suray Charyyeva, a.g.e, s.47

¹⁴⁵ Saule Baycaun, a.g.m, s.27

3.1.1.2 1990 Sonrası Bağımsız Türkmenistan'da Tarım

Türkmenistan'ın gayri safi milli hasılası içerisinde tarım sektörünün yeri 1990'larda %26 civarında iken, 2006 itibarıyla bu oran yaklaşık %20 seviyelerine ulaşmıştır. Sovyetler dönemi kolektif çiftçilik sistemini devam ettiren Türkmenistan'ın tarımsal reformları da bu sebeple çok düşük seviyelerde kalmıştır. Yapılan reformlar 1995'te kolektif çiftlikler çiftçi birliklerine (dayhan) dönüştürülmüş ve 1997'de tarım toprakları için özel mülkiyete devri konusunda çalışmalar başlatılmıştır. Bu süreçte çiftçilerin etkin bir üretim gerçekleştirdiklerini ispatlamaları için 2 yıllık süre tanınmış ve bu süre içerisinde başvuru sahipleri denetime tabi tutularak pratikte beklenen verimi sağlayıp sağlayamadıkları kontrol edilmiştir. Ancak, bu projede çok az çiftçi toprak sahibi olabilmiş ve tarım topraklarının verimli olan kısmının yaklaşık %90'ı devlet kontrolünde kalmıştır. Özel mülkiyete terkedilen tarım arazileri için ise kullanım ve miras bırakma hakkı tanınmanın yanı sıra satış hakkı tanınmamıştır. 2004'te çıkarılan Toprak Kanunu ile bireyler üç hektara kadar toprak sahibi olabildikleri gibi toprakların kullanımında Tarım Bakanlığı'na geniş yetkiler tanınmıştır. Böylelikle bakanlık toprakların etkin kullanılmadığını düşündüğü veya tespit ettiği durumda bu topraklar çiftçinin elinden alınabilmektedir.¹⁴⁶

1990'lı yıllar birçok reformların yapıldığı ama bir türlü başarılı olamadığı, deneme yanılma yılları olmuştur. Ülke genel olarak 2 ana reforma yönelmiş;

1. Toprakları özel çiftliklere çevirmek,
2. Sovyetlerden miras alınan çiftlikleri yeniden yapılandırmak.

Orta Asya ülkelerinin kabul ettiği tarımı özelleştirme ile ilgili kanunu kabul etmesine rağmen pratikte durum pek değişmemiştir. Türkmenistan, ekonomide geçiş döneminde özelleştirme bağlamında küçük topraklara izin verse de büyük alanlara sahip arazilerde söz hakkı hala devlet elinde bulunmaktadır. Günümüzde de tarım işletmelerinin önemli bir bölümü dayhan birliklerinin kontrolü altındadır.

¹⁴⁶ Alaca Ticaret Ve Sanayi Odası, "Türkmenistan Ülke Raporu", s.16

Türkmenistan tarımı açısından büyük öneme sahip olan Karakum Su Kanalı'nın uzatılması ve daha çok tarımsal alana hizmetinin sağlanması için projelendirme çalışması yapılmış ve bununla birlikte kanalın Kazancık–Kızıletrek arası planlanan yeni bölümünün yapımı 270 km olarak belirlenmiştir. Bu yeni bölüm ile birlikte 6.000 hektarlık tarım arazisi sulama imkanına kavuşacak ve 28.000 hektarlık arazinin de rehabilite edilmesi mümkün olacaktır. Ayrıca proje ile 18.000 hektarlık el değmemiş alanın da tarıma açılabilmesi mümkün olacaktır. Bu projede Türkmenistan Türkiye firmaları ile hareket etmiştir.¹⁴⁷

Modern araç gereçlerin eksikliği ve yapılan yatırımların yetersizliğinden kaynaklı olarak tarımda sulama etkin olmayıp bu sebepten verimlilik düşük seviyelerdedir. Üretimin büyük kısmı kolhoz ve sovhozlarda yapılmakta olup özel kişi statüsündeki çiftçilerin küçük arazilerde tarımsal üretim yapmalarından ötürü ekonomiye katkıları son derece düşük seviyelerdedir. Kolhozlardan elde edilen gelirler, kolhoz üyeleri arasında emeğin yapısına bağlı olarak pay edilmektedir. 1990'ların sonları itibariyle yaşanan gelişmelerle birlikte kolhozların ve sovhozların kiraya verilmesi gündeme gelmiş olup tarımsal reformlar bakımından önemli bir gelişme olarak değerlendirilmektedir. Bu kiralamalarda çiftçilere uzun vadeli kredi imkânı sağlanmakta ve bu kredilerle çiftçiler tarım araçları, makineler ve teçhizatlar alabilmektedirler.¹⁴⁸

İhracatta 1997'ye kadarki dönemde gazdan sonra ikinci sırada yer alan pamuğun GSYİH'ya katkısı da aynı seviyede olmuştur. Ancak 1996'da pamuk üretiminin çok düşük seviyelerde gerçekleşmiş olması pamuk ve pamuğa dayalı ürünlerin ihracında da önemli bir azalmaya yol açmıştır. Buna bağlı olarak GSYİH içerisindeki yeri de üçüncü sıraya gerilemiştir. 1997 ve 1998 yıllarında pamuk üretimi artış sergilese de önceki yıllarda gerçekleşen üretim seviyelerine ulaşamamıştır. Diğer taraftan önemli bir vergi kaynağı olması itibariyle azalan pamuk üretimi

¹⁴⁷ Saule Baycaun, a.g.m, s.34

¹⁴⁸ Saule Baycaun, a.g.m, s.26

vergilerde de azalmaya sebebiyet vermiştir. Diğer taraftan bu özelliğine bağlı olarak pamuğun devlet kontrolünde üretimin devam edeceği düşünülmektedir.¹⁴⁹

Günümüzde tarımsal üretimde kolhoz ve sovhozlar yer almamakla birlikte bu yapıların yerini dayhan birlikleri almıştır. Bu birlikler hakkındaki Kanun'da (m.1); *“Dayhan derneği- karma (müşterek) mülkiyete dayalı, tarımsal üretimi organize etmek ve yürütmek için yaratılan tüzel bir kişidir”*¹⁵⁰ şeklindeki ifadeyle hukuki mahiyetleri belirlenmiş ve tüzel kişiliklerinin devlete bağlılığının yanı sıra müşterek yapısına işaret edilmiştir.

Günümüzde çiftçilerin çoğu tarım kooperatiflerinin farklı bir görünümü olan dayhan birliklerine bağlı olup üyelik başvurusu için 18 yaş üstü Türkmenistan vatandaşı olma şartı yeterli sayılmaktadır. Dayhan birlikleri günümüzde Türkmenistan tarım arazilerinin yaklaşık %95'ini kontrolü altında tutmakta olup üç temel görevleri söz konusudur. Bunlar; çiftçilerin kiraladıkları toprakların bekçiliği görevini yerine getirmek, komisyon karşılığı köylerde altyapı hizmetleri sunmak ve kamu tarım ürünlerinin siparişlerinin takibini ve teminini sağlamak olarak ifade edilmektedir.¹⁵¹

9 Kasım 2013 yılında yeni “Çiftçi birlikleri hakkında” kanun kabul edilmiştir. Bu kanun esasen Kooperatifler ve tarım işçilerini kapsamaktadır.

Kanundan özetle bahsederek; ortak tarımsal üretim için bir veya daha fazla ailenin üyeleri tarafından oluşturulan bir tarımsal işletme olarak tanımlanan tarımsal faaliyetlerin yönetimini düzenler. Kanun 4 bölümden oluşmaktadır.¹⁵²

Bölüm 1: Genel Hükümler

Bölüm 2: Çiftçi Birliklerinin oluşturulması

Bölüm 3: Çiftçi Birliklerinin hakları ve görevleri

¹⁴⁹ Saule Baycaun, a.g.m, s.27-28

¹⁵⁰ Suray Charyyeva, a.g.e, s.95

¹⁵¹ Suray Charyyeva, a.g.e, s.96

¹⁵² İLO “Türkmenistan ülke profili” Erişim tarihi (05.12.2021)

Bölüm 5: Çiftçi birliklerinin faaliyet esasları.

Türkmenistan'ın Cumhurbaşkanı Gurbanguly Berdimuhammedov'ın 2007 yılda kabul ettiği “Dayhan Birlikleri hakkında” kanunda Dayhan birliklerinin özel olduğunu, ama devlet ile birlikte iş yürüttüğünü vurgulamaktadır.

9 Kasım 2013 tarihli yeni kanun 28 Mart 1994 yılında yürürlüğe giren “Çiftçi birlikleri” kanununu ve 30 Mart 2007 tarihli “Çiftçi birlikleri” yasasını yürürlükten kaldırmıştır.

Türkmenistan'da tarımsal ekipmanlar ve üretim kaynakları üç yapının kontrolünde bulunmaktadır. Bunlar;

1. Yerel yönetim organlarının sorumluluk alanında yer alan köylü dernekleri (%15);
2. “Türkmen Malları Birliği” sisteminde yer alan köylü birlikleri (%13);
3. “Türkmen Oba Hizmetleri” adlı teknik anlamda üretim destek birlikleri (%73).

Dayhan üyeleri yalnızca toprak değil gerekli hallerde tarımsal araçlar ve hayvanlar için de kiralama talebinde bulunabilmektedirler. Bu kiralama “Türkmen malları birliği” veya “Türkmen oba hizmetleri” ile sözleşme imzalamak suretiyle gerçekleştirilmektedir.¹⁵³

¹⁵³ Suray Charyyeva, a.g.e, s.97

Tablo 2: Türkmenistan'ın Yıllar İtibarı ile Temel Tarım Ürünleri Miktarı

Bin ton	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2005
Pamuk	1.294,4	435,5	635,2	704,9	1.303,9	1.031,0	737,0
Buğday	878,7	453,1	760,9	1.229,4	1.510,3	1.705,3	3.111,1
Meyve	36,2	23,9	29,9	34,4	42,5	61,3	-
Sebze	376,4	310	241,2	294,5	299,5	346,5	-
Et	110,5	111,2	110,5	129,3	132,7	288,0	-
Süt	727,3	754,8	755,4	765,6	875,8	989,4	-
Yün	19	18	17,9	18,9	19,8	24,3	-
Yumurta (milyon adet)	270	273,1	277,1	277,2	312,6	375,6	-

Kaynak: Türkmenistan İstatistik ve Milli Tahmin Enstitüsü, 2006

Tablo 2’de görüldüğü üzere, pamuk üretiminde 2005 yılı itibarı ile gözle görünür düşüş vardır. Bu durumu ülkenin bağımsızlığından sonra buğday üretimine önem vermesi ile açıklayabiliriz. Buğday ve pamuk o yıllarda da olduğu gibi şimdi de 2 sene pamuk bir sene buğday olarak ekilmektedir. Sebze, meyve ve üzüm gibi bahçe ürünlerinin daha kısıtlı alanlarda ekimine rağmen verimlilikleri yüksektir. SSCB döneminde sebze ve meyveler kolektif çiftlikler tarafından üretilirken 1990’lı yıllar itibarıyla bu ürünler hane halkları tarafından kendi özel bahçelerinde üretilmeye başlanmıştır. Köylülerin kendi hasatlarını düşünerek yaptıkları bu tarımsal üretimde bu sebeple verimlilik daha da yükselmiştir.

Köylerde çiftçiler şimdiler de kendi bahçelerinde yetiştirdikleri meyve ve sebzelerin kendi kendine yeterlilik politikasını uygulayıp, fazlasını pazarlarda satmaktadırlar. Ve bu satılan ürünler hesaba alınmadığı gibi vergi de ödenmemektedir. Yazılı olarak hiçbir yerde olmasa da köylü halkı “kendi kendine yetinebilme” düşüncesi ile hareket etmektedir.

3.1.2. Petrol- Doğal Gaz Sektörü

Türkmenistan büyük ölçekli gaz ve petrol kaynaklarına sahiptir. Sovyetler döneminde ülke hammadde üretimi üzerine yoğunlaştırılması sebebi ile diğer sektörlerde kendini geliştirememiştir.

Türkmenistan ekonomisinin genel eğilimini enerji sektörü belirlemektedir. Ancak, dünya pazarında enerji fiyatlarının yükselmesinden bir fayda

sağlayamamaktadır. Bunun nedeni enerji kaynaklarını işleyerek ihraç edebilecek imkanlara sahip olsa da bazı Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) ülkelerin gaz ithalatı ödemelerini yapmamaları ve Türkmenistan'ın borç tahsilinde yaşadığı sıkıntılar, enerji sektörünün devamlılığı ve gelişimini olumsuz yönde etkilemektedir. Bu da gaz üretimini düşürdüğü gibi hasılasında da negatif bir etki olarak sonuçlar doğurmaktadır. Öte yandan 1997'den bu yana ödeme sorunlarından ötürü Ukrayna'ya gaz arzını kesmesiyle birlikte GSYH'sinde %11,3 oranında düşüş yaşanmıştır.¹⁵⁴

Orta Asya ülkeleri içerisinde doğalgaz rezervleri bakımından en büyük hacme ve üretim kapasitesine sahip olan Türkmenistan'ın rezervleri bölge rezervlerinin toplamda %52'ini oluşturmaktadır. Kanıtlanmış gaz rezerv miktarı yaklaşık 2,86-4,4 trilyon m³ civarındadır. Ancak bağımsızlık sonrasında daha önce de değinildiği üzere üretim ve ihracat imkanlarının daralmasına bağlı olarak bu anlamda gaz ihracatı yarı yarıya düşmüş ve bu da ekonomisine olumsuz bir biçimde yansımıştır. Bağımsızlık sonrası gaz üretimi 100 milyar m³ seviyelerinden, 15 milyar m³ seviyelerine gerilemiş ve 1999'da 22,9 milyar m³ gaz üretmeyi başararak 2000'li yıllara bu seviyeleri koruyarak ve artırarak gelmiştir.¹⁵⁵

Öte yandan, 1997 itibarıyla ekonomik iyileşmede bir süreklilik tesis edilebilmiş ve 1997-1999 döneminde GSYİH bağımsızlık sonrası dönem için ilk yükselişini sergilemiştir. Bu yükseliş, hububat ve pamuk üretimindeki iyileşmeyle birlikte petrol ve gaz üretim kapasitesinin artışıyla da doğrudan ilişkilidir. 2000 yılı içerisinde de büyüme sürdürülmüş ve bu süreçte Rusya'ya gaz ihracatının başlaması önemli bir etken olmuştur. 1999 yılı sonunda Rusya ile 20 milyar metreküplük bir gaz satış anlaşması imzalanmış olmakla birlikte bu rakam daha sonra 30 milyar metreküpe çıkarılmış, devam eden süreçte 2001 yılında Ukrayna ile de 30 milyar aynı miktarda bir gaz satış anlaşması sağlanmıştır.¹⁵⁶

¹⁵⁴ Öwezberdi Hojamuradov, *Türkmenistan – Türkiye Dış Ticareti Ve Türkmenistan Dış Ticaretinin Finansman Yöntemleri*, (Ankara Üniversitesi , Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) , Ankara, 2005, s.17

¹⁵⁵ Saule Baycoun, a.g.m, s.24

¹⁵⁶ Öwezberdi Hojamuradov, a.g.e, s.17

Eski SSCB üyelerine yaptığı gaz ihracatlarının tahsilinde büyük sıkıntılar yaşayan Türkmenistan bu sebeple ekonomisindeki büyümeyi istikrarlı bir biçimde devam ettirememiştir. Öte yandan Rusya'nın Türkmen gazının Avrupa pazarlarına açılmasını engellemesi de ülkenin bu anlamda ihracat gelirlerinin önünde engel teşkil etmektedir. Günümüzde Türkmenistan bu durumu Türkiye üzerinden aşmayı planlasa da Türkiye-Rusya arasındaki Mavi Akım projesi Türkmenistan'ın bu projesini ötelemesine sebebiyet vermiştir.¹⁵⁷

Türkmenistan'ın gaz ihracında bir diğer ülke olan İran ile bu yöndeki ilişkileri 1999 yılında 1,8 milyar metreküp olarak başlamış ve 2000 yılında bu miktar 5 milyar metreküpe çıkarılmıştır. İran'dan veya Afganistan'dan Pakistan'a veya Hindistan'a geçecek boru hatları projeleri halen gündemdedir.¹⁵⁸

Türkmenistan'ın en önemli gelir kaynağı olan doğalgaz üretimi, "Türkmengaz" tarafından gerçekleştirilmektedir.

Doğalgaz, petrol, kükürt, sülfür, kömür, magnezyum, mineral tuzlar, alüminyum (yıllık üretimi 1,5 milyon ton), potasyum, kurşun, nitrojen, krom, iyot ve sodyum sülfat ülkenin doğal yeraltı kaynakları arasında yer almaktadır. Ülke yeraltı kaynakları açısından oldukça zengindir. Petrol ağırlıklı olarak Balkan vilayetinin Çeleken yarımadasında ve Nebit Dağı, Kumdağı ve Okaram'da yoğun bir şekilde çıkarılmaktadır. Doğalgaz üretimi ise aynı bölgelerde ve Karakum bölgelerinden çıkarılmaktadır. 2014 yılında günlük doğalgaz üretimi 69,3 milyar m³, tüketimi ise 27,7 milyar m³, petrol üretimi ise günlük 239 bin varil, tüketimi ise günlük 139 bin varili kapsamaktadır.¹⁵⁹

Türkmenistan'ın petrol ve gaz üretimindeki ana sorunu, ürettiği bu ürünleri dış pazarlara nasıl ihraç edeceğidir; çünkü denize çıkışı olmayan bir ülke olmasından dolayı petrol ve gazı deniz yolu ile dış pazarlara satamamaktadır. Fakat "Türkmenistan-Türkiye-Avrupa Boru Hattı Projesi (Trans-Caspian Project, TCP)" nin

¹⁵⁷ Öwezberdi Hojamuradov, a.g.e, s.13

¹⁵⁸ Saule Baycoun, a.g.m, s.25

¹⁵⁹ Hülya Kayalı, "Türkiye-Türkmenistan Ticari İlişkileri (1992-2014)", *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi (MUTAD)*, İstanbul: Marmara Üniversitesi yayınevi, 2018, s. 28.

Hazar'ın altı- Ermenistan ve Azerbaycan-Türkiye-Batı Avrupa Pazarı güzergahında ilerlemesi sayesinde Türkmenistan'ın bu sorunları aşacağı düşünülmektedir. Ancak Türkmenistan'ın bu projede de diğer projelerinde karşılaştığı finansal destek sorunlarıyla karşılaşması muhtemeldir. Diğer bir proje olan Rus-İtalyan Mavi Akım Projesi Rusya'dan Türkiye'ye gaz nakletme amaçlı olup adı geçen projeye rakip olabilir niteliktedir. Fakat Batı Avrupa gaz talebinin kısa dönemli olması ihtimali ve Türkiye'nin talebinin de artmayabileceği düşünülürse iki ayrı boru hattı rotasının gerekli olup olmadığı soru konusu olmaktadır.¹⁶⁰

Türkmenistan doğalgaz ve petrol üretimi için hidrokarbon sanayinin geliştirilmesi yönünde önemli projelere imza atmıştır. 2030 yılına kadar Türkmenistan'ın doğal kaynaklarının üretimindeki hedefi, doğalgaz 250 milyar metreküp ve petrol 110 milyon ton üretilip çıkarılmasıdır. Ülkede hidrokarbon sanayinin gelişiminin sınırlı kalmış olmasının nedeni, ihracatın ve iş ortamının yeterince gelişmemiş olmasıdır. Bu sebeple Devlet Başkanı Gurbanguly Berdimuhammedov yabancı yatırımcıların ülkeye yatırım yapmaları konusunda çalışmalar yürütmektedir. Aynı zamanda boru hatları ağına da yatırımların yapılması yönünde çalışma yürütmektedir. 2009 yılı sonunda Çin ve İran'a doğalgaz ulaştırması için Türkmenistan'da boru hatları çalışması başlatılmıştır ve 2010 yılında faaliyetine başlamıştır. Devlet Başkanı Çin ve İran boru hatları dışında doğalgaz ihracatını geliştirmesi ve ulaştırılması için, farklı dünya pazarlarının araştırmasını yapmaktadır.¹⁶¹

3.1.3. Turizm Sektörü

Türkmenistan'da Turizm sektörü, tarihi ve arkeolojik şehirlerin olmasına rağmen geride kalmıştır. Durumun ana sebebi turizm altyapısındaki eksiklikler, sıkı vize uygulamaları ve Türkmenistan'ın içe kapalı bir politika yürütmesinden ileri gelmektedir.¹⁶²

¹⁶⁰ Saule Baycoun, a.g.m, s.25

¹⁶¹ Almaz Hudayberdiyev, a.g.e, s.11-12

¹⁶² Alaca Ticaret Ve Sanayi Odası, "Türkmenistan Ülke Raporu", s.21

Dağ, vadi ve çöl üçlemesinin birleştiği yer olarak görülen Aşkabat şehri, bu özelliği ile sinema merkezi olarak anılmasına yol açmıştır. Yine Ahal Vilayetinin içerisinde Dünya da nadir görülen ve fotoğraflarda merak uyandıran Cehennem Kapısı çekici unsurlarındandır. Cehennem Kapısı, (Türkmençe: Jähennem derwezesi) Türkmenistan'ın Derweze İlçesinde yerleşen doğalgaz kuyusudur. 1971'de Ruslar doğalgaz araması yaparken bulmuşlar. Metan Gazı çıktığı için bilim insanları çevreyi korumak ateşe verdiler ve o zamandan beri kuyu sürekli yanmaktadır.¹⁶³

Şekil 17: Cehennem Kapısı

3.1.4. İnşaat Sektörü

Ekonomideki önemli paya sahip olan diğer bir sektör inşaatır. İnşaat sektörü GSYİH'nin %10'luk kısmını kapsamaktadır. Devlet liderleri Türkmenistan'da büyük kamu binalarına önem vermekte ve reformlar yürütmektedir. Bu sebepten inşaat sektörü barınma merkezli olmayıp, prestijli yatırımlar olarak değerlendirilmektedirler. İnşaat sektörünün son yıllarda gelişme sağlamasının nedeni yapılan yatırımlardır. İnşaat sektörünün yoğunlaştığı alanlar; kamu binaları, konser ve spor salonları, köprüler ve fabrika binaları, havaalanları ve oto yollardır. Günümüzde devlet konut projelerini oluşturmuş ve uygulamaya başlamıştır.

¹⁶³ Ali Özcan, a.g.e, s.25-26

Türk firmaları ülkenin Müteahhitlik hizmetlerinde de önemli yatırımlar gerçekleştirmiştir. Türkmenistan devletinin altyapıyı oluşturma yatırımları sayesinde Türk firmaları için iş imkânı yaratmaktadır. 1992’de Türk firmaları tarafından projeler hayata geçirilmeye başlamıştır. İlk pamuk işleme fabrikalarının kurulması için imza atılmış, daha sonraki süreçte otel, havalimanı, soğuk hava deposu, su arıtma tesisleri, un, makarna, tuğla, mama, porselen ve traktör fabrikalarının yapılması için sözleşmeler imzalanmıştır. Türk Müteahhitleri ülkede 1991 yılından 2004’e kadar yaklaşık 5 milyar dolarlık hizmet üretmişlerdir. Günümüzde Türk müteahhitleri Türkmenistan’da halen etkin rol oynamaktadır. 2004 yılında Türk inşaat firmaları tarafından Türkmenistan’da yaklaşık 510 milyon dolarlık müteahhitlik hizmeti gerçekleştirilmiştir. Türk firmaları 2005 yılı için 350 milyon dolarlık, 2006 yılı için ise 459 milyon dolarlık proje üstlenmiştir. T.C. Aşkabat Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliğinden alınan verilere göre Türk müteahhitlik firmaları 2007 yılında 3,1 milyar dolar tutarında toplam 100 proje gerçekleştirmişlerdir. 2007 yılı sonu itibariyle Türkmenistan’da Türk müteahhitlik firmaları tarafından toplam 10 milyar dolar ve 450’nin üstünde proje gerçekleştirilmiştir.¹⁶⁴

3.1.5. Tekstil Sanayisi

Türkmenistan’da tekstil sanayii önemli ölçüde gelişmiştir. Aşkabad Mery, Çarcau (Türkmenabat), Taşoğuz ve Sayatda tekstil fabrikaları vardır. Bu fabrikalarda başta pamuk olmak üzere yün ve ipekli kumaşlar dokunur. Gıda sanayisine ait fabrikalar Bayram Ali, Taşoğuz, Aşkabad ve Krasnovodsk (Türkmenbaşı)’ta toplanmıştır. Ayrıca ufak makine inşa ve elektroteknik sanayi bulunmakta olup, bunlarda Aşkabad, Çarcau (Türkmenabat) ve Krasnovodsk (Türkmenbaşı) gibi önemli şehirlerde kurulmuştur. Kimya sanayiine ait fabrikalar ise Çeleken, Bekdaş, Çaray’da faaliyet göstermektedir.¹⁶⁵

Pamuk, sanayi sektörünün önemli bir hammadde olması nedeniyle birçok ülke ekonomileri için stratejik bir öneme sahiptir. Pamuk, diğer gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi Türkmenistan ekonomisinde de stratejik önemi en yüksek olan

¹⁶⁴ Alaca Ticaret Ve Sanayi Odası, “*Türkmenistan Ülke Raporu*”, s.26-27

¹⁶⁵ Ali Özcan, s.23

tarımsal ürünlerden biridir. Pamuk sektörü ekonomiye sağladığı istihdam ve ihracat katkısı ile Türkmen ekonomisini önemli bir kolunu oluşturmaktadır. Bugün Türkmenistan yıllık 300 bin tondan fazla lif pamuk üretimi ile dünya lif pamuk üretiminde ilk 10'a girmektedir. Pamuk, Türkmenistan'ın tarımsal alandaki en önemli ihraç kalemini oluşturmaktadır. 2014 yılında 330 bin ton pamuk ihracatına karşılık 542 milyon dolar gelir elde edilmiştir. Günümüzde Türkmenistan pamuk sektöründe net ihracatçı bir ülkedir.¹⁶⁶

Türkmenistan'ın bağımsızlığını ilan etmesiyle Türkiye ile aralarındaki ticari ilişkiler gelişmiş ve Türk iş adamları pamuk üzerine yoğunlaşmıştır. Türkmenistan önemli bir pamuk üreticisi olduğundan dolayı ve ülkenin tekstil sanayisinin gelişmediğinden, Türk iş adamları ülkeye gelerek tekstil sektörüne yatırım yapmıştır. Türkmenistan'ın tekstil sektörünün gelişmesinde Türk şirketlerinin önemi ve rolü büyük olmuştur. Türk iş adamları Türkmenistan'da büyük tekstil kompleksleri kurmuştur; bu kompleksler günümüzde hala faaliyete devam etmektedir. Kurulan tekstil fabrikalarının işletmesini de kurucuları olan Türk yatırımcıları üstlenmektedir.¹⁶⁷

Türk firmaları özellikle tekstil alanında büyük projelere imza atmışlar ve kurdukları modern tekstil tesisleri ile Türkmenistan'da tekstil sanayinin temelini oluşturmuşlardır. Türkmenistan'da en faal tekstil firmalarımız olarak Çalık Holding ve Kölük Holding'dir. Türk yatırımları, Türkmenistan'ın ihracat potansiyelinin artmasına önemli katkıda bulunmuştur. Özellikle tekstil yatırımları sayesinde daha önceleri pamuğun tamamını ihraç eden Türkmenistan, Orta Asya'nın tekstil ve hazır giyim merkezine dönüşmüştür. Bu sektörde üretilen ürünler Rusya gibi geleneksel pazarların yanında ABD, Japonya gibi gelişmiş ülke pazarlarına da ihraç edilmeye başlanmıştır.¹⁶⁸

¹⁶⁶ Güçgeldi Bashimov, "Türkmenistan Pamuk Sektörünün Rekabetçilik Düzeyinin Analizi" (Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Niğde, 2016, s.48

¹⁶⁷ Almaz Hudayberdiyev, "Pamuk Üretiminin Türkmenistan Ekonomisi Ve Türkiye İlişkilerindeki Yeri", (Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, İktisat Tarihi Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek lisans Tezi), İstanbul, 2020, s.2

¹⁶⁸ Alaca Ticaret Ve Sanayi Odası, "Türkmenistan Ülke Raporu", s.26

3.1.6. Yabancı Sermaye ve Türkmenistan'daki Doğrudan Türk Yatırımları

Son yıllarda doğrudan yabancı sermaye yatırımları gelişmekte olan ülkelerin önemli bir dış finansman kaynağı haline gelmiş ve ekonomik büyüme sürecinde önemli rol oynamıştır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla 1991'de bağımsızlığını kazanan Türkmenistan'da özel sektörün olmayışı birçok üretim alanında devletin hâkimiyetine neden olmuş ve bu nedenle ekonomik dönüşüm sürecinde yabancı yatırımcılar devlet ile iş birliği içine girmiş ve yatırımlar hükümetin öncelikli alanlarına gitmiştir. Yatırımlar en çok tekstil, inşaat, petrol ve doğalgaz sektörlerine yönelmiştir. Özellikle petrol ve doğalgaz sektörüne gelen yabancı yatırımlar ülke ihracatına önemli katkı sağlamıştır.¹⁶⁹

Türkmenistan'da yatırım faaliyetleri gelişmeye eğilimlidir. Ülkenin bağımsızlığına kavuşmasından birkaç yıl sonra, yatırımların önemli kısmı devletin inşaat, onarım ve işletmelerin yeniden donatımı ile ilgili projelere yönlendirilmiştir. Ayrıca, kaynakların önemli miktarı, petrol işleme, petrol üretimi, doğalgaz üretimi, taşımacılık ve haberleşme üretim altyapısı gibi stratejik dalların gelişmesine yatırılmıştır. Aynı zamanda, hafif, kimya ve matbaacılık sanayisi, eğitim, kültür, konut ve belediye hizmetleri, vs. gibi maddi olmayan üretime büyük önem verilmiştir. Petrol ve doğalgaz rafineri işletmeleri, ayrıca tarım ürünlerini işleme tesisleri hemen hemen yeniden kurulmuştur.¹⁷⁰

Ülkede yabancı yatırımlar teşvik edilmekte fakat yeterli hukuki altyapı sağlanamadığı için yeterli miktarda doğrudan yabancı yatırımcı çekememektedir.

Devletin yabancı yatırımlarının yatırılmasını istediği alanlar ise pamuk, kimyasallar, imalat sanayi, altyapıdır. Bu alanlarda yabancı yatırımların yatırılması için, tercihli vergi oranları ve ithalatta gümrük vergisi muafiyeti gibi teşvik

¹⁶⁹ Yhlas Gylychdurdyev, "Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Gelişmekte Olan Ülke Ekonomilerine Etkileri: Türkmenistan Örneği" (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Uluslararası İktisat Bilim Dalı, yüksek lisans tezi), Ağustos 2019, s.6

¹⁷⁰ Altyn Asyryn Ykdysadyeti, Economy of Golden Century, Investment Activity, November 2006 No 11 p. 14

uygulamaları bulunmaktadır. Bu yüzden ekonomide devlet hükümetinin azalması ve onun yerine serbest piyasa yönüne yönelmesi için reformlar başlatılıp devletin yoğun teşvik sisteminin kaldırılması için hedefler konulmaktadır.¹⁷¹

Türkmenbaşı kalkınmanın sağlanmasında doğrudan yabancı yatırımın önemine şu sözleriyle değinmiştir; “Tamamen yerine getirilen projeler dünyanın önde olan şirketleri tarafından yapılmıştır. Yatırımlar bize elverişli durum sağlar, politikamıza maksimum şeffaflık sağlar. Bizden önce pazar iktisat mekanizmasına geçiş yapan devlete eşit olmamızı sağlamaktadır.”¹⁷² Bağımsızlıktan sonra Türkmenistan devleti yabancı yatırımcılar için teşvik edici bir ticaret sahasını kurmayı ve bunun ülke gelişimine ve özelleştirme programına katkı olacağını düşünmüştür. 1992 yılından beri Türkmenistan devleti uluslararası şirketlerle gaz ve petrol sanayinde, taşımacılıkta ve tarım alanlarında birçok iş birliği kurmuştur.

Uluslararası petrol şirketleri hariç, daha küçük çaplı diğer yabancı firmalar, Türkmenistan’da faaliyet gösterebilmek için Türkmen iş adamları veya devlet ile “ortak şirket” kurmak zorundadır. Ahmet Çalık’ın Gap Türkmen firması gibi. Bu sayede işlerini düzenli olarak gerçekleştirebilmektedirler. Rüşvet ve yolsuzluk ekonomi ve ticaretin her aşamasında görülmektedir. Özelleştirme gayretlerine rağmen, devlet firmalarının ticaretteki payı fazladır. Çünkü ticari firmaların %78’i devletindir.¹⁷³

Türkiye ve Türkmenistan arasında imzalanan “Ekonomik ve Ticari İş birliği Anlaşması” uyarınca petrol, maden ve enerji kaynaklarının aranması, çıkarılması ve işletilmesi konularında mutabakata varılmıştır.

Türkmenistan ve Türkiye arasında bağımsızlıktan bu yana bir dizi ekonomik ve kültürel iş birliği protokolü imzalanmıştır. Bunlar;

¹⁷¹ Türkmenistan, Orta Asya Ülkeleri, Genel Ekonomik Durum, T.C. Ticaret Bakanlığı, Resmi İnternet Sayfasından <https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/orta-asya/turkmenistan/ulke-profilu/genel-ekonomik-durum> (Erişim Tarihi 17.11.2021).

¹⁷² Ministry of Economy and Finance of Turkmenistan National Institute of Statistic and Forecast of Turkmenistan, p.77.

¹⁷³ Hüseyin Çiçekoğlu, a.g.e, s. 29

-Türkiye ile Türkmenistan arasında 1992-93 dönemi kültürel değişim (27 Aralık 1991 –Aşgabat),

-Türkiye ile Türkmenistan arasında ekonomik ve ticari iş birliğine dair antlaşma (3 Aralık 1991 – Ankara),

-Türkiye ile Türkmenistan arasında doğalgaz hakkında antlaşma (1 Mayıs 1992 –Aşgabat),

-Türkiye ile Türkmenistan arasında yatırımların karşılıklı teşviki antlaşması (2 Mayıs 1992 -Aşgabat),

-Türkiye ile Türkmenistan arasında küçük ve orta ölçekli sanayi geliştirme (3 Mayıs 1992- Aşgabat)

-Türkiye ile Türkmenistan arasında turizm iş birliği antlaşması (19 Ağustos 1992 –Ankara),

-Türkiye ile Türkmenistan arasında karma ekonomik komisyon kurulması (19 Ağustos 1995 – Aşgabat),

-Türkiye ile Türkmenistan arasında çifte vergilendirmeyi önleme (19 Ağustos 1995 –Aşgabat),

-Türkiye ile Türkmenistan arasında uzun vadeli iş birliği antlaşması (13 Şubat 1996 –Ankara).

Türkiye ile dış ticaret durumuna bakıldığında gözle görülür ölçüde bir ilerleme olmasına rağmen bu istenilen seviyede değildir. İleriki yıllarda her iki ülkede ticaret hacmini arttırılması gerektiği konusunda iyimser beyanatlarda bulunmaktadır.¹⁷⁴

Türkmenistan 28 Eylül 1999 tarihinde 2000-2010 yılları arasında Türkiye-Türkmenistan ticari ve ekonomik ilişkilerini kapsayan bir işbirliği programını

¹⁷⁴ Ahmet Dinç, Rüştü Yayar, Yücel Erol, a.g.e s.69

düzenleyen bir Çerçeve Anlaşması metnini Türkiye'ye sunmuştur. Ekonomik ve ticari ilişkileri sürdürmeyi amaçlayan bir iyi niyet belgesi görünümündeki metin üzerinde tam mutabakata varılamamış, ancak 4-6 Şubat 2002 tarihinde iki ülke yetkililerinin görüşmelerinin sonucunda Türkmen tarafına 1. Dönem Karma Ekonomik Komisyon (KEK) toplantısının Aralık 2002 ayında Ankara veya Aşkabat'ta yapılması ve anlaşmanın toplantı sırasında imzalanması önerilmiş, ancak Türkmenistan tarafından bu öneriye yanıt verilmemiştir. Son olarak eski Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün 5-7 Aralık 2007 tarihlerinde Türkmenistan'a gerçekleştirdikleri ziyaret sırasında Türkiye ile Türkmenistan arasında "Hükümetler arası Türk-Türkmen Komisyonu Kurulmasına Dair Anlaşma" imzalanmış ve 2008 yılının ilk çeyreğinde gerçekleştirilmesine karar verilmiştir. Türkiye-Türkmenistan Hükümetler arası Karma Ekonomik Komisyon (KEK) I. Dönem Toplantısı 29-30 Nisan 2008 tarihinde Ankara'da gerçekleştirilmiştir.¹⁷⁵

Resmi rakamlara göre Türkmenistan'da kayıtlı 400'ün üzerinde Türk sermayeli firma olmasına rağmen tam anlamıyla faal olan firmaların sayısı 30 olarak gözükmektedir. Türk firmaları enerji, inşaat, tekstil, içecek, bankacılık, sağlık sektörü, kâğıt sanayi, gıda turizm, taşımacılık, petrol, petrol ürünleri, oto tamir servisi, lokantacılık, boya ve perakende satış alanında yatırım gerçekleştirmişlerdir.¹⁷⁶

Doğrudan Yabancı Sermaye (DYS), Türkmenistan'ın sermaye ve teknoloji yönden gelişimini için önemlidir. Doğalgaz, telekomünikasyon, ulaştırma, endüstri, sulama sistemleri, ziraat yatırımları, tekstil ve sağlık sektörlerine öncelik verilmiştir.¹⁷⁷

Türkmenistan 1991 yılında Türkmenistan'ın bağımsızlığını ilk tanıyan ülke Türkiye olmuştur. Türkiye, Aşkabat'ın Birleşmiş Milletler (BM) ve Avrupa Güvenlik ve İş birliği Teşkilatı (AGİT) nezdinde tanınması için yoğun gayret göstermiştir. Türkmenistan'ın Türkiye'de Ankara Büyükelçiliği ile İstanbul Başkonsolosluğu ve

¹⁷⁵ Alaca Ticaret Ve Sanayi Odası, "Türkmenistan Ülke Raporu", s.25

¹⁷⁶ Alaca Ticaret Ve Sanayi Odası, "Türkmenistan Ülke Raporu", s.25

¹⁷⁷ Saule Baycoun, a.g.m, s.31

İzmir Fahri Konsoloslugu bulunurken, Türkiye Turkmenistan'da Aşkabat Büyükelçiliği ile temsil edilmektedir.

3.2. Dış Ticaret ve Dış Politika

Türkmenistan'ın bağımsızlığının ilk günlerinden itibaren dış politika öncelikleri; dünyaya açılma çabaları, güvenlik kaygıları ve komşularıyla iyi ilişkilerdir. 2006 yılına kadar Türkmenistan'ın dış politikasının en belirgin özelliği, ülkenin dış politikasını da biçimlendiren Devlet Başkanı Niyazov'un çok taraflı ya da bölgesel girişimlere karşı mesafeli ve temkinli tavrı olmuştur. Bunun başlıca nedenleri arasında Türkmenistan'ın jeopolitik konumuyla birlikte küresel güç mücadelesinde küçük devlet olmasının getirdiği “yutulma korkusunun yanı sıra doğal kaynaklarının zenginliğinden duyduğu endişe önemli bir yer tutmaktadır. Devlet Başkanı Niyazov tarafından Türkmenistan'ın doğal kaynaklar bakımından zenginliği, coğrafi olarak önemli ve hassas bir noktada bulunmasından dolayı, 1995 yılında BM tarafından Türkmenistan'a Daimî Tarafsızlık Statüsü verilmesi ile birlikte Türkmenistan'ın “Daimi Tarafsız” bir ülke olarak dış ve iç politikasını yürütmek istediği belirtmiştir.¹⁷⁸

Türkmenistan'ın ticaretteki ama maksadı; devletin ihracat kalemlerinin çeşitlendirilmesi ve ihraç ettiği hammaddelerin ülke içindeki elde edilme sürecinin katma değerini yükseltmektir.¹⁷⁹

¹⁷⁸ Alaca Ticaret ve Sanayi Odası, “*Türkmenistan Ülke Raporu*”, s.10

¹⁷⁹ Öwezberdi Hojamuradov, a.g.e, s.13

Tablo 3: Dış Ticaret Gelişimi

	Dış Ticaret hacmi	İhracat	İthalat	Aradaki fark
2000 YILI	4,30	2,5	1,80	0,70%
2005 YILI	8,60	4,90	3,60	1,30%
2006 YILI	10	6,70	3,30	3,40%
2007 YILI	13,4	9,00	4,40	4,60%
2011 YILI	28,20	16,80	11,40	5,40%
2012 YILI	34,1	19,9	14,1	5,9%
2013 YILI	35	18,8	16,01	2,76%
2014 YILI	36,4	19,7	16,6	3,1%
2015 YILI	26,2	12,1	14	-1,88%
2016 YILI	20,7	7,5	13,1	-5,6%
2017 YILI	17,9	7,7	10,1	-2,4%
2018 YILI	13,2	10,4	2,8	7,66%

Kaynak: Türkmenistanın Ykdysady ve Durmuş Geografyasy (8. Synplar Üçin Gollanma Kitaby).

Tablo 1' de 2000-2018 arası Türkmenistan dış ticaret dengelerinin oluşturduğu veriler görünmektedir. Türkmenistan 2000 yılında 2,5 milyar dolarlık ihracat yaparken, 1,80 milyar dolarlık ithalat gerçekleştirmiştir. Aynı yıl 0,70 milyar dolarlık dış ticaret fazlası vermiştir. Türkmenistan 2012 yılında 19,9 milyon dolarlık ihracat gerçekleştirirken diğer yıllara göre en fazla ihracatını gerçekleştirmiştir. Dış ticaret ülke ekonomisindeki gelişmelere bağlı olarak değişmektedir. Tabloda görüldüğü üzere 2015-2018 yılları arasında bu denge bozulmuş, cari açık vermiştir. En fazla cari açığı 2016 yılında (-5,6) vermiştir. 2018 yılına gelindiğinde ise 10,4 milyar dolarlık ihracat yaparken diğer yıllara nazaran ithalat (2,8) önemli ölçüde azalmıştır. Ülke aynı yıl bütün yılların en fazla (7,66 milyar dolarlık) dış ticaret fazlasını vermiştir.

Türkmenistan'ın dış politikası, doğalgaz, petrol ve hammaddelerin işlenmesi için endüstrilerin inşa edilmesi, ihracat gerçekleştirirken transfer yollarının geliştirilmesi üzerine kurulmuştur. Dış politikada Rusya ve Ukrayna enerji kaynaklarından dolayı ön plandadır. Ülke doğal gazını ihraç ederken Rus boru hatları

ile dış pazara çıkmaktadır. Karşılığında ise Ruslar Türkmen doğal gazını iç tüketiminde kullanmaktadırlar.¹⁸⁰

Türkmenistan bağımsızlıktan sonra 1992-1993 yıllarında doğal gazını dünyaya satmaya başlamıştır. Aynı dönemde doğalgaz fiyatlarının artmasıyla birlikte ülke ekonomisinde ve dış ticarete önemli gelişmeler sağlanmıştır. 1993-1994 yıllarında Ukrayna ve BDT'nun doğalgaz borçlarını ödememesi, ülkeyi likidite krizine sokmuştur. Bu durum milli gelirden %30'luk azalmayla, ekonomiyi hiperenflasyona sürüklemiştir. Bu nedenden dolayı ülke dış ticaret ve döviz kurunda düzenlemeye gidilmiştir. Enflasyon ancak 1997'de kontrol altına alınabilmiştir.¹⁸¹

Türkmenistan'da genel olarak bilgiye ulaşmada yaşanan sorunlar nedeniyle, gümrük ve dış ticaret ile ilgili mevzuata ulaşmak zor olmaktadır. Ancak, son zamanlarda kamu kurumlarının web sitelerini hayata geçirmeleri ile birlikte Türkmenistan Gümrük İdaresi de www.customs.gov.tm web sitesini oluşturmuştur. Dış ticaret ile ilgili mevzuat ve bu işlemler dolayısıyla alınacak vergiler bu sayfada yer almaktadır. Ülkenin ihtiyacı olan pek çok ürünün ithal edilmesi gerektiğinden, öncelikle ülkede üretilmeyen ürünlerin ithalatında çok düşük gümrük vergileri uygulanmaktadır. Diğer taraftan, yerli üretimi korumak ve gelişmesini sağlamak amacıyla, korumacılık politikalarına önem verilerek, yerli üretilen ürünlerin benzerlerine yüksek gümrük vergileri uygulanmaktadır.¹⁸²

BDT'na üye olmayan Türkmenistan hiçbir ülkeyle de Serbest Ticaret Antlaşması yapmamaktadır. İran ve Ukrayna, İran ve Ermenistan, İran ve Bangladeş, İran ve Filipinler, İran ve Hindistan'la üçlü ticaret antlaşmaları imzalamıştır. Türkmenistan Dünya Ticaret Örgütü'nün de üyesi değildir.¹⁸³

¹⁸⁰ Alaca Ticaret ve Sanayi Odası, “*Türkmenistan Ülke Raporu*”, s.10-11

¹⁸¹ Alaca Ticaret ve Sanayi Odası, “*Türkmenistan Ülke Raporu*”, s.13

¹⁸² Türkmenistan, Orta Asya Ülkelerinden: Ülke Profili, Genel Ekonomik Durum, Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı, Resmi İnternet Sayfasından, <https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/orta-asya/turkmenistan/ulkeprofili/genel-ekonomik-durum> (Erişim Tarihi 17.11.2021)

¹⁸³ Saule Baycaun, a.g.m, s.33

3.2.1. İhracat

Türkmenistan Bağımsızlığını kazandıktan sonra ihracata yönelik ekonomi politikaları uygulanmaya başlanmıştır. Türkmenistan'ın ihracatı ağırlıklı olarak hidrokarbon ürünlerine dayanmaktadır. Bununla birlikte tarımsal ürünler de ülke ekonomisine önemli miktarda döviz girdisi sağlamaktadır. Özellikle pamuk Türkmenistan'ın ihraç ettiği en önemli tarımsal ürünlerin başında gelmektedir. Ancak son 20 yılda toplam ihracat içinde pamuğun göreceli payı azalmıştır. Örneğin 1996 yılında toplam ihracat içinde pamuğun payı %19,7 iken, günümüzde bu oran %4'e gerilemiştir.¹⁸⁴

Ülkemizde toprak ve iklim koşullarının elverişli olması pamuk ve buğday üretimi için olağan zemin hazırlamakta. Önemli bir alanı kapsamakla birlikte üretimin fazla ve verimli olduğu pamuk ve buğday aynı zamanda önemli ihracat kalemini de oluşturmaktadır. Ülkenin tekstil fabrikalarının yetersizliğinden, soğuk depoların olmamasından dolayı ürünler işlenmeden yurt dışına satılmaktadır. Bu da katma değer düşmesine ve daha ucuza satılmasına sebebiyet vermektedir.

Ülkenin ihracatında daha fazla artış sağlamada belirli amaçlar belirlenmiştir.¹⁸⁵

1. İhracatın çeşitlendirilmesi yoluyla ihracatın geliştirilmesi, kapasiteyi arttırmak
2. İhraç edilen milli ürünlerin rekabet gücünü yükseltmek
3. Etkili devlet finansmanı biçimlerinin kullanılması
4. İleriye dönük üretimi desteklemek.
5. Devlete ait karma ticari projelerin geliştirilmesi.

¹⁸⁴ Ishanguly Jumayev, “ *Foreign Trade of Turkmenistan: Trends, Problems and Prospects. University of Central Asia, Institute of Public Policy and Administration* ”, Bishkek, 2012, s.11

¹⁸⁵ Pürliyev ve diğ., a.g.k, s. 101

6. Özel, yenilikçi teknolojiler ve ürünler dahil kalkınmada yabancı yatırım akışı için kurumsal ve yasal düzenlemelerin ve diğer koşulların oluşturulması.

Tablo 4: Türkmenistan'ın İhracatı (Milyon \$)

Ülkeler	2007	2012	2013	2014	2015	2016	2017
ABD	160	9,7	10,3	13,7	3,3	3,1	2,4
Azerbaycan	80,9	26,9	46,4	1.264,50	449,4	35,9	82,5
Belarus	3,5	100,4	2,3	2,2	0,9	4,9	4,8
İngiltere	43,2	208,4	181,7	170,7	86,8	24,9	16,3
Arabistan	7,6	18,3	55	37,4	82	56,3	68,1
İran	1.703,00	2.829,50	2.080,90	2.400,70	2.441,40	1.209,90	661,00
Fransa	1,7	0,6	0,6	0,5	1,40	2,50	3
Kazakistan	21,3	8,5	19,3	9,7	4,7	9,2	14
Türkiye	501	322,3	502,6	606,1	532,6	376,1	341,7
Afganistan	214,1	633,5	984,9	1.013,70	543,3	536,9	666,2
Çin	20,5	7.425,90	7.318,10	8.118,30	5.611,10	3.810,40	4.594,60
İtalya	994,6	2.638,30	2.349,70	1.299,50	893	1.091,70	575,30
Rusya	4.361,30	3.981,60	3.797,60	3.698,20	811,50	122,90	143,00
Hindistan	16,2	1,1	8,5	8,8	5,4	7,8	34,7
Ukraina	64,3	26,7	186,1	118,6	7,1	16,2	17,3

Kaynak: Türkmenistanın yıllık neşiri (2018)

Tablo 2'de Türkmenistan'ın 15 yabancı ülkeye ihracatı verilmiştir. Türkmenistan ihracatın büyük kısmını (doğalgaz) Çin'e yapmaktadır. Çin'i takip eden İran da önemli ihracat kalemlerinden biridir. İran'a ihracat 2017 yılında önemli ölçüde azalmıştır. Ayrıca 2007-2014 yılları arasında en fazla ihracatını Rusya'ya yaparken bu miktar 2015 yılı itibarı ile gözle görünür ölçüde azalmıştır. Türkmenistan'ın en fazla ihracat yaptığı ülkeler başta Çin olmak üzere onu Rusya 2015 senesine kadar, İran ve İtalya takip etmektedir. Türkiye'ye ihracattaki en büyük artış 2014 senesinde gerçekleşmiştir. Ancak 2016 yılı itibarıyla azalma yaşanmıştır. Tablo da görüldüğü üzere 2017 yılında Hindistan, Çin, Arabistan ve Azerbaycan'a ihracat artarken İran ve İtalya'ya yapılan ihracatta neredeyse yarı yarıya düşüş vardır.

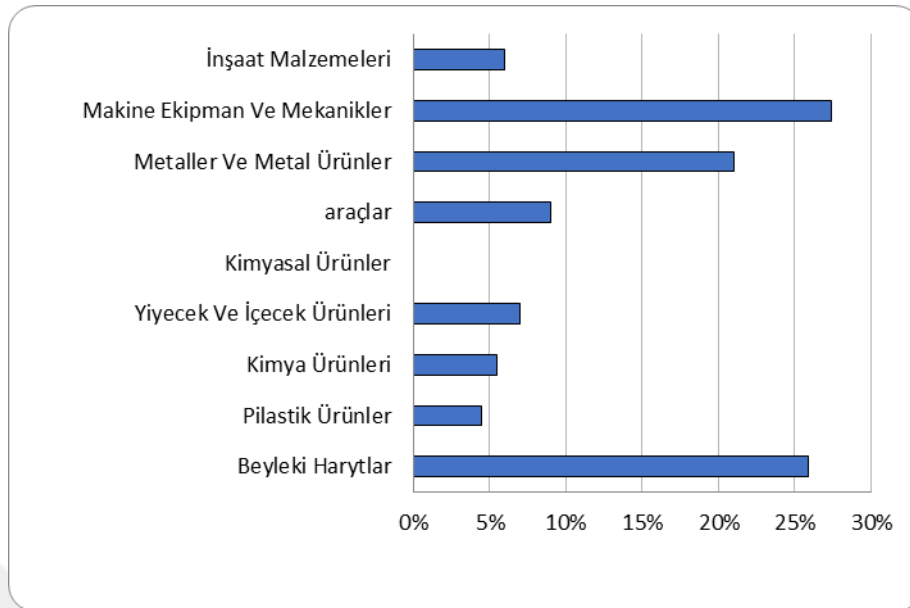
3.2.2.İthalat

Tablo 3’de Türkmenistan’ın en fazla ithalat yaptığı ülkeler görülmektedir. 2018 yılını baz alan tabloda ilk sırada kardeş ülke Türkiye Cumhuriyeti yer almaktadır. Türkiye tek başına Türkmenistan’ın toplam ithalat içindeki payının %16,6’sını oluşturmaktadır. Aynı yıl Türkiye ile yapılan 400 milyon dolarlık ithalatı İran izlemiş ve ithalattaki payı ise %14,2 olarak gerçekleşmiştir. Çin’in ithalattaki payı ise 316,8milyon dolar ile %11,2 olarak gerçekleşmiştir. Ülke ithalatının %41,9’luk kısmını 3 ülke (Türkiye, İran, Çin) oluştururken, toplam ithalat içindeki pay ise %61,3’tür. Tabloda verildiği üzere 10 ülke Türkmenistan ithalatının %78,5’ni oluşturduğu görülmektedir. Bu durumda ülke ithalat da belli başlı ülkeleri tercih ediyor.

Tablo 5: Türkmenistan’ın İthalat Yaptığı Ülkeler (2018)

Sıra	Ülkeler	İthalat (Milyon \$)	%
1	Türkiye	467.202	16,6%
2	İran	399.805	14,2%
3	Çin	316.779	11,2%
4	Rusya	288.831	10,2%
5	BAE	258.578	9,2%
6	Almanya	170.857	6,1%
7	Fransa	92.607	3,3%
8	Kazakistan	86.650	3,1%
9	Hollanda	77.714	2,8%
10	Ukrayna	56.836	2,0%
	Diğer ülkeler	606.885	21,5%
	Toplam ithalat	2.822.744	100%

Kaynak: (International Trade Centre (ITC), Trademap, 2019)

Kaynak: Türkmenistan'ın İktisadi ve Durmuş Coğrafyası (8. Sınıflar İçin Ders Kitabı)

Şekil 18: Yıllara göre ithalat göstergeleri (2011)

Şekil 1'de Türkmenistan'ın 2011 yılında dünyadan ithal ettiği ürünler görülmektedir. Ülke makine ekipman ve mekanik, metal ürünleri ve araçlarda hala da dış kaynaklara ihtiyaç duymaktadır. Yiyecek ve içecekler de ithalat da önemli sektörlerden biridir. En çok ithalat gerçekleştirilen ilk 3 sektör toplam ithalatın %44'ni karşılamaktadır.

Tablo 6: Türkmenistan'ın Yıllara Göre Türkiye'den Yaptığı İthalat

Yıl	Türkiye'den ithalat (bin \$)	Dünyadan ithalat (bin \$)	Türkiye'den yapılan İthalatın payı
2009	945.655	5.679.808	16,6%
2010	1.139.825	4.691.406	24,3%
2011	1.493.336	6.647.554	22,5%
2012	1.480.052	9.395.486	15,8%
2013	1.957.484	9.282.005	21,1%
2014	2.231.246	9.650.966	23,1%
2015	1.857.964	6.661.470	27,9%
2016	1.241.470	5.605.370	22,1%
2017	1.037.980	4.421.501	23,5%
2018	467.202	2.822.740	16,6%

Kaynak: Türkiye İhracatçılar Meclisi (TİM) s.13

Tablo 4'te Türkmenistan'ın 2009-2018 dönemini kapsayan ithalatından Türkiye'nin payı görülmektedir. 2009 yılı için Türkiye'den 945,7 milyon dolarlık

ithalat gerçekleşmiş olup toplam ithalata oranı %16,6 seviyesinde gerçekleşmiştir. Yıllar itibariyle ihtiyaca bağlı genel ithalata benzer olarak artış ve azalış sergileyen Türkiye'den yapılan ithalat, 2018 yılına gelindiğinde 467,202 milyon dolar ile yine toplam ihracat içerisindeki payı %16,6 olarak gerçekleşmiştir. Tablo verileri dikkate alındığında 2009-2018 mukayesesinde rakamsal bazda yaklaşık %50 düşüş kaydedilmesine rağmen oransal olarak yine Türkiye'den yapılan ithalat 2009 ile aynı oranda gerçekleşmiş ve buna bağlı olarak 2018 yılında toplam ithalat içerisinde Türkiye'nin payının arttığı söylenebilir olmuştur. Yine tablo değerlerinden hareketle en yüksek ithalatın 2014 yılında 2,2 milyar dolar olarak gerçekleştiği ve toplam içerisindeki payın da %23,1 olduğu görülmektedir. Öte yandan Türkiye'nin Türkmenistan ithalatından en yüksek payı 2015 yılında %27,9 oranla aldığı görülmektedir.¹⁸⁶

Coğrafi yapısı ve iktisadi eğilimleri itibariyle Türkmenistan'ın tarımsal ürünlere dayalı sanayide ithalatçı bir ülke olduğu görülmektedir. İthalatın büyük bölümü Rusya Federasyonu'ndan olmak üzere çoğunluğu Birleşik Devletler Topluluğu ülkelerinden yapılmaktadır. Türkmenistan, Ukrayna ve Kazakistan'dan un ithal ederek ülke ihtiyacını karşılamaya çalışmaktadır. Öte yandan ülkede tarımsal ürünleri işleyecek tesislerin ve depolama kabiliyetinin yetersizliğinden ötürü ithalatta gıda ürünlerinin payı artmaktadır. Buna bağlı olarak ithalat harcamalarında gıda ürünlerinin payı da %18,9 civarındadır.¹⁸⁷

Türkmenistan ekonomisinin dış ekonomik kompleksinin BDT ülkeleri ve dünyanın diğer ülkeleri ile dış ekonomik ilişkilerin daha da geliştirilmesi, "Açık Kapılar" politikasına dayanmaktadır. Gelecekte ihracatta ürün çeşitliliğini artırarak ve gıda maddelerinin ithalattaki payını azaltarak; emtia piyasasının bileşimindeki değişiklikleri uygulamak amaçlanmıştır. 2030 yılına kadar dış ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi, ürün satışı için alternatif (rekabetçi) pazarların geliştirilmesi,

¹⁸⁶ Türkiye İthalatçıları Meclisi, "Türkmenistan Hedef Pazar Ülke Analizi" s. 13

¹⁸⁷ Saule Baycaun, a.g.m, s.28

Türkmenistan'ın uluslararası pazarlarına erişimini akaryakıt ve enerji kaynaklarının ihracatındaki hızlı artış belirleyecektir.¹⁸⁸

3.3. Türkmenistan'ın Türkiye'ye Uyguladığı Tarife ve Tarife Dışı Engeller

DTÖ anlaşmalarına göre, ülkeler normalde ticaret ortakları arasında ayırım yapamazlar. DTÖ üyesi bir ülke bir ülkeye özel bir kolaylık sağlarsa (ürünlerinden biri için daha düşük bir gümrük vergisi oranı uygulaması gibi) diğer tüm DTÖ üyeleri için de aynısını yapması gerekir (En Çok Gözetilen/Kayrılan Ulus Kaydı). Ülkeler MFN'ye istisna olarak yalnızca grup içinde ticareti yapılan ve dışardan gelen mallara karşı ayrımcılık yapan mallar için geçerli olan üçüncü ülkelere ortak bir gümrük tarifesinin uygulanmadığı bir Serbest (Bölgesel) Ticaret Anlaşması veya birlik dışında kalan ülkelere yönelik olarak ortak bir gümrük tarifesinin benimsendiği Gümrük Birliği oluşturabilirler. Ayrıca gelişmiş ülkeler gelişme yolundaki ülkelere (GYÜ) sağlayacakları tek taraflı tavizlerle (gelişmiş ülkelerin gelişmekte olan ülkelere yapılan ithalata tercihli tarifeler verdiği) bu ülkelerin dünya ticaretinden aldıkları payın artırılmasını hedefleyen Genelleştirilmiş Tercihler Sistemi (GTS) sistemini uygulayabilirler. Gümrük vergilerini (veya tarifelerini) ve miktarları kısıtlayan ithalat yasakları veya kotaları gibi ticaret engellerini azaltmak, ticareti teşvik etmenin en açık yollarından biridir. Sekiz tur (round) ticaret müzakereleri sonucunda ilk başta ithal mallar üzerindeki gümrük tarifelerinin (gümrük vergileri) düşürülmesi için görüşmeler yapıldı ve müzakereler sonucunda, 1990'ların ortalarında sanayi ülkelerinin sanayi malları üzerindeki tarife oranları sabit bir şekilde %4'ün altına düştü.¹⁸⁹

İthal mallara vergi tarifesi uygulamayan Türkmenistan Dünya Ticaret Örgütü'ne de üye değildir. Hükümet gümrük vergilerini arttırarak ithalattaki yüksek tüketim mallarını azaltmayı amaçlamıştır. Bazı gümrük vergileri ticaretin gelişimine olumsuz etki etmektedir. Ülkede 49 tür ürüne gümrük vergisi uygulamıştır. İthalatçılar

¹⁸⁸ Pürliyev ve diğ. a.g.k, s.110

¹⁸⁹ Türkiye İthalatçılar Meclisi, "Türkmenistan Hedef Pazar Ülke Analizi" s.37

Gümrük Hizmetine cüzi idari ücretler öderler. Türkmenistan 2015 senesinde ithalat ikamesi uygulamasına başlamış ve gümrük vergilerinin arttığı görülmüştür.¹⁹⁰

3.4. Türkmenistanda'ki Çalışma Hayatı

Çalışma hayatı, insanın sosyal hayattaki en önemli bir konumunu ve insan yaşamının büyük bir kısmını oluşturmakta ve kişisel değer sembolü olarak değerlendirilmektedir. Zira insanın bir toplumdaki statüsünü belirleyen onun yaptığı işle ilişkilendirilebilmektedir. Bu bağlamda iş ve bu işin uygulanması anlamına gelen çalışma, statü, ekonomik bağımsızlık ve dini özgürlük sağlamakta, kişinin var olan potansiyelini harekete geçirmesine yardımcı olmaktadır.¹⁹¹

Türkmenistan Sosyal Sovyet Cumhuriyetler Birliği'nde diğer Orta Asya ülkeleri gibi merkezi planlı ekonomi politikası ile güdülmüştür. Sosyal Sovyet Cumhuriyetler Birliğinin dağılmasının ardından Bağımsızlığını kazanmış ülke olarak merkezi planlamadan uzaklaşmış, piyasa ekonomisine geçiş yapmıştır. 75 yıllık Sovyet Hakimiyeti'nin Sosyalist rejiminde diğer uluslar gibi Türkmen Milleti de maddi ve manevi zorluklara maruz bırakılmıştır.

Gelişmekte olan ülke ekonomisinin dengeli ve sürekliliğini sağlamak için yeni politika ve reformlar üreterek devamlı verimlilik artışı kazanılabilir.

Lerman'a göre kaynak taramalarında 1980'li yıllarda Sovyetlerin, dağılma belirtisi görülmeye başlamasıyla, Türkmenistan'ın, birçok tarım reformunu gerçekleştirerek pazar ekonomisine geçişin başladığı tespit edilmiştir¹⁹²

Türkmenistan sahip olduğu en önemli doğal zenginliği ve Avrasya bölgesindeki jeo-ekonomik avantajlarıyla, özellikle, son beş-on yıl içerisinde çok önemli siyasi bir oyuncuya dönüşmüştür. Türkmenistan'ın dünya çapında bile büyük sayılabilecek doğal kaynaklarının olması Avrupa, Çin, Amerika Birleşik Devletleri, Rusya, İran, Türkiye, Pakistan, Hindistan gibi dünyanın hemen hemen bütün büyük

¹⁹⁰ Türkiye İthalatçılar Meclisi, "Türkmenistan Hedef Pazar Ülke Analizi" s.37

¹⁹¹ Kenan Özen, Hasan Yüksel, "Geçmişten Günümüze Çalışma Hayatı" HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi © Cilt: 1, Yıl: 1, Sayı: 1 (2012/1), s.38

¹⁹² Lerman, "Türkmenistan'ın Tarımsal Üretimin Ulusal Ekonomiye Katkısı" "Aşkabat.

güçlerinin dikkatini çekmiş ve sadece bununla kalmayıp, küresel enerji politikasının en önemli parçasını oluşturmuştur¹⁹³.

Gelişen dünyada tarım sektörü üstlendiği ekonomik ve sosyal fonksiyonları sebebiyle giderek vazgeçilmez bir hale gelmektedir. Tarım sektörü ulusal kalkınmayı sağlama, sanayi ve hizmetler sektörüne istihdam yaratma, sanayileşmeye kaynak aktarma, bölgeler ve sektörler arası dengeli kalkınmaya yardımcı olma, kırsal alandan göçü önleme ve azaltma gibi önemli ekonomik fonksiyonları da üstlenmiştir.

Türkmenistan 27 Ekim 1990 yılında bağımsızlığını ilan ederek merkezi planlama sisteminin dışına çıkmıştır. Yeni bir kalkınma modelini ortaya koymak için çalışmalara başlamıştır. Bu bağlamda nüfusun %50'si kırsal kesimde yaşayan ve toplam nüfusun %28'i tarımda istihdam edilen bir ülkede tarımın öncelikli olarak ele alınması kaçınılmaz olmuştur.¹⁹⁴

Türkmenistan 2020 yılına kadar hedeflediği sosyal politika temeli, nüfusun refahını yükseltmesi konusuydu. Bütün ülkelerde olduğu gibi bütçe kaynaklarının önemli kısmı sosyal alanların geliştirilmesi için harcanmaktadır. Halka doğal gazı suyu, elektrik ve suyun bedava olarak sunulması, dar gelirli özellikle kırsal alanda yaşayan halkı desteklemektedir.

3.4.1. Özelleştirme; Kamu ve Özel Sektör

Bir ülkede istikrarlı ve sürdürülebilir ekonomik kalkınma için üretkenliği yüksek ve verimli çalışan özel sektörün olması oldukça önemlidir. Özel sektörün gelişmesi için Türkmenistan'ın bankaları özel bireysel girişimcilere, sanayi ürün üreticilerine ve devletten toprak kiralayarak tarımsal üretim yapan çiftçilere krediler sağlayarak yardım etmektedirler. Geldiğimiz noktada, özel sektör imalat sanayiinin geliştirilmesi, özel sektör hizmet işletmelerinin sundukları hizmetlerin kapsamının

¹⁹³ Canat Mominkulov, a.g.e., s.8

¹⁹⁴ Maksat ANNAMUHAMEDOV, "Türkmenistan'ın Tarımsal Yapısı ve Geliştirme Olanakları" (Ege Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir 2013, s.2

genişletilmesi ve işlem hacimlerinin arttırılmasına yönelik olarak verilen kredilerin miktarının geçmiş yıllara nazaran önemli ölçüde arttığı gözlemlenmektedir.

Geçiş sürecinin başlangıcında özelleştirme; merkezi planlamadan serbest piyasa ekonomisine girerken en çok reformların yapılması gereken bir alan olarak görülmüştür. Diğer amaçlardan biri de kamu mülkiyetindeki işletmelerin özelleştirilmesiyle verimsiz kullanılan kaynakları durdurarak ekonomiye katkı sağlayacağı düşüncesi yatmaktaydı. SSCB döneminde tümü devlet kontrolünde olan işletmelerin özel sektöre devredilmesi, yani özelleştirme çalışmalarında kaydedilen ilerleme bakımından Türkmenistan'ın diğer geçiş süreci yaşayan BDT'ı ülkeleri arasında en geride kalması, piyasa ekonomisine geçiş çalışmalarının yavaş ilerlemesine sebep olmuştur. Geçiş ekonomilerinin özelleştirme yaparken önceliğin KOBİ'lere verilmesi, bu alanda mesafe alınabilmesi bakımından önem taşımaktadır. Türkmenistan'da da bu yöntem izlenmiş ve KOBİ'lerin özelleştirilmesinde önemli ölçüde mesafe kaydedilmiştir. Ancak, KOBİ'lerin durumuna bakıldığında başarılı olduğu söylenemez. Büyük işletmelerin özelleştirilmesinde ise herhangi bir ilerleme kaydedilememiştir.¹⁹⁵

Resmi kaynaklara göre, 1999-2000 yılları arasında özelleştirilen devlet işletme sayısı 146'dır. Devlet, elektrik enerjisi üreten santrallerin özelleştirmesini 2020 yılı sonuna kadar ertelemiştir. Oysa, ki uzmanlar, geçiş ekonomisi yaşayan ülkelerde KİT'lerin özelleştirilmesi ekonomik açıdan önemli olduğunu söylemektedirler.¹⁹⁶

ABD Uluslararası Kalkınma Ajansı'nın 2005 yılında yaptığı araştırmada Türkmenistan'da KOBİ'ler için çalışma ikliminin son derece elverişsiz olduğu ortaya çıkmıştır. Bu araştırma göstermiştir ki, KOBİ'lerin %98'i yabancılarla yaptıkları ve yabancı paraya dayalı olan ticari işlemlerin gerçekleştirilmesi sırasında zorluklarla karşılaşmaktadırlar. İhracatçıların sadece %2,5'i yurtdışına mal ihraç ederken zorluklarla karşılaşmadıklarını belirtirken, %19,5'u Türkmenistan Hammadde ve

¹⁹⁵ “Kobi'lerin Finansmanı Ve Türkmenistan Uygulaması”, (Ankara Üniversitesi,Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi) Ankara 2007, s.61

¹⁹⁶ “Kobi'lerin Finansmanı Ve Türkmenistan Uygulaması”, (Ankara Üniversitesi,Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi) Ankara 2007, s.43-44

Mamul Borsası nezdinde yaptıkları ihracat sözleşmelerinde fiyat belirleme işlemini herhangi bir devlet müdahalesi ile karşılaşmadan alıcı yabancı tarafla kendi aralarında gerçekleştirebildiklerini belirtmişlerdir.¹⁹⁷

Türkmenistan’da özelleştirme uygulaması Ocak 1992’de konutların özelleştirilmesiyle başlamış ve bunu özel küçük ticari işletmelerin özelleştirilmesine izin verilmesi izlemiştir. Tarım alanındaki öncelikli uygulama boş kolhoz arazilerinin bir bölümünün 10 yıl süreyle çiftçilere kiralanması şeklinde olmuş, sanayide ise 160 işyeri işçilere kiralanmıştır.¹⁹⁸

Kamu İktisadi Teşebbüslerinin Özelleştirilmesi için önemli adımlar atan ülke bazı kararlar almışlardır.¹⁹⁹

- Devlete ait tesislerin özelleştirilmesinde, tesisin tamamının açık artırımıyla satılması, hisse satışı veya yatırım ihalelerinin açılması şeklinde gerçekleştirilmesini öngörmüştür.
- Özelleştirmede izlenecek yolun belirlenmesinde ve işlemlerin sonuçlandırılmasında Maliye ve Ekonomi Bakanlığı yetkili kılınmıştır.
- İşçi sayısı 100 kişiyi geçmeyen işletmeler açık artırım yoluyla satılacak, işçi sayısı 100’den az olan devlet kuruluşları anonim şirket statüsüne dönüştürülecek ve en fazla %10 çalışanlarca alınabilecek. Yöneticilerin en fazla %5 oranında hisse alabilecekleri öngörülmüştür.
- Modernizasyonu gereken tesislerin satışı, yatırım ihalesi olarak nitelendirilen usul ile gerçekleştirilmesi öngörülmüştür. Bu sistemde kazananı belirleyen esas unsur, özelleştirmeden sonraki yatırım miktarı ve süresidir.
- Büyük yatırım gerektiren tesislerin yatırım ihalesi yoluyla satılması durumunda alıcıya, bedelini 3-5 yıl arasında erteleme süresi tanınabilir. Ancak satış bedelinin en az %50 sinin peşin ödenmesi gerekmektedir.

¹⁹⁷ “Kobi’lerin Finansmanı Ve Türkmenistan Uygulaması”, (Ankara Üniversitesi,Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi) Ankara 2007, s.44

¹⁹⁸ TİKA, “Türkmenistan Ülke Raporu”, Ankara, Haziran 1995, s,56

¹⁹⁹ EBRD, 2006, a.g.e, s.18

- Özelleştirilen tesislerin yeni sahipleri belirli bir süre için tesisin mevcut faaliyetini devam ettirmesi ve üretmek zorunda olduğu ürünleri üretmeye devam etmesi gerekmektedir.
- Tesislerdeki işçilerin belli bir süre işlerine devam etmeleri sağlanacak, işten çıkarılmaları halinde mevcut yasal yükümlülüklerine uymaları gerekmektedir.

1993 yılında fiilen başlamış olan özelleştirme uygulamaları çerçevesinde öncelik, küçük ölçekli hizmet ve ticari işletmelerin özelleştirilmesine verilmiştir. 1994 yılında 1064, 1995 yılında 404, 1996 yılında 227, 1997 yılında 141 ve 1998 yılında 110 işletme özelleştirilmiştir. 1999-2005 yılları arasında ise toplam 146 işletme özelleştirilmiştir. Devlet İstatistik Enstitüsünün verilerine göre, özelleştirme sürecinin başlamasından itibaren 1 Ocak 2006 tarihine kadar geçen sürede toplam 2069 işletme özelleştirilmiştir. Bu rakamlar, serbest piyasa ekonomisine geçişin ilk aşamasında gerçekleştirilen özelleştirmelerden sonra, özelleştirmenin yavaşladığını göstermektedir. Ayrıca, doğal gaz, petrol, ulaşım, telekomünikasyon, sağlık, eğitim ve kültür sektörleri özelleştirme kapsamı dışında tutulmaktadır.²⁰⁰

Türkmenistan'da özel girişimciliği desteklemek amacıyla 1993 yılında ayrı bir Bakanlık oluşturuldu. Bakanlığın amacı yeni oluşmakta olan özel sektörün devletin uyguladığı yeni ekonomik politikalara uyum sağlayabilmelerinin ve gözetimin sağlanmasıdır. Türkmenistan hükümeti, Özel Girişimi Destekleme Bakanlığı ve diğer ilgili kurum ve kuruluşlar özel girişimcilerin karşılaştıkları problemlerin çözüm yollarını araştırmaktadırlar. Bu problemlerin çözümünde en önemli adımlardan biri de özel girişimcileri desteklemeye yönelik ticari bankaların kurulması olacaktır. Buna Özel Girişimciliği Destekleme Bakanlığı öncülük edecektir. Bu bağlamda 1993 yılında Türkmenistan hükümeti, Türkiye Halkbank ve 2 Türkmen Ticaret Bankası (Dayhan bank ve “Türkmenistan” bankası) ortaklığıyla Uluslararası İmar Kalkınma ve Girişimciliği Destekleme Anonim Ticaret Bankası kurulmuştur. Daha sonra (06.04.2000) Türkiye Halkbank'ın ortaklığının bitmesiyle söz konusu banka

²⁰⁰ ‘Kobi’lerin Finansmanı Ve Türkmenistan Uygulaması’ (Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi) Ankara 2007, s.63

“Garagum” Uluslararası Anonim Ticaret Bankası adını almıştır. Ayrıca, Ocak 2000’de 60 milyon ABD dolarlık öz sermaye ile “Erkin Telekeçiliğin İktisadi Zonası Hakkında”, Türkmenistan’ın Kanunu kabul edilmiştir. 4 Kasım 1993’te kurulan Presidentbank’ın birinci hedefi küçük ve orta ölçekli işletmelere kredi finansmanı sağlamaktır. Bunlardan başkade, Türkmenistan Yönetimi ülkenin gıda konusunda kendi kendine yeterliliği konusunda tarım sektörünün geliştirilmesine büyük önem vermektedir. Buna tarım sektöründe özel girişimcilerin desteklenmesi amacıyla Cumhurbaşkanının kararı ile her sene tarım sektöründe faaliyet gösteren özel girişimcilerin finansman sorunlarının çözümüne yönelik il ve ilçe yönetimleri aracılığıyla doğrudan ekilebilir arsa temin edilmesi ve yurtdışından ithal edilen tarım araçlarının karşılıksız verilmesi örnek olarak gösterilebilir.²⁰¹

3.4.2. İşsizlik ve İstihdam

Her ülkede olduğu gibi ulusal ekonomi de işletmeler ve kuruluşlar hareket etmekle birlikte devletin ekonomiye, kültürel ve siyasi alanına doğrudan etki etmektedir.

Bazı işletmelerin, kurumların ve kuruluşların işi maddi değerler yaratmak veya bunları üreticilerden tüketicilere aktarmak iken, diğerlerinin işi kültürel ve sosyal yaşam amacıyla çeşitli hizmetler vermek, devleti yönetmek, genç nesle eğitim sağlamaktan geçiyor.²⁰²

Türkmenistan 1991 sonrası birçok alanda reform hareketleri yapmıştır. Çalışma hayatı ile ilgili düzenlenen yasalarda az değişikliğe gidilmiş, Sovyet dönemi çalışma düzeni devam ettirilmiştir. Ülkede sendikaların kurulması devlet iznine tabi olup, sendika faaliyetleri devlet tarafından kontrol edilmektedir. Türkmenistan geçiş ekonomisi döneminde üretimde büyük kayıplar yaşamıştır. Bu durum ülkenin

²⁰¹ ‘Kobi’lerin Finansmanı Ve Türkmenistan Uygulaması’ (Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi) Ankara 2007, s.91-92

²⁰² M. Hudayyarov- B.Çaryyev- G.Alybayyev, *Türkmenistanın Ykdysady We Durmuş Geografiyası*, (Orta Mekteplerin 8.Nji Synpy Üçin Okuw Kitaby), Türkmen Döwlet Neşiryat Gullugy, Aşkabat, 2013.

ekonomik krizden kurtulması ve piyasa ekonomisine yumuşak bir geçiş için bir takım sosyal tedbirler alınmasına ve kalkınmanın maliyetlerini ve olumsuz yönlerini çalışanlara yansıtılmamak için temel gıda ve temel tüketim mallarında önemli sübvansiyonlara gidilmiştir. Devletin temel ihtiyaçlara uyguladığı sübvansiyonlar devlet yetkilileri için dolaylı olarak sendikaların ücret pazarlığı yapmasına gerek kalmadığı düşüncesini haklı göstermeye çalışmaktadır.²⁰³

Türkmenistan’da 1998 yılında ekonominin değişik sektörlerinde 1.838.700 kişi istihdam edilmektedir. Bu da 1995 yılına bakıldığında bir önceki seneye göre istihdamın %5,1 büyüdüğünü göstermektedir.²⁰⁴

Dünya bankası verilerine göre 2020 yılı işsizlik rakamları %4,9 olarak verilmiştir. Türkmenistan 1999 yılında işsizlik oranı %12,7’dir. Bu oran ülkenin en yüksek işsizlik oranıdır.²⁰⁵

Türkmenistan 24 Eylül 1993 senesinde Uluslararası Çalışma Örgütüne (İLO)’ya üye olmuştur. İstihdam hakkındaki ilk kanun 12 Kasım 1991 senesinde kabul edilmiştir. 18.06.2016 tarihli ve 411-V sayılı “İstihdam hakkında kanun” istihdam politikası, istihdamın teşviki ve istihdam hizmetleri ile ilgili yeni kabul edilen kanun olmakla birlikte aşağıdaki bölümlere yer verilmiştir.

Bölüm I, diğerlerinin yanı sıra, genel kavramlar, istihdam alanındaki devlet politikasının ana yönleri, istihdam edilen nüfus kavramı, bu alandaki devlet garantileri, ayrıca devlet yardımına ihtiyaç duyan kişiler için devlet garantileri ile ilgili genel hükümler, istihdamın teşviki için fon sunar.²⁰⁶

Bölüm II, istihdam alanında devlet düzenlemesini belirler: diğerlerinin yanı sıra, devlet düzenlemelerini uygulayan devlet organları ve bunların yetkileri.

²⁰³ Hüseyin Çiçekoğlu, a.g.e, s. 2

²⁰⁴ Hüseyin Çiçekoğlu, a.g.e, s. 51

²⁰⁵ <https://databank.worldbank.org/reports.aspx?source=2&series=SL.UEM.INTM.ZS&country=TKM>

²⁰⁶ İLO “Türkmenistan ülke profili”

https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:11110:0::NO::P11110_COUNTRY_ID:103551 Erişim tarihi (05.12.2021)

Bölüm III, vatandaşların istihdam alanındaki haklarını, özellikle işe yerleştirme hakkını, istihdam, mesleki oryantasyon, hazırlık, eğitim, niteliklerin iyileştirilmesi konularında bilgi ve danışma hakkını ve ayrıca Türkmenistan dışında işe yerleştirme hakkını belirler.

Bölüm IV, istihdamın organizasyonunu düzenler: diğerlerinin yanı sıra, istihdam hizmeti, nüfus için istihdamın sağlanmasına işverenlerin katılımı, ayrıca sendikaların ve işçileri temsil eden diğer organların istihdamın teşvikine katılımı, ücretli bayındırlık işlerinin organizasyonu, mesleki eğitim, yabancı işgücünün çalıştırılması, işsizliğe karşı gönüllü sigorta oluşturmak.

Bölüm V, bir kişinin işsiz olarak tanınması prosedürünü, ayrıca işsiz kaydını, kaydının geri alınmasını, bir işsiz hak ve görevlerini düzenler.

Bölüm VI, iş kaybı durumunda sosyal garantiler belirler: özellikle, işverenler tarafından işten çıkarılan işçilere maddi yardım garantileri, işsizlik ödeneği ödenmesi ve bunun miktarı.

Bölüm VII, nihai hükümleri belirler.

12 Kasım 1991 tarihli "İstihdam Üzerine" önceki yasayı yürürlükten kaldırır.²⁰⁷

1 Şubat 2005 tarih ve 5-III Sayılı "Gençler İçin Çalışma Hakkının Teminatları Hakkında" kanun kabul edilmiştir. Amaç "Çocuk işçiliğinin ortadan kaldırılması, çocukların ve gençlerin korunması". Bu kanun 6 maddeden oluşmaktadır.²⁰⁸ Buna göre;

1. Tarafların on altı yaşından küçük çocuklarla iş sözleşmesi yapmalarını yasaklar. On beş yaşını doldurmuş çocuklar, ancak velileri (vasi, kayyum)

²⁰⁷ İLO "Türkmenistan ülke profili"

https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:11110:0::NO::P11110_COUNTRY_ID:103551 erişim tarihi (05.12.2021)

²⁰⁸ İLO "Türkmenistan ülke profili"

https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:11110:0::NO::P11110_COUNTRY_ID:103551 Erişim tarihi (05.12.2021)

yazılı muafakatname vermişlerse ve iş faaliyeti onları okula devam etmekten alıkoymazsa işe alınabilir.

2. İşverenlerin, henüz reşit olma yaşını doldurmamış işçileri, kötü çalışma koşullarına sahip işlerde veya tehlikeli, tehlikeli ve yeraltı işlerinde çalıştırmaları yasaktır.
3. Ebeveynler (veya vasiler), bir çocuğu, Türkmenistan'ın yasal Kanunlarında yer alan çocukların hak ve menfaatlerini ihlal eden, özellikle okuldan dışlanmasına yol açan işlerde, sürekli istihdamda çalışmasına izin veremez. Evrensel olarak tanınan uluslararası hukuk normlarına da aykırı bir durumdur.
4. Çocukların iş sağlığı ve güvenliği ile ilgili mevzuata sadece tüzel kişiler (şirketler, kurumlar, kuruluşlar) değil, özel girişimciler ve diğerleri de uymalıdır.
5. Çocukların çalışmaları, hangi biçimde olursa olsun, kalıcı veya geçici olsun, okullarda öğrenmelerine engel oluşturmamalıdır.
6. Çocukların çalışma haklarının ihlali Türkmenistan mevzuatına göre cezalandırılır.

Türkmenistan'ın nüfusu 2018 yılı İMF verilerine göre 5,8 milyondur. Nüfus artış hızı %1,1 olup, %28,9'u 0-14 yaş, %66,9'u ise 15-64 yaş arası, %4,3'ü ise 65 yaş üzeridir.²⁰⁹

Tablo 7: Çalışanların Sektörel Dağılımı

	2012	2013	2014	2015	2016	2017
İstihdam edilen nüfus	100	100	100	100	100	100
Kamu sektörü	24,4	24,7	24,9	24,4	24,2	24,9
Özel sektör	45,4	46,5	46,7	46,6	47,6	48,2

Kaynak: Türkmenistan'ın yıllık baskısı (2018)

Tablo da görüldüğü üzere Türkmenistan işgücü piyasası kamu sektörü 2012 yılı itibaren 24,4'tür. Özel sektör de bu oran 45'4. Kamu sektöründe yıllar itibarı ile

²⁰⁹ Orta Asya Ülkelerinden: Türkmenistan, Ülke Profili, Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı, <https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/orta-asya/turkmenistan/ulke-profil/genel-bilgiler> (Erişim Tarihi: 14.11.2021)

çok az artış ve azalma görülmekte. Özel sektör çalışanların oranı 2012 yılı 45,4 iken 2017 yılına gelindiğinde %3,2'lik artış yaşanmıştır. Genel olarak bakıldığında özel sektörde çalışanların oranı kamu sektörüne göre daha fazladır.

Türkmenistan'da haftalık çalışma saati 40'tır. Dinlenme günleri pazar günü olup, ücretler oldukça düşüktür. Ücretler 2018 yılı döviz kuru bazında hesaplanırsa kişi başına düşen asgari ücret 230 dolara denk gelmektedir. Çalışanların emekli olabilmesi için erkeklerde 62 yaş ve 25 yıl çalışma şartı, 3 çocuklu kadınlarda 56, 4 çocuklu kadınlarda 55, 5 çocuklu ve daha fazla olanlarda 54 yaşını doldurmuş ve 20 yıl iş görmüş olma şartı aranmaktadır.

Türkmenistan'ın temel ekonomik verileri Nisan 2021 yılı tahmini İMF verilerine göre: GSYİH: 54.218 milyar Dolar, KBGSYİH: 9.032 \$, Büyüme Oranı: %4,56'dır.

Tablo 8: Büyük ve Orta Ölçekli İşletmelerde Çalışanların Cinsiyete Göre Dağılımı

	2012	2013	2014	2015	2016	2017
İstihdam Edilen toplam nüfus	100	100	100	100	100	100
Erkekler	59,4	60,1	59,8	59,9	58,9	58,9
Kadınlar	40,6	39,9	40,2	40,1	41,1	41,3

Kaynak: Türkmenistan'ın yıllık baskısı (2018)

Tablodaki verilere göre 2012-2017 yılları içindeki büyük ve orta işletmelerde çalışanların cinsiyete göre dağılımı verilmiştir. Buna göre, erkeklerde istihdam edilme oranı fazla iken, kadınlardaki oran erkeklere nazaran %20 azdır. Bu durum 2013 yılında gelindiğinde erkeklerdeki istihdam oranı %0,5 artarken kadınlarda ise tam tersi düşüş görülmektedir. 2016 yılındaki kadın istihdam oranı artmış erkek istihdam edilme oranı da azalmıştır. Bu durumdan anlaşıldığı üzere kadınların istihdama dahil edilme oranları yıl geçtikçe artış göstermektedir.

3.4.3 Türkmenistan'daki Sendikalar (Kardeşler Arkalaşığı)

Türkmenistan Sendikalar yasası 28 Nisan 1995'te Türkmenistan Sendikalar Kurucu Kongresi'nde kabul edildi. Yasaya değişiklikler ve eklemeler, Türkmenistan Ulusal Sendikalar Merkezi'nin 15 Aralık 2017 tarihli kararına dayanılarak yapılmıştır.

Ülkede sendikacılık eski Sovyet dönemi sendika anlayışının devamı olarak yapılmaktadır. Türkmenistan'da sendikaya mesleki dayanışma anlamına gelen Kardeşler Arkalaşığı denmektedir. Türkmenistan'da devlet sendikacılığı vardır. Sendikaların grev ve lokavt hakkı yoktur. Nedeni se çalışma hayatının yeni gelişiyor olması, endüstrileşmenin ve Pazar ekonomisine geçişte barışı korumak ve devlet eli ile kalkınma hamlesini hızlandırmaktır.²¹⁰

Türkmenistan geçiş döneminde iş ilişkilerini düzenleyen yasalarda bazı değişiklik yapılması kanaatine varmıştır. Ülke sendika konusunda devlet sendikacılığını devam ettirmektedir. Türkmenistan'da sendikalar işkolu sendikaları şeklinde örgütlenmiş, faaliyetlerini devlet denetiminde sürdürmektedir. Türkmenistan'da sendikaların grev kararı alma yetkisinin olmadığı gibi, ücret pazarlık hakkı da yoktur.

Ülkede gerçekleştirilen sanayileşme, işçi ve işveren ilişkilerinde yeni düzenlemelerin yapılmasını, artan işçi sayısı ve işçilerin yeni talepleri çalışma ilişkilerinde ve sendikal faaliyetlerde piyasa ekonomisinin şartlarına uygun yeni anlayışın oluşmasına katkı sağlayacaktır.²¹¹

Türkmenistan da sendikalar devlete bağlı özerk bir kurum olup, kurulması ve kapatılması yasa ile düzenlenir. Fakat üye olmak isteyenlere giriş çıkışlar tamamen serbesttir. Ülkedeki çalışma hayatına devlet müdahalesi doğal olarak yüksektir. Sebep

²¹⁰ Hüseyin Çiçekoğlu, a.g.e, s. 94-95

²¹¹ Hüseyin Çiçekoğlu, a.g.e, s. 52

şudur ki özelleştirme yeteri kadar gelişmediği için çalışanların büyük bir kısmı devlette çalışmaktadır. Bu durumda devletin çalışma hayatına daha fazla müdahalesini içerir.

Türkmenistan sendikalar kanununun 3. Bendinde, sendikalar siyasi amaç gütmeyen özerk, bağımsız bir kuruluş olmakla birlikte Umumu Milli kalkınma hareketinin sınırları içinde devlet, seçimle işbaşına gelen, yasama yürütme organları, belediyeler, özel ve kamu sektörleri dernek ve vakıflarla ilişkilerinde hukuki olarak denk görev ve vazifelerini iyi niyetle yerine getirirler demektedir. Ülke sendikaları siyasi faaliyette bulunamazlar ama üyelerinin haklarını korumakla görevli özerk bir kurumdur.²¹²

Türkmenistan'da sendikalar devlet tarafından kurularak, faaliyetlerini kanunlar çerçevesinde ve yine devlet tarafından yürütülmektedirler. Ülkedeki en büyük işveren olduğundan dolayı işveren sendikası yoktur.

Türkmenistan'daki sendikacılık Türkiye'den farklı olup tamamen devlet tarafından yürütülmektedir. Kurum sadece bireysel iş anlaşmazlıkları ortaya çıktığında devreye girmektedir.

Türkmenistan ilk Cumhurbaşkanı Saparmyrat Türkmenbaşı 4 Mayıs 2001 tarihinde yapılan sendika kurultayında Türkmenistan sendikasının en önemli görevi fakir ve ihtiyaç sahibi kimselere yardımcı olmak ve onlara sahip çıkmak olduğunu söylemiştir.

EBRD' deki kaynaklara bakıldığında 2000 senesi için Türkmenistan sendikalaşma oranı %60 oranındadır. Bütün kamuda çalışanlar sendikalıdır.

Sendika üyelerinin %35'i devlet tarım işletmelerinde çalışanlardan oluşmaktadır. Sendika üyelerinin %47'si kadın, %31'i ise 30 yaş altı gençlerden oluşmaktadır. Türkmenistan sendikaları 7,753 alt teşkilattan, 17 ayrı işkoluna dahil

²¹² “Türkmenistanın kardeşler arkalaşyklary”, <https://www.tkamm.gov.tm/tm/kanuncylyk/13405>, (Erişim 10.10.2021)

sendika birliklerinden, vilayetlerde, etraplarda ve şehirlerdeki 60 birlikten oluşmaktadır.²¹³

Türkmenistan piyasa ekonomisine geçiş sürecinde çalışma hayatını düzenleyen yasalarda piyasa ekonomisine uygun düzenlemeleri zamana yayarak yeniden düzenlemeye çalışmaktadır. Ülke yönetimi her alanda özgürlükleri geliştirirken sosyal ve çalışma barışının, ekonomik ve toplumsal istikrarın bozulmamasına özen göstermektedir. Bu endişeler Türkmenistan'ın demokratik gelişimini yavaşlatmaktadır.²¹⁴

Sovyetler Birliği üretim bantlarının devlete ait olması nedeni ile bütün halkın mavi yaka veya beyaz yaka olarak adlandırılmasından da bilindiği üzere işçi haklarına önem verilmektedir.²¹⁵

3.4.4. Sosyal Sigorta ve Sosyal Güvenlik, İş Hukuku

Sovyetlerde sosyal güvenlik ve sosyal sigorta kavramları birbirinden farklıdır. Sosyal Güvenlik, hizmet sektöründe çalışan işçilere uygulanmakta ve toplumun küçük bölümüne hizmet etmektedir. Sosyal sigorta kavramı ise devlet işletmelerinde çalışan işçi ve memurları kapsamaktadır. Bu kurumlar sendikalar tarafından yürütülmüş, giderleri ise devlet kurumları ödemeleriyle karşılanmıştır.²¹⁶

3.4.4.1. Sosyal Sigortalar

SSCB'de sosyal sigortalar 4'e ayrılmıştır. Bunlar: emeklilik, iş göremezlik ödenekleri, ölüm ve aile yardımlarıdır. Kavramlara geçmeden önce Sovyetlerdeki aylık ortalama ücrete ve bu aylıkların satın alma gücüne bakıldığında kentte yaşayan

²¹³ Hüseyin Çiçekoğlu, a.g.e, s. 160

²¹⁴ Hüseyin Çiçekoğlu, a.g.e, s. 5

²¹⁵ Hüseyin Çiçekoğlu, a.g.e, s. 62

²¹⁶ Wladimir Naleszkiyewiç “*Sosyal Rusya’da Sosyal Sigortaların Finansmanı Ve Kapsamı*”, Marquette Üniversitesi, Ocak 1964, s.299-300.

bir ailenin ortama geliri 112 (yeni) rubledir. Bir ailenin asgarî geçim ücreti ayda 52 (yeni) ruble'la denk gelmektedir. Bu rakamlar 1954 yılı için verilmiştir.²¹⁷

Emeklilik maaşları, 60 yaşına gelen erkeklerin en az 25 yıl çalışmış olmaları durumunda, kadınlarda ise en az 20 yıl çalışma ve 55 yaşını doldurma şartı aranır. Emeklilik ödemeleri her dönemde olduğu gibi, devletin bütçesinde önemli paya sahiptir. Talep hakkını elde edenlerin sayısı bakımından büyük grubu oluşturur. Aylıklar her ay nakden ödenmiş. Bu aylıklar nakden ödenir. Ortalama emekli aylığı 30 ruble, en üst sınır işe 120 ruble olarak belirlenmiştir. Emekli birey çalışmaya devam ettiği takdirde, 15 ruble emekli aylığına eklenerek verilmektedir. Ortalama emekli aylığı mevcut kazancın %40 ile %60 arasında hesaplanmaktadır.²¹⁸

Aile yardımları; çalışan kadınlara doğum izni verilmiştir. Ücretli annelik izni ortalama 112 gün olarak hesaplanmıştır. Annelik izni ödemeleri, eğer anne 2 yıldan az çalışmış ise, ücretlerin 2/3'ü kadar, iki ve daha fazla çalışma süresi olan kadınlar ise %100'ne hak kazanırlar. Buna ek olarak aylık geliri 50 rubleyi geçmeyen annelere 30 ruble doğum parası verilir.²¹⁹

İşsizlik Ödenekleri: Sovyet Sosyal Sigortasında genel anlamıyla işsizlik ödenekleri mevcut değildir. SSCB çalışmak isteyen vatandaşını iş ile temin ettiğini vurgular. Bundan dolayı işini kaybeden veya işini değiştiren işçi kendi kararlarının sonucuna katlanacaktır.²²⁰

Kolektif Çiftlik İşçileri; kolektif topraklarda iş gören çiftçiler sigorta kapsamı dışında bırakılmış. Bu çalışanlar devlet işçisi sayılmaz. Kooperatiflerde birleşen çiftçiler dolaylı yoldan da olsa, bu kooperatiflerin birer üyesi sayılır. Sovyet nüfusunun yarısından fazlasının kırsal alanda yaşamasından ötürü bu durum istisna sayılmaktadır.²²¹

²¹⁷ Wladimir Naleszkiyewiç “*Sosyal Rusya’da Sosyal Sigortaların Finansmanı Ve Kapsamı*”, Marquette Üniversitesi, Ocak 1964, s.301

²¹⁸ Wladimir Naleszkiyewiç, a.g.e, s.303.

²¹⁹ Wladimir Naleszkiyewiç, a.g.e, s.303.

²²⁰ Wladimir Naleszkiyewiç, a.g.e, s.304.

²²¹ Wladimir Naleszkiyewiç, a.g.e, s.305.

Türkmenistan SSCB'nin iş hukukunun 16. Bölümünün 244. Maddesinde sosyal sigorta hizmetlerinden bahsedilmiştir ve “sosyal sigortalar tüm işçi ve memurları kapsamaktadır” denilmektedir. Devlet bütün vatandaşlarını bu kurumun sunduğu sağlık ve emeklilik hizmetlerinden yararlanmasını zorunlu hale getirmiştir. İşverenin yine devlet olduğunu düşündüğümüzde, devletin bütün vatandaşlara iş vermek zorunluluğu bu sistemin kolayca işlerlik kazanacağı aşikardır.²²²

Sigorta kurumunun finansman gelirleri işçilerden kesinti yapılmaksızın memur ve işçilerin çalıştığı işletmeler, idareler ve kurumların yöneticileri işletme hesabından sosyal sigortalar kurumuna prim öderler.²²³ İşyerleri çalıştırdığı işçi ya da memuru bu sosyal haklardan mahrum bırakamaz denilerekten bütün çalışanları sosyal sigortalar kapsamına almaktadır.²²⁴

3.4.4.2. Sosyal Güvenlik

Kolhoz üyeleri emekli yaşına geldiğinde, merkez fonundan aylığını alıyordu. Bunun dışında aileyi geçindiren kişinin çalışamaması durumunda veya iş kazası sonucunda hayatını kaybetmesi durumunda, merkezi fon tazminat ödemeleri yapılmakta idi. Kadınların doğum izinlerinde, işçilerin sağlık problemleri ortaya çıktığında, merkez fonu tarafından yardım sağlanıyordu.²²⁵

Türkmenistan sosyal güvenlik sisteminin işçi, işveren ve devlet açısından bakıldığında sistem Sovyetlerden gelen sistemi büyük ölçüde kullanmaya devam ettirmektedir. Sosyal güvenlik sistemi devletin kontrolindedir. İş hukuku, işveren ve sendika kavramları yetersizdir. Bundan dolayıdır ki çalışanların iş güvenceleri eksiktir. İşveren ve çalışanın sendikal hakları yoktur. Ücretler devlet tarafından belirlenmektedir. Çalışma hayatını düzenleyen yasaların ve alt yapının geliştirilmesine ihtiyaç vardır.²²⁶

²²² Hüseyin Çiçekoğlu, a.g.e, s. 63

²²³ Hüseyin Çiçekoğlu, a.g.e, s. 63-64

²²⁴ Hüseyin Çiçekoğlu, a.g.e, s. 64

²²⁵ Suray Charyyeva, a.g.e, s.56

²²⁶ Hüseyin Çiçekoğlu, a.g.e, s. 89-90

3.4.4.3. İş Hukuku

01 Temmuz 2009 yılında ilk olarak “Türkmenistan İş kanunu onaylama ve uygulama” kanunu kabul edilmiştir.

Bu kanun 2009 İş Kanunu'nu yayımlar ve yürürlüğe giriş tarihini belirler. Kanunun yürürlüğe girmesiyle birlikte daha önce kabul edilmiş aşağıdaki kanunlar yürürlükten kaldırılacaktır:

- 1) Değiştirilmiş şekliyle 1972 tarihli İş Kanunu;
- 2) 1 Ekim 1993 tarihli iş sağlığı ve güvenliği kanunu;
- 3) 12 Haziran 1997 tarihli izin kanunu.

Türkmenistan 18 Nisan 2009 tarihli iş kanunu 12 Kasım 1991 tarih ve 598-XII Sayılı İstihdam Kanunu (En son değiştirilen şekliyle 18 Nisan 2009 tarihli Konsolide metin). 2009 yılında kabul edilen İş Kanunu, 1991 senesinde kabul edilen İstihdam Yasasında metin değişikliğine gidilmiştir. Ayrıca 4 Temmuz 2013 tarihli “Türkmenistan İş Kanun’unu değiştiren ve Tamamlayan” kanun kabul edilmiştir.

Türkmenistan iş hukukunda işçi-memur ayrımının olmamasının bir nedeni de her iki durumda da işverenin devlet olması, özel sektörde KOBİ düzeyinin yeterince gelişmemesinden kaynaklanmaktadır. Ülke bağımsızlıktan sonra enflasyon ile mücadele ederken diğer taraftan işsizliğin azaltılması ile ilgili zor günler yaşamıştır. İş hukukunun 5. Maddesinde “işçilerin hayat standartlarını düşürücü ve çalışma koşullarını zorlayıcı herhangi bir uygulama yapılamaz ve yönetmelik çıkarılamaz” denmektedir. Türkmenistan İş hukuku hava, deniz, ulaşım, üretim ve hizmet sektörü, kamu ve özel sektör çalışanlarını kapsamaktadır. İş hukukunda memur-işçi ayrımı yapılmaksızın bütün çalışanlar Türkmenistan’ın İş hukuku kurallarına uymakla yükümlüdürler.

Ülke sınırları dışında çalışan Türkmenler de buldukları ülkenin iş güvencesi hukukuna tabidirler.

3.4.5 Ücretler, Vergiler ve Gelir Dağılımı

Üretimde kaliteyi artırmak, verimliliği sağlamak, emeğin karşılı olan işçi ücretlerini artırarak sağlanabilirdi. TSSC’de ücretler emeğin niteliğine göre değişmekteydi. İşçiler nakdi gelir istemekteydi. SSCB Cumhuriyetleri, eskiden merkezden gelen karara göre ödeme yapıyordu, zamanla ülkeler maaş seviyelerini kendileri belirlemiştir. Türkmenistan çiftçilerinin kazandığı paranın %25’ni nakit olarak ödemeye karar verildi. Ailedeki kişi sayısı veya dayhan birliklerinin durumuna göre değişiklik göstermektedir. Bu oran %50’ye kadar çıkıyordu. Türkmenistan’da pamuk üreten birliklerde istenilen durum gerçekleştiği için maaşların %50’si parasal olarak karşılanıyordu. Diğer %50’lik kısım gıda ve tekstil ihtiyaçları olarak karşılanıyordu. 1956 yılına kadar devam eden bu durum ortadan kaldırılmıştır. 1956 sonrası bu uygulama kaldırıldı ve emeğin karşılığı tamamen parasal olarak verilmeye başlandı.²²⁷

Türkmenistan’da 2007 yılı baz alındığında tarımın GSYİH içindeki payı 565,1 milyon dolar olarak hesaplanmıştır. Aynı yıl için ortalama bir tarım işçisinin aylık geliri 1,258 Manat’tı (2007 döviz kurları ile 53,5 ABD doları). Bu rakam ortalama bir çiftçinin elde ettiği gelirdir, ancak bazı işçilerin geliri ortalama altındadır. 2002 – 2005 yılları arası kiralık arazisine pamuk eken bir çiftçinin yıllık geliri 55 – 85 ABD doları arasındayken, buğday eken çiftçinin durumu daha da kötüdür. Buğdaydan alınan yıllık gelir 31 – 56 ABD dolarıdır. Tarım sektöründe çalışan işçiler en düşük gelire sahip bireylerdir. Gıda ihtiyacının ancak %48,7’lik bölümünü karşılayabilmektedirler.²²⁸

Lerman ve arkadaşları, “Alternatif tarımsal ürünlere dayalı olarak Türkmenistan kırsal nüfusunun gelirlerinin artma potansiyeli” adında ülke tarım ekonomisinin gelişmesi için çalışmalar yapmışlar. Çalışmanın amacı tarımdan en yüksek verimi elde ederek, ülke ekonomisine katkı sağlamak amaçlanmıştır. Programa göre 2 yön oluşturulmuş; buna göre, verimsiz ve kalitesiz ürünlerin üretilmesini durdurarak, yurt dışında önem arz eden , yüksek fiyatlardan satılabilecek tarım

²²⁷ Suray Charyyeva, a.g.e, s.53

²²⁸ Suray Charyyeva, a.g.e, s.110

ürünlerinin üretilmesi kanaatine varmışlardır. Tarım ürünleri için ülke iklim, güneş enerjisi, toprak ve emek açısından oldukça elverişlidir. Programın etkisini görmek için ortalama 10-15 yıllık süre lazımdır. İlk aşamada, devletin altyapıyı oluşturması gerekmekte. Örneğin: ambalaj, taşımacılık ve burada çalışacak işçilerin ayarlanması gibi. İkinci aşama, programı takip ederek işlerin ilerleyişini kontrol etmek ve yeterli seviyede yatırım yapmasıdır. Program sadece tarım sektöründe değil, finans, sanayi sektörünü de kalkındıracaktır. Programın uygulanıp, uygulanmadığı bilinmemektedir.²²⁹

Türkmenistan iş hukukunun 78. Maddesinde (zahmete göre hak tölemek) başlığı ile işçi haklarının başında kişinin emeğinin karşılığı ücret alması beyan edilmiştir. Ücretler kadın-erkek ayrımı yapılmaksızın yaşına, milletine, dinine göre ayrımcılık yapılması kesinlikle yasaktır. İşçi memur ücretleri devlet tarafından belirlenen miktarın altında olamaz. Kanununun 80. Maddesinde ücretler profesyonel sendikaların ve hükümet temsilcilerinin katılımı ile belirlenmektedir.²³⁰

Yine aynı zamanda uzmanlık gerektiren işlerde çalışan işçilerin ücretleri uzmanlık derecesine göre ödenir. Ve bayram günleri çalışanların ücretleri iki kat olarak ödenmek zorundadır.

İş hukukunun 101. Maddesinde işten çıkarılan işçinin çalışma belgesi* (zahmet defteri) iş yeri tarafından işçiye verilmelidir. Eğer iş yeri belgeyi vermekte gecikirse ve işçi bu sebepten ötürü başka işe başlayamayacak olursa, çalışma belgesini geciktiren işyeri işçiye her gün ortalama ücret üzerinden tazminat ödemekle yükümlüdür. Kanununun 102. Maddesinde işe yeni başlayan işçiye, işyeri beş gün içinde işçinin sorumluluklarını, iş yeri kurallarını ve işçinin haklarını belirleyen sözleşmeyi işçiye verir. Çalışma belgesi 5 günlük bir işyerinde çalışan her işçi için düzenlenir.

Günümüzde olduğu gibi vergiler her asırda vardı.

Türkmen şairi Dövletmammet Azadi ağır vergilerin haklı zorlayacağı için karşı çıkmış ve verginin adaleti konusuna değinmiştir. Her bir alınan fazla vergi,

²²⁹ Suray Charyyeva, a.g.e, s.111

²³⁰ Hüseyin Çiçekoğlu, a.g.e, s. 70

ekonomiyi sıkıntıya sokacağı konusunu da ifade etmiştir. Şair yazdığı eserlerinde adaletsiz vergi alan devlet yöneticilerini anlatmaya çalışmıştır. Devletin çiftçiden aldığı vergilerden dolayı halkın varlıklarını dahi sürdüremeyecek dereceye geldiğini görmüştür. Azadi, hükümet ve hazineyi, halk ile onun refahını birbirinden ayrı olarak değerlendirmiyordu. Devlet halkın yaşam kalitesini artırması için önlemler almalı, vergilendirmede de adalet ilkesi sağlanarak refaha erişebileceğini ifade etmiştir. Devletin asıl zenginliğinin göstergesi hazineye değil, halkın refahına bakılarak söylenebileceğini ifade etmiştir”.²³¹

Şairin vergi meselelerine dair görüşleri, bu konularda derin bilgiye sahip olduğunu açıklamaktadır. Azadi, halkını, devlet yetkililerinin halka ettiği zorluklardan korumaya çalışmıştır. Hükümdar halkı ağır vergiler ödetmekle kalmayıp, bunun vatandaşların görevi olduğunu düşünmüştür.²³²

Bağımsızlıkla birlikte her ülkelerin kendi vergi sistemini oluşturmasına karar verildi. Bu karar, kazancı sabit işletme vergisi, katma değer vergisi, stokları yenileme ve satış vergileri, çeşitli mal ve hizmetlerden alınan vergileri kapsamıştır. Bunlarla beraber bireysel gelir vergisi sistemi de yeniden yapılandırılmıştır.²³³

Liberal sistemdeki vergiler, planlı ekonomideki vergilerden farklıdır. Vergi şekli karma ve farklı olmakla birlikte, SSCB ülkelerinin GSYİH’deki payı oldukça ilginçtir. Piyasadaki üretimi devletin planladığı düşünülürse, gerçekte vergi almak mantıksızdır. Bunun dışında hükümet devlet işletmelerinin ve işçilerin kazançlarından da vergi alınmaktaydı. Devletin topladığı vergilerin geleni gizli vergilerdi. Hükümet ihtiyaç duyduğunda vergileri değiştirebiliyordu. Yeri geldiğinde KİT’ler için vergi indirimleri yaptığı da görülmüştür.²³⁴

²³¹ Halov, Turan, Dinç, a.g.e, s.124

²³² Halov, Turan, Dinç, a.g.e, s.125

*Zahmet defteri – işçinin zahmet defterinde mezun olduğu okul, işçinin işe başladığı tarih, hangi iş yerinde çalıştığı, işçinin mesleği, uzmanlık alanları, işten hangi sebeple ayrıldığı, yaşı, sosyal sigortalar ile ilgili bilgiler beyan edilir. Her işçinin zahmet depderçesinin olması zorunludur.

²³³ Devlet ODABAŞ, ”Piyasa Ekonomisine Geçiş Sürecinde Sermaye Piyasasının Rolü ve Önemi: Türkmenistan Örneği”, (Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi) Haziran 2001, s.119.

²³⁴ Scaffer- Turley, 2000’den aktaran; Asuman Altay, a.g.e, s.81

Geçiş ekonomileri vergi sistemlerini düzenlediğinde önceliği Kurumlar Vergisi almıştır. 1996 senesinde 25 geçiş ülkesinde Katma Değer Vergisi (KDV) kabul edilmiştir. Çoğu ülke de bazı kamu idareleri ve eğitim sistemleri KDV'den muaf tutulmuştur. Söz konusu devletlerin genelinde Sosyal Güvenlik Vergisi, işveren ve çalışanın katkıları ile ödenmektedir.²³⁵

Geçiş ekonomilerinde vergi analizleri yapıldığında bu ekonomilerde vergi gelirlerindeki etkinsizliğin ana nedenlerini araştırmışlardır. Buna göre 2 sebep ortaya çıkmaktadır; "vergi idarelerinin geride kalması" ile "vergi toplama gücünün yetersizliği" olarak açıklamışlardır. Geçiş ekonomilerinin mali düzeni oturtamamalarının nedeni hükümetin vergi sağlama konusunda ilişkileri yürütememesinden kaynaklanmaktadır. Vergi kapasitesinin düşüklüğünü, kişi başına düşen milli gelirin ortalama 1000 ABD Doları civarında olması ile açıklanabilir. Ancak bu devletler de yolsuzluk ve rüşvetin fazla olduğu unutulmamalıdır.²³⁶

²³⁵ Asuman altay, a.g.e, s.81

²³⁶ Asuman Altay, a.g.e, s.83

SONUÇ

Geçmişî oğuz boylarına dayanan Türkmenler geçimini tarım ve hayvancılıktan sağlayan göçebe hayatı yaşayan halktı. Büyük Selçuklu Devletinin kurulduğu bu topraklar döneminin en önemli ticaret merkeziydi. Selçuklu devletinin başkenti olan, şimdiki Mary vilayetinde yerleşen Merv şehrinde yapılan kazılarda da görülmektedir ki gelişmiş bir ticaret ve medeniyet vardı. Ve yine kazılardan çıkan el sanatı ürünleri, gümüş, madeni paralar ve hatta bu paralara Padişahların kendi isimlerini verdikleri görülmektedir.

19. asrın sonlarına doğru Çarlık Rusya'sı Orta Asya topraklarını işgali altına almıştır. Çarlık Rusya'sının bu toprakları işgal etmesindeki esas neden, Orta Asya'nın ticari merkez oluşudur. Çarlıkların bu topraklara gelmesi Türkistan'da yaşayan halkların ekonomik, sosyal, kültürel değişikliğe uğramasına neden olmuştur. Hazardaki zenginliklerin farkına varan Ruslar Türkmenistan'daki merkezini Zakaspi bölgesinde kurmuştur. Zakaspi Çarlık Rusya'sının önemli gelir kaynaklarından biriydi. Tarımdan elde edilen gelirin büyük kısmı çiftçinin elinden alınıyordu.

Asırlar boyu devlet kurma arzusu ile yaşayan Türkmenler 1924 yılında Türkmenistan Sovyet Sosyal Cumhuriyetinin kurulmasıyla amaçlarına ulaşmışlardır. Fakat ekonomik gelişmemişlik, üretimin büyük kısmının sadece tarım üzerinden ilerlemesi, kaynak yetersizliğinden çıkan sorunlar hala da devam etmekteydi. Türkistan'daki sınırlar belirlenmiş ve Türkmenistan'ın iki vilayeti sınırlara dahil edilmiştir. Bunlar Hiva'daki Dashoguz ve Buhara'daki Lebap vilayetleridir. Bugün Türkmenistan sınırları dışında yaşayan bir milyona yakın Türkmen vardır. Türkmen halkının önemli bir kısmının yaşadığı bu vilayetlerde az da olsa Özbek kültürü etkisini göstermektedir. SSCB de döneminde insanlar bütün ülkelere vizesiz giriş-çıkış yapabilmekteydiler. SSCB'in dağılmasıyla birlikte bütün ülkeler vize uygulamasına gitmiştir.

Sosyalizmin ilk başlarında ülkede sanayiye dair elle tutulur bir şey yoktu. Ülkede üretilen hammadde başka yerde işleniyordu. Çünkü tarımla uğraşan halkın gözünü açmak istemiyorlardı. SSCB de her devletin bir görevi vardı. Türkmenistan'ın

görevi ise pamuk üretmek idi. Hazarda kurulan sanayi işletmelerinde merkezden gelen iş bilenler çalıştırılıyordu.

1924 yılından sonra sanayi belli bir derecede gelişmiş. Türkmenistan'da tarım endüstrisine önem verilmiş, çiftçilerin daha verimli üretim yapması için makine gübre yardımları yapılmıştır.

Bağımsızlığına kavuşmuş ülke merkezi sistemden piyasa ekonomisine geçmeye çalışmıştır. Türkmenistan piyasa ekonomisine geçişi tamamlayamayan bir ülkedir. Bundan dolayıdır ki devletin ekonomiye müdahalesi devam etmektedir. Diğer açıdan bakıldığında ise özel sektörün tam anlamda gelişmemesi ve ekonomide kamu sektörünün yerinin fazla olması piyasa ekonomisinin gelişmesinde en önemli engellerden biridir. Günümüze gelindiğinde ise demiryolları, havayolları, enerji sistemleri, telekomünikasyon sistemleri hala da devlet tekelindedir. Rekabetçi ortamın olmamasından dolayı ülkede ürün çeşitliliği azdır. Piyasanın işlevselliğini kazanmak için devletin ekonomiye müdahalesini azaltması, özel sektörün önünü açması, yerli ve yabancı yatırımcıları teşvik amaçlı alt yapının geliştirilmesi gerekiyor.

Transformasyonun başlangıcında halkın piyasaya duyduğu güvensiz ortam vardı. Geçiş devrinde pazarın kapsamının geliştirilmesi, toplumun istikrarının sağlanması, ekonomi için en etkin metodların uygulanması amaçlanmıştır. Ülke zengin altyapıya sahip olduğundan geçişin başında diğer BDT ülkeleri kadar etkilenmemiştir.

Yeraltı zenginliği olan Türkmenistan dış ticaret kalemlerinin en önemli kaynağı doğalgaz, petrol, kimya, minerallerdir. Dış ticaret gelirinin büyük kısmı Avrupa ve Asya ülkelerinden sağlanmaktadır.

Özel sektörü geliştirmek desteklemek amaçlı çalışmalar yapılmaktadır. Ama bu çalışmalar yetersiz kalmaktadır. Devletin piyasaya müdahalesinin minimuma indirilmesi, aksi takdirde özel ve hizmetler sektöründe gelişmelerin olmaması kaçınılmazdır.

Turizm sektöründe önemli alt yapı çalışmalarının yürütülmesine rağmen sektörün ekonomideki payı oldukça azdır. Türkmen toprakları büyük devletlerin kurulduğu, medeniyet merkezinin geliştiği, Hazar kıyısında inşa edilen “Avaza Milli Turizm Zonası”nın, beyaz şehir Aşkabat’ın görülmeye değer yerlerden olduğunu söyleyebiliriz. Türkmenistan’daki sıkı vize uygulaması, ülkenin dışa kapalı politika uyguladığını göstermektedir. Turizm sektöründeki yapılan reformlar, sıkı vize uygulamasından dolayı yetersiz kalmaktadır. Sektörün geliştirilmesi açısından yabancı turistlerin ülkeye girişindeki problemlerin ortadan kaldırılması gerekmektedir. Çünkü yabancı turist kendisiyle birlikte döviz girdisi sağlayacak ve ülke ekonomisine katkıda bulunacaktır.

Türkmenistan’ın diğer önem arz eden sektörü tarımdır. Nüfusun önemli kısmı tarım ve hayvancılık ile geçim sağlamaktadır. Devlet tarım işletmeleri adı altında, Dayhan birliklerine bağlı kiralık topraklarda buğday, pamuk yetiştirilmektedir. Çiftçilerin kiraladığı bu arazilere neyin ekileceğine devlet karar vermektedir. Diğer taraftan devlet çiftçinin makine, gübre, araç gereçlerini sağlamaktadır. Dayhan (çiftçi) birliklerinde çalışanlar ektiği ürüne göre; çiftçi eğer buğday ektiyse, haziran ayında yaptığı hasata göre girdi sağlar. Ve aldığı bir kerelik geliri ile bütün senesini geçirmek zorundadır. Kiraladığı toprakta pamuk yetiştiren çiftçide aynı durumdadır. Durum böyle olunca köy yerinde yaşayan çiftçiler ek gelir olarak hayvan yetiştirmektedirler. Yetiştirdikleri hayvanların sütünü satarak, kendi bahçelerine meyve ve sebze ekerek hem kendi ihtiyaçlarını karşılamakta hem de pazarlarda satarak gelir elde etmektedirler. Kırsal kesimde yaşayan halk kalabalık aile yapısına sahiptirler. Devletin de nüfusu arttırma politikası gereği yeni doğan bebeklere devlet destekleri verilmektedir. Devlet yardımları çocuklar 3 yaşına gelene kadar devam ettirmektedir. Kiralanan arazide ürün yetiştirilirken önemli ölçüde insan gücüne ihtiyaç vardır. Aile fertleri hepsi birlikte topraklarda çalışmaktadırlar. Ailedeki küçük çocuklar bahçe işlerinde ve yeri geldiğinde hayvanların güdülmesine yardım ederek aile ekonomisine katkıda bulunmaktadırlar.

Türkmenistan'ın tarımla uğraşan halkı desteklemek amacıyla yeni sürdürülebilir tarım reformları geliştirmesi, çiftçinin verimliliğini arttırmak için her türlü gelişmeleri takip ederek uygulamaya koyması gerekmektedir.

Çalışma hayatı ile ilgili reformlar hayata geçirilse de eksik kalmaktadır. Çalışma hayatında Sovyet sistemi devam ettirilmektedir. Türkmenistan'da sendikalar devlet kontrolü altında işlerini yürütmektedir. Devlet geçiş döneminin başında sübvansiyonlar yaparak, üretim kayıplarının halkı etkilememesini sağlamıştır.

24 Eylül 1993 senesinde ILO'ya üye olan Türkmenistan, ilk istihdam hakkındaki kanununu 29 Kasım 1991 senesinde kabul etmiştir. Daha sonra 18 Haziran 2016 senesinde istihdam hakkında kabul edilen kanunda istihdam politikalarına, teşviklere ve hizmetlerine yer vermiştir. İşgücünün sektörel dağılımına bakıldığında Kamu sektöründe istihdam edilme oranı özel sektöre göre azdır.

Türkmenistan'ın sendika kavramı diğer ülkelere göre farklıdır. Devletin sendika anlayışı Sovyetlerin sendika anlayışı ile aynıdır. Ülkede sadece devlet sendikası mevcuttur. İşveren sendikası ise, işverenin devlet olduğu için işveren sendikasına ihtiyaç duyulmamıştır. Aynı zamanda sendikaların grev ve lokavt hakları da yoktur. Türkmenistan'da kamu sektöründe çalışan bütün memurlar sendikalıdır. Sendikaya üye olmak veya çıkmak tamamen kişinin kendisine bağlıdır.

Türkmenistan'daki sendikacılığın asıl amacı birlik oluşturmak, üyelerine sosyal ve ekonomik alanda yardım etmek ve daha çok bireysel problemleri çözmek olarak yürütülmektedir. Sendikaların ücret belirleme gibi hakkı yoktur. Çalışma hayatı alanında insan haklarını korumada, çalışma ilişkilerini düzenlemede, sendika ve toplu pazarlık konularında daha gerçekçi reformların yapılmasına, çalışanları korumak adına sendikaların pazarlık hakkının olmasına ihtiyaç vardır.

Dönüşümün sonucunda sanayi sektörü istikrar kazanmış, hizmet sektöründe birtakım gelişmeler yaşanmıştır. Özel sektörde gelişme istenilen düzeyde olmamıştır. Devlet ekonomiye müdahalesini devam ettirmiştir. Türkmenistan "kademeli strateji takip etme" ve "yaparak öğrenme" reformlarını hayata geçirmemiştir. Ülkenin piyasa

için sınırlı reformlar yapmasından dolayı çalışma hayatında fazla değişiklikler yaşanmamıştır.

Ekonomik gelişmede insan sermayesinin ne denli önemli olduğu tartışmasız bir gerçektir. Bunun için devletin eğitime teşvik için yeni okullar kurması, yüksek öğretime geçişte ailevi destekten yoksun başarılı öğrencilere devlet tarafından bursların verilmesi gerekmektedir. Eğitimli bireylerin topluma kazandırılması, bilinçli bireylerin yetişmesi, sosyal, ekonomik ve siyasi anlamda olumlu etkiler yaratacaktır. Günümüzde gençler dünyanın her yerinde eğitim almaktadırlar.

KAYNAKÇA

Akın.K, (2000), “*Türkiye’de Özelleştirme*”, (Boğaziçi Yöneticiler Vakfı Merkezi Beyin Fırtınası Meclisi Toplantı Notları.

Alaca Ticaret ve Sanayi Odası, “*Türkmenistan Ülke Raporu*”.
<https://www.alacatso.org.tr/>

Altay.A, (2002), “*Geçiş Ekonomilerinde Devletin Ekonomik Roller, Görevleri Ve Kobi'lerin Durumu*”, (Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü), İ, Ü İktisat Fakültesi Maliye Araştırma Merkezi Konferansları 41. Seri.

Altyn Asyryn Ykdysadyyeti, (2006), “*Economy of Golden Century*”, Investment Activity, November.

Annayev, Ballıyev. (1993), “*Türkmen Halkının Köne Tarihundan*” Çarjew, Seyitnazar Seydi adındaki Türkmen döwlet Pedagogiki instituti,

Arbatov. N, (2016), “*Türkmenistan’ın Fiziki Coğrafyası ve Doğal Koruma Bölgeleri*” Yüksek Lisans Tezi.

Bashimov.G, (2016), “*Türkmenistan Pamuk Sektörünün Rekabetçilik Düzeyinin Analizi*” (Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Niğde.

Berdimuhammedov.G, (2017), “*Türkmenistanyň Durmuş-Ykdysady Ösüşinin Döwlet Kadalaşdyrylyşy*”, (Yokary Okuw Mekdeplerinin Talyplary Üçin Okuw Gollanmasy. 1.Tom), Türkmen Döwlet Neşiryat Gullygy, Aşgabat.

Begenjov. B, (2018), “*Türkmenistan’ın Enerji Politikası*”, (yüksek lisans tezi)

CIA Dünya Raporu, 2016

Çapraz.H (2011), “*Çarlık Rusyası'nın Türkistan'da Hâkimiyet Kurması*”, (SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi), Aralık

Çelebi. E, “*Sovyet Türkmenistan'da Eğitimin Genel Durumu*”.

DEİK- Türkmenistan Bilgi Notu, Mart 2021

Dinç.A, Sayın.F.M, Halow.N (2012) “*Türkmenistan Kaynaklarına Göre Büyük Selçuklu İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*”, Türkiye.

Dinç.A, Yayar, Erol. (2010), “*21. Yüzyıla Girerken Türkmenistan Ekonomik, Sosyal, İdari, Siyasi ve Kültürel Özellikleri Açısından Genel Bir Bakış*” (Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İİBF Yayınları No:9).

Duymaz.A, “*Türkmenistan'da Kültürel Kimliğin Kaynağı Olarak Dede Korkut Geleneği*”.

EBRD. (2006) “Türkmenistan” <https://www.ebrd.com/home>, Erişim: (05.05.2020)

EroL. M, S (2001) “*Türkmenistan Devleti'nin Dış Politikasının Temel Sacayağı: Daimi Tarafsızlık Statüsü*”, Asam Türkistan Araştırmaları Masası, Yaz

Güler. E, “*Merkezi Planlamadan Piyasa Ekonomisine Geçişin Politik Ekonomisi ve Alternatif Modeller*”, (PARADOKS Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi, Ocak/January 2012- Cilt/Vol: 8- Sayı/Num: 01).

Gülerer. Ç, (2018), “*Bağımsızlık Sonrası Türkmenistan ve Kırgızistan'ın Siyasi Sistemlerinin Karşılaştırılması*”, (yüksek lisans tezi)

Güneş. Y, (2004), “*Orta Asya Cumhuriyetleri'nin Demografik Yapısı*”, (Yüksek Lisans Tezi)

Gylychdurdyev. Y, (2019), “*Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Gelişmekte Olan Ülke Ekonomilerine Etkileri: Türkmenistan Örneği*” (Gazi

Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Uluslararası İktisat Bilim Dalı, yüksek lisans tezi), Ağustos.

<https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/orta-asya/turkmenistan/ulke-profilu/genel-bilgiler>, (Erişim tarihi: 05.12.2021)

<https://www.tm.undp.org/content/turkmenistan/en/home/library/governance-economic-diversification-and-inclusive-growth/Human-Development-Report-2015>

Hudayarova. H, (2019), “*Türkiye Cumhuriyeti Millî Eğitim Bakanlığı ve Türkmenistan Devleti Bilim Bakanlığı Ortaöğretim Matematik Dersi Öğretim Programlarının Konu Karşılaştırılması*”, (yüksek lisans tezi).

Hudayberdiyev.A, (2020), “*Pamuk Üretimine Türkmenistan Ekonomisi ve Türkiye İlişkilerindeki Yeri*”, (Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, İktisat Tarihi Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek lisans Tezi), İstanbul.

Işık. A “*Sosyalist Ekonomik Sistemden Piyasa Ekonomisine Geçişin Nedenleri*”, Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi – Sayı:20 (2013), S.108

İLO “Türkmenistan ülke profili” <https://www.ilo.org/global/lang-en/index.htm>, (Erişim tarihi,05.12.2021)

İsim belirtilmemiş tez. (2007), “*Kobi’lerin Finansmanı Ve Türkmenistan Uygulaması*”, (Ankara Üniversitesi,Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi) Ankara.

İstanbul Ticaret Odası Dış Ticaret Araştırma Servisi (2005), “*Türkmenistan Ülke Raporu*”, İstanbul

Jumayev.I (2012) “*Foreign Trade of Turkmenistan: Trends, Problems and Prospects. University of Central Asia, Institute of Public Policy and Administration*”, Bishkek

KASIAD, “*Türkmenistan Ülke Raporu*” 2012

Kayalı.H,(2018), “*Türkiye-Türkmenistan Ticari İlişkileri (1992-2014)*”, Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi (MUTAD), İstanbul: Marmara Üniversitesi yayınevi.

Kılıç.R, (2011) “*Büyük Selçuklu Devleti’nin Türkmenler Tarafından Kuruluşu Faaliyetleri ve Türkmenistan’ın Stratejik Önemi*” (Türkmen Halkının Kemale Gelmesi ve Dünya Medeniyeti’ne Çıkış Tarihi I. Uluslar Arası Bilim Konferansı) bildiri, Aşkabat- Türkmenistan.

Lerman. (2010),” *Türkmenistan’ın Tarımsal Üretim Ulusal Ekonomiye Katkısı*”

Hudayyarov.M, Çaryyev.B, Altybayyev.G, (2013), “*Türkmenistanyň Ykdysady We Durmuş Geografiyasy,*” (Orta Mekteplerin 8.Nji Synpy Üçin Okuw Kitaby), Türkmen Döwlet Neşirýat Gullugy, Aşkabat.

Annamuhamedov.M, “*Türkmenistan’ın Tarımsal Yapısı ve Geliştirme Olanakları*” (Ege Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir 2013.

Naleszkiyewiç.W, (1964), “*Sosyal Rusya’da Sosyal Sigortalardan Finansmanı ve Kapsamı*”, Marquette Üniversitesi.

Nurlayev.U, (2021). *Bağımsızlık Sonrası Türkmenistan’ın Güvenlik ve Dış Politikasının Temel Paradigmaları*, (yüksek lisans tezi).

Özen, K. Yüksel.H, (2012) “*Geçmişten Günümüze Çalışma Hayatı*” HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi © Cilt: 1, Yıl: 1, Sayı: 1

Odabaş.D, (2001). *Piyasa Ekonomisine Geçiş Sürecinde Sermaye Piyasasının Rolü ve Önemi: Türkmenistan Örneği*, (Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi), Haziran.

Oran.M, *Türkmen Öğrencilerin Türkmenistan’da Ortaokullarda Sosyal Bilgiler Kapsamında Okutulan Dersler Hakkındaki Görüşleri*.

Orta Asya Ülkelerinden: Türkmenistan, Ülke Profili, Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı, <https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/orta-asya/turkmenistan/ulke-profilu/genel-bilgiler> (Erişim Tarihi: 14.11.2021)

Ödayev.S, (2019), *Türkmenistan'ın Bağımsızlık Sonrası Enerji Politikalarına Sistemsel Rekabetin Yaptığı Etkiler*” (Yüksek Lisans Tezi).

Ödemiş Ticaret Odası (2012), *Türkmenistan Ülke Raporu*. (http://www.odemisto.org.tr/Portals/290/Raporlar/ulke_urun_raporlari/T%C3%9CRMEN%C4%B0STAN%20%C3%9CLKE%20RAPORU.pdf)

Özbay, E. (2012), *Türkistan'da parlayan bir yıldız Türkmenistan*.

Özcan.K, *Türkmenistan Cumhuriyeti, Bağımsızlıklarının 25. Yılında Türk Cumhuriyetleri*.

Rahmanov. A, (2004), *Türkiye-Türkmenistan İlişkileri* (yüksek lisans tezi).

Rahmanov.B, Kanlıdere.A, “*Bolşevik Dergisi (1925-1929) ve Sovyet Türkmenistanı'nın Oluşum Yılları*”, (Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi / Journal of Turkish History Researches, Yıl/Vol. 1, Sayı/No. 1 Güz/Fall 2016 ISSN: 2459-0185).

Saparmyrat Türkmenbaşy (2001) “*Ruhnama*”, (Türkmenistan Devletbasımevi), Aşkabat

Statistical Review of World Energy 2020

Süleyman S. Terzioğlu, (1996), “Türkmenistan Anayasası ve Türkmenistan Mevzuatından Metinler” Neytralniy Türkmenistan gazetesi

Syzdykova.A (2019), “*Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme İlişkisi*”

T.C Ticaret Bakanlığı Dış Temsilcilikler ve Uluslararası Etkinlikler Genel Müdürlüğü, (2014) “Türkmenistan Ülke Profili” Yayını

Tandircioğlu.H, (2002) “Geçiş Ekonomilerinde Özelleştirme”, (Dokuz Eylöl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 4, Sayı: 3).

TİKA. (1995) “Türkmenistan Ülke Raporu”, Ankara, <https://www.tika.gov.tr/tr>

Turan, G, Diñç,A. (2015). “Bolşevik Esaretinden Enerji İmparatorluğuna Türkmen İktisat Tarihi” Gazi Kitapevi, Takdim 1.

Türk Dünya Belediyeler Birliği (TDBB) Yayınları, 2017.

Türkiye İthalatçılar Meclisi, “Türkmenistan Hedef Pazar Ülke Analizi”, <https://tim.org.tr/tr/default>

Türkmenistan, Orta Asya Ülkeleri, Genel Ekonomik Durum, T.C. Ticaret Bakanlığı, <https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/orta-asya/turkmenistan/ulke-profili/genel-ekonomik-durum> (Erişim:17.11.2021).

Türkmenistan, Orta Asya Ülkelerinden: Ülke Profili, Genel Ekonomik Durum <https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/orta-asya/turkmenistan/ulkeprofili/genel-ekonomik-durum> (Erişim:17.11.2021)

Yazıcı.N (2002), “İlk Türk-İşlam Devletleri Tarihi”, (TDV Yayınları), Ankara.

Yazliyev Ç., İbragimov S., Nuriyev A. (1994). “Türkmenistanın Tarihi”, İlham, 1.kitap, Dünya Bankası, <https://databank.worldbank.org/reports.aspx?source=2&series=SL.UEM.INTM.ZS&country=TKM>

“İşçi Sınıfının Hazırlanışı”, Gollanma Kitaphanasy, [Milli İşçi Kadrlarynyň Taýarlanylşy | Gollanma](#), (Eriřim: 15.01.2021)

“Senagat Karhanalarynyň Gurulyşy”, Gollanma Kitaphanasy, [Milli İřçi Kadrlarynyň Taýarlanylşy | Gollanma](#) (Eriřim: 12.12.2020).

“Türkmenistanyn kardeşler arkalaşyklary”,
<https://www.tkamm.gov.tm/tm/kanuncylyk/13405>

“Zakaspi welayatynyn Türkmenistan Respublikasy Bolmasy”, Gollanma Kitaphanası,
<http://gollanma.com/zakaspi-oblastynyn-turkmenoblastyna-owrulmegi.html> (Erişim:01.12.2021)

